

Handicaphistoriske samlinger i Danmark

Dansk psykologisk Forlag

Historisk Selskab for Handicap og Samfund

Stiftet den 21. februar 1986

Bestyrelse

Kirsten Jansbøl (formand)
Mogens Bang (næstformand)
Allan Bagger (kasserer)
Ingrid Wass (redaktør)
Steen Fibiger (sekretær)
Birgit Kirkebæk

Adresse

Kirsten Jansbøl
Tværmarksvej 1
2860 Søborg

HANDICAPHISTORISK TIDSSKRIFT

udgivet af Historisk Selskab for Handicap og Samfund

Handicaphistoriske samlinger i Danmark

Af Edith Mandrup Rønn

November 2001

Redaktører:

**Ingrid Wass
Kirsten Broager**

Dansk psykologisk Forlag

HANDICAPHISTORISK TIDSSKRIFT 5

© 2001 Historisk Selskab for Handicap og Samfund &
Dansk psykologisk Forlag

Tryk: BookPartner, Nørhaven A/S

ISSN: 1399-4786

Forsidebilledet: Porten i muren omkring Aandssvageanstalten i Ribe. Mur og port blev nedrevet i 1963, netop det tidspunkt, hvor kritikken af de lukkede institutioner tog fart (Ribelunds Museum).

Indhold

Redaktionelt forord	5
Projekt handicaphistoriske samlinger	7
Undersøgelsens præmisser	11
Besøg på samlingerne	11
Valg og fravalg	11
Rapportens disposition	12
Metode og perspektiv	13
Evaluerings	14
Fra "ragelse" til kultur	15
Fra historisk samling til museum?	16
Samlingernes pladsforhold	17
Ejerforhold/økonomi	17
Problematikker omkring den tidligere åndssvageforsorg	19
Samlingernes overlevelse og konvertering til "museer"	22
Det nødvendige her og nu	23
Anstalten i Hammer Bakker – Vodskov	
(et eksempelstudie)	26
Kongen af Hammer Bakker	27
Planer og nødplaner – et rids af bygningshistorien	28
Livet på anstalten	30
Kosten	31
Den kontrollerede familiepleje	32
Kvindelige lægeforstandere og endnu en "Konge af Hammer Bakker"	35
Fra "primitiv" anstalt til professionel institution	37
Museet i Hammer Bakker	39
Driften af samlingen	39
Udstilling, udstillingsmuligheder og museale udfordringer ..	40
Genstandene har ordet – en eksempelregistrering ved Forsorgsinstitutionen Andersvænge	43
<i>Af Kirsten Henriksen og Pernille Jacobsen</i>	
Patienttøj og uniformer	46
Fortælle værdien	47
Hvorfor bevare?	49

Handicaphistoriske Samlinger	51
Handicappedes vilkår i Danmark – kort historisk skitse	56
Begrebet handicap	56
Fra krøbling til handicapet	56
Det handicappede barn	57
Efter reformationen	59
Forordningen af 1708	59
Handicapet i 1700-tallet	60
Fattiglovene 1799-1803	61
1900-tallet – socialreformen	62
Særforsorgens udlægning	65
Åndssvageforsorgen	67
Kort skitse af den overordnede administration	67
Samlingerne på de tidligere institutioner inden for Ånds- svageforsorgen og deres historiske baggrund	70
Den første anstalt	70
Epilepsi	96
Bevægelseshandicap	101
Hørehandicap	108
Undervisning af døve og hørehæmmede	108
Flytning af instituttet	109
Talemetoden	110
Ændringer på Døvstumme-Instituttet	111
Loven af 1880	112
Tale- og sproghandicap	117
Dysleksi (ordblindhed)	120
Edith Norrie	121
Synshandicap	125
Arkivalier vedrørende blinde	125
Kjæde-Ordenen og det nye blindeinstitut	126
Det nye kongelige Blindeinstitut	127
Tak for hjælpen til meddelere og andre kontaktpersoner!	134
Litteratur og andre skriftlige kilder	136
Basilitteratur	136
Anden litteratur	138
Øvrige kilder	140

Redaktionelt forord

Det er en stor glæde og fornøjelse – i 15-året for stiftelsen af Historisk Selskab for Handicap og Samfund – at kunne publicere rapporten *Handicaphistoriske Samlinger i Danmark*, en rapport som beskriver samtlige handicaphistoriske samlinger.

I 1986 blev HSHS stiftet i erkendelse af, at udlægningen af Åndssvageforsorgen og den Øvrige Særforsorg medførte betydelig destruktion af materialer, genstande, hjælpemidler, kartoteker, arkivalier m.v. som følge af, at mange af de miljøer – skoler, værksteder, boinstitutioner – som handicappedes liv og oplevelser havde været knyttet til, blev nedlagt. HSHS fik derfor som formål at fremme initiativer til at indsamle, bevare, registrere og formidle materialer, som belyser relationerne mellem handicap og samfund gennem tiderne.

I begyndelsen af 1998 var HSHS med til at etablere et samarbejde med De Samvirkende Invalideorganisationer, Vestsjællands Amts Kultursekretariat og Ringsted Museum samt Center for Handicaphistorisk Forskning om Projekt Handicaphistoriske Samlinger. Og med en bevilling fra Kulturministeriet og visse amtskommuner kunne Projekt Handicaphistoriske Samlinger iværksætte et pilotprojekt, hvor etnolog Edith Mandrup Rønn opsøgte og besøgte samtlige handicaphistoriske samlinger i Danmark, beskrev dem og satte dem ind i en samfundsmæssig og kulturhistorisk sammenhæng. Det er resultatet af dette arbejde som foreligger her, suppleret med en eksempelregistrering i en af samlingerne foretaget af Ringsted Museum.

Edith Mandrup Rønn sammenfatter sine beskrivelser og sine iagttagelser i en række anbefalinger, hvoraf en er vigtigere end alle andre: *det haster med at få registreret samlingerne*. En tilsvarende konklusion når Ringsted Museum i sin eksempelregistrering frem til. Det haster, fordi de medarbejdere, som står for samlingerne, typisk er pensionerede medarbejdere. Så længe de er der og kan fortælle historien om den enkelte genstand, kan det gå, men hvis ikke genstandene bliver registreret vil samlingerne i løbet af nogle år miste deres kulturhistoriske værdi, når der ikke længere er viden om genstandenes datering, art og funktion.

Derfor er det særdeles vigtigt, at beliggenhedsamterne **nu** afsætter midler til en registrering af samlingernes genstande m.m., for om føje år vil en registrering i mange tilfælde ikke mere være mulig.

Der er lang vej igen, før de handicaphistoriske samlinger i Danmark er registrerede og opbevaret betryggende, men med denne rapport er et vigtigt skridt taget.

På vegne af HSHS

Kirsten Jansbøl
formand

Projekt handicaphistoriske samlinger

Den 14. september 1995 blev der afholdt en høring på Nationalmuseet med emnet "*Handicapmuseer – museer for handicappede*".

I forlængelse af høringen besluttede DSI, De Samvirkende Invalideorganisationer, CHF, Center for Handicaphistorisk Forskning og HSHS, Historisk Selskab for Handicap og Samfund at indlede et samarbejde med henblik på at skaffe midler til bevaring af de eksisterende handicaphistoriske samlinger. I slutningen af 1997 holdt Vestsjællands Amt konferencen "*Kultur er for alle*", hvor et af temaerne omhandlede "*Handicap, identitet og kulturarv*". Konferencen var medvirkende til, at der den 20. januar 1998 blev indgået et samarbejde, hvor ovennævnte initiativtagere blev suppleret med Vestsjællands Amt, der som led i Det Regionale Kulturforsøg havde bevilget 730.000,- kr. til en række museers fælles elektroniske registreringsprojekt. Samarbejdet var udløsende for en bevilling fra Kulturministeriet på 300.000,- kr. Hertil kom bevillinger fra Fyns Amt, Københavns Amt, Vejle Amt, Vestsjællands Amt, Frederiksberg Kommune og Københavns Kommune på i alt ca. 120.000,- kr..

Som grundlag for Projekt Handicaphistoriske Samlinger har styregruppen den 26. februar 1998 i et notat fastlagt sit arbejdsgrundlag samt sine vurderinger af den fremtidige struktur for de eksisterende samlinger, herunder tanker om, at der bør arbejdes hen imod en samarbejdsmodel/ netværkskonstruktion mellem de eksisterende samlinger. Samarbejdsmodellen bør endvidere indeholde mulighed for støtte, herunder museumsfaglig bistand til samlingerne.

Projektets styregruppe har i hele perioden haft denne sammensætning:

Birgit Kirkebæk, Center for Handicaphistorisk Forskning
Jørgen Eckmann, De Samvirkende Invalideorganisationer (DSI)
Kirsten Jansbøl, Historisk Selskab for Handicap og Samfund (HSHS)

Hardy Granhøj Jørgensen, Kultursekretariatet Vestsjællands Amt.

Projektleddelse og administration:

Museumsinspektør *Kirsten Henriksen*, Ringsted Museum.

Projektmedarbejdere:

Etnolog *Edith Mandrup Rønn*, Ringsted Museum.

Museumsassistent *Pernille Jakobsen*, Ringsted Museum.

Den 12. september 2000 indgik styregruppen kontrakt med Ringsted Museum om at være værtsinstitution for den praktiske gennemførelse af projektet.

Følgende resultatkrav blev aftalt mellem styregruppen og Ringsted Museum:

- Der udfærdiges en kort rapport med faktuelle oplysninger om samtlige handicaphistoriske samlinger i Danmark.
- Der udfærdiges en udførlig rapport over et antal samlings tilstand, registrering, økonomi og personaleforhold. Herunder sættes disse institutioners historie ind i en samfundsmæssig og kulturhistorisk sammenhæng. Alle særforsoresgrene skal være repræsenteret blandt de udvalgte institutioner.
- Der skal gennemføres en registrering af en vestsjællandsk institutions historiske samling og i tilknytning hertil udarbejdes en afrapportering med overvejelser om samlingens formidlingsmæssige værdi. Registreringen skal ske med henblik på en senere eventuel videreførelse af projektet i en egentlig DMI-registrering af samlingerne.

Etnolog Edith Mandrup Rønn blev herefter ansat ved Ringsted Museum for at lave oversigten over de handicaphistoriske samlinger samt forestå evalueringen af samlingerne. Under sidstnævnte undersøgelse er 20 samlinger blevet lokaliseret og besøgt. Vi vil i den forbindelse udtrykke vor taknemmelighed over den venlighed og hjælpsomhed Edith Mandrup Rønn er blevet mødt med.

Med den begrænsning, der har ligget i projektbevillingen, har styregruppen valgt at udnytte Edith Mandrup Rønns særlige forudsætninger for, at beskrivelsen af åndssvageforsorgen fremstår som et eksempel på, hvordan den samlede beskrivelse kunne have set ud, såfremt midlerne havde rakt til at give de øvrige områder en tilsvarende beskrivelse.

Museumsinspektør Kirsten Henriksen og museumsassistent Pernille Jacobsen, Ringsted Museum har udført opgaven med eksempelregistreringen ved Forsorgsinstitutionen Andersvænge.

Det er styregruppens håb, at nærværende rapport kan være med til at skærpe opmærksomheden omkring den situation de handicaphistoriske samlinger befinder sig i. De mange frivillige yder et stort arbejde og vi kan takke dem for, at samlingerne trods alt findes. Selvom samlingerne kun repræsenterer et hjørne af Danmarks samlede kulturarv, giver de dog deres bidrag til den historiske dokumentation af, hvordan samfundets holdninger og menneskesyn har ændret sig. Det er vores opfattelse, at de offentlige myndigheder i højere grad må bidrage til, at samlingerne kan udvikles og bevares for eftertiden. Sammenlignet med de kulturhistoriske museer i øvrigt forestår der et langt, sejt træk, der vil stille krav om øget professionalisering af arbejdet med samlingerne. Vi kan bl.a. pege på følgende udfordringer:

- Der er behov for en standardiseret genstandsregistrering af alle samlingerne.
- Der er behov for etablering af efteruddannelse af de frivillige medarbejdere.
- Der er behov for egnede lokaler samt magasinplads.
- Der er behov for etablering af et netværk mellem samlingerne samt faglig support fra et statsanerkendt museum med et landsdækkende speciale i handicaphistorie.
- Det er styregruppens vurdering at de handicaphistoriske samlinger skal bevares i sammenhæng med den institution og den egn, hvor de naturligt indgår i dokumentationen af områdets kulturhistorie. Det er endvidere styregruppens vurdering at registreringen af samlingernes genstande er den mest presserende opgave.
- Med dette udgangspunkt og med fremdrift i løsningen af de anførte udviklingsperspektiver som forudsætning, er det styregruppens hensigt at arbejde for realiseringen af Danmarks Handicaphistoriske Museum som et virtuelt museum.

Styregruppen
Ringsted, august 2001.

Undersøgelsens præmisser

Besøg på samlingerne

I den undersøgelse, der her præsenteres, er et større antal samlinger blevet besøgt: heriblandt de på listen nævnte (undtagen en) samt enkelte “blandede” museer. Alle steder har jeg ført samtaler med en eller flere af de personer, der enten passer samlingerne eller er ansvarlige for dem. Nogle steder har jeg også interviewet repræsentanter for personale, der tidligere var ansat det pågældende sted. Det drejer sig om Andersvænge, Refnæsskolen, Kolonien Filadelfia og Vodskov.

Alle steder er jeg blevet fint modtaget, og det har været en fornøjelse at erfare den entusiasme og viden, der ligger bag de interesserede personers arbejde med samlingerne. Mine besøg har iflg. sagens natur ikke været langvarige, så det har drejet sig om en “almindelig” rundgang i samlingerne samtidig med, at man fortalte om genstandene, historien, samlingens opbygning og nugældende situation, præsenterede visioner og planer o.s.v.

Rundgangen i samlingerne har jeg foretaget, som “en af målgruppen”, de personer, samlingen er opbygget til. Netop et sådant besøg mener jeg er en passende baggrund for en evaluering af det indtryk, samlingen kan gøre på potentielle besøgende.

Det skal dog siges, at jeg “i bagagen” har en gennemgang af en hel del skriftligt materiale, som man vil kunne se af litteraturlisten. Yderligere har jeg arbejdet med handicaphistorie igennem flere år, men mit forhåndskendskab omfattede stort set kun den tidligere åndssvageforsorg.

Valg og fravalg

Den oprindelige hensigt med undersøgelsen var at få kortlagt simpelthen alt, hvad der findes af handicaphistoriske samlinger i Danmark. Af økonomiske – og dermed tidsmæssige – grunde har det imidlertid været nødvendigt at foretage nogle klare valg og fravalg.

1. Samlingerne skulle være koncentreret om de grupper, der tidligere hørte under særforsoget. Det drejer sig om de grupper, man i dag benævner:

Synshandicappede

døve og hørehæmmede

bevægelseshandicappede (personer med nedsat funktion af kroppens basale funktioner)

tale- og sproghandicappede

dyslektikere (ordblinde)

Epileptikere

(psykisk) udviklingshæmmede

2. Det har været nødvendigt med en forholdsvis stram afgrænsning, idet en del samlinger befinder sig i grænseområder. Samlingerne på de psykiatriske hospitaler, hvoraf der findes 7, er dog ikke alene udeladt, fordi denne gruppe personer i dag for størstepartens vedkommende hører hjemme under sundhedsområdet, men også fordi jeg sidste år i et andet regi lavede en undersøgelse på disse samlinger. Med hensyn til dysleksiområdet har vi valgt at medtage dette, selv om der også her kan være noget, der hører hjemme – og har hørt hjemme – under folkeskolen.

Samlingerne skulle være permanente og oprettet som “selvstændige” enheder. Dette udelukker udstillinger som f.eks. Handicap-udstillingen på Nationalmuseet. Endvidere skulle det være “amatørmuseer”, da det er dette område, der savner en oversigt. Dette udelukker statsanerkendte museer som f.eks. Medicin Historisk Museum og Dansk Sygeplejehistorisk Museum i Kolding. Udeladt er også udstillinger på sygehuse o.lign., hvor disse drejer sig om såvel sygdomme som handicap.

Rapportens disposition

Efter forordets og indledningens korte præsentation af undersøgelsens præmisser fremlægges den endelige evaluering, der efterfølges af et eksempelstudie (vedrørende *Aandssvageanstalten/Museet i Hammer Bakker*). Efter Museumsinspektør Kirsten Henriksen og Pernille Jacobsens rapport fra prøveregistreringen på *Andersvænge* indføjes en liste over de behandlede handicaphistoriske samlinger og en handicaphistorisk skitse med nødtørftige referencer til vigtige

lovmæssige ændringer. Skitsen skal give en generel orientering, der kan føre op til behandlingen af de 7 undersøgte områders samlinger med mere uddybende beskrivelse og en kort omtale af områdets historiske forudsætninger.

Metode og perspektiv

Min metode har været "traditionelt" etnologisk med litteraturn gennemgang og feltarbejde med interviews og observation. Desværre har der ikke været tid til en større gennemgang af primære skriftlige kilder, så jeg har i nogen grad måttet henholde mig til den udmærkede litteratur, der allerede er fremkommet på området. Mit perspektiv er kulturhistorisk/etnologisk og baseret på en kulturdefinition, hvorefter kultur er en opfattelse af den menneskelige virkelighed, der skal hjælpe os med at orientere os i en svært overskuelig verden. Kulturen fortæller os, hvad der er sandt og usandt, grimt og smukt, rigtigt og forkert. Kulturen er forankret også i vor materielle verden, og derfor vil de genstande, vi omgiver os med, medvirke til at give vidnesbyrd om vore valg og fravalg tids- og miljøbundet, men også på det mere overordnede etiske plan. Med en sådan opfattelse har jeg betragtet samlingerne som kulturhistoriske – ikke alene på grund af den tid, hvis vilkår for de handicappede de skildrer, men i lige så høj grad på grund af den historie om historisk bevidsthed og entusiasme de indskrifter sig i. En historie om, hvordan vi søger at orientere os i en svært overskuelig verden også i nutiden.

Evaluering

Efter særforborgens udlægning i 1980 stod man, som en af initiativtagerne til en historisk samling udtrykte det, med en masse “ragelse”, som bare skulle være smidt ud. “Men så tænkte jeg: det er jo det, jeg har arbejdet med hele mit liv, nu bliver det smidt ud, måske glemmer man helt den tid for det nye, og er det så ikke sådan lidt, at mit arbejde også har været forgæves, at det ikke vil blive husket – alle de ting, alt det, vi har gjort for, at det nu er blevet bedre.....”

Den pågældende havde “aldrig egentlig været historisk interesseret”, men med strukturændringerne inden for, i dette tilfælde, den tidligere åndssvageforborg, slog “den historiske bevidsthed” ned i ham og forblev der siden. Der er individuelle begrundelser for interessen, men der er mange lighedspunkter mellem fortællingerne. Bag interessen ligger ofte en viden om, at man selv har været vidne til historien, at man selv har været med til det, mange siger: “at gøre det bedre”. Troen på fremskridtet ligger ofte som en klangbund under den måde, man søger at formidle sin viden på.

Der er stor forskel på baggrunden for samlingernes opståen, og der er stærke individuelle forskelle mellem initiativtagernes intentioner med samlingerne, men det ligger ret klart, at den halvdel af samlingerne, der er opstået på de tidligere institutioner inden for åndssvageforborgen skiller sig meget ud fra den anden halvdel, der har med øvrige dele af særforborgsområdet at gøre. På samlingerne på de tidligere åndssvageinstitutioner er man stærkt interesseret i at trække publikum ind, i at “fortælle sandheden” om området. Den anden halvdel rummer samlinger, der må karakteriseres som studie-samlinger, og her kan man evt. have et meget mere eksklusivt – eller grupperettet – sigte med samlingerne. Når jeg i denne evaluering generaliserer, dækker det udelukkende samlingerne på de tidligere åndssvageinstitutioner. I de andre særforborgsområder er historien om samlingernes etablering heller ikke i samme grad knyttet til særforborgens udlægning, hvilket også fremgår af afsnittene om de enkelte samlinger.

Fra “ragelse” til kultur

Flere meddelere taler om, at de greb ind og reddede det “ragelse”, som man fra amters og kommuners side ville kassere med hård hånd. Strukturændringerne inden for særforsorgen betød jo nemlig ikke kun, at ansvaret overgik fra stat til amt og kommune – det betød også rent fysisk, at udflytningen fra de store institutioner tog yderligere fart. Det var totalinstitutionens endelige dødsstød, og det havde også materielle virkninger. “Institutionspræget” skulle ud. Det var sket med stordrift og “samlebåndsbehandling”, og mange genstande blev overflødige.

Det kasserede var ofte fra årtierne forud for udlægningen. Det er derfor i meget høj grad denne periode, der præger – igen især – samlingerne inden for den tidligere åndssvageforsorg., specielt hvor det drejer sig om møbler og genstande, der blev brugt i behandling og pleje. Det kunne koste kamp at overbevise amtet og en ny ledelse af de mindre boinstitutioner o.lign., der blev etableret på stederne, om, at disse genstande var kulturhistorisk interessante. Hvordan kan ragelse blive til kultur?

Den franske sociolog Pierre Bourdieu opererer med begrebet “felt”, hvor forskellige manifestationer finder sted, hvor man “kæmper” om en form for overmagt. Hvis man vinder en sådan kamp, får man også muligheden for at bestemme, hvad der er repræsentativt for feltet.

Den nye pædagoguddannelse “vandt” kampen om åndssvageforsorgen i 1970-erne og kom til at dominere dette felt. De vandt altså også retten til at definere, hvad der var “kultur” inden for feltet, og de vandt retten til at dokumentere, at deres kamp havde båret frugt. Dokumentation blev de genstande, de selv havde arbejdet med, mens de kæmpede denne kamp.

Den historiske bevidsthed blev vakt igennem disse genstande, der blev konverteret til noget væsentligt i kulturhistorien, og det er ret tydeligt, at fra det personlige – fra den selvoplevede periode – spredter interessen sig bagud i historien, og der kommer et ønske om at se og forstå en udvikling. Denne proces pågår stadig og er årsagen til den positive udvikling, man kan se på mange samlinger. Med den større erkendelse af fortidens kompleksitet, kommer også ønsket om at få samarbejde i gang med personer og grupper med andre former for viden end den, man selv besidder.

I det følgende vil jeg prøve at beskrive mine indtryk fra besøgene på de historiske samlinger og komme med en vurdering af, hvor vi står lige nu, hvad der truer – og hvad der eventuelt kan gøres for at sikre samlingernes fortsatte beståen.

Fra historisk samling til museum?

Et museum skal indsamle, dokumentere, bevare, forske og formidle. Ingen af de samlinger, jeg har besøgt, har opfyldt alle kravene til et "museum". Det for tiden mest uopfyldelige krav er kravet om forskning. Nogle af samlingerne opfylder 3 eller endda 4 af kravene, og det synes helt rimeligt f.eks. at kalde *Blindehistorisk Museum* for et museum. Andre af samlingerne fortjener betegnelsen "studiesamling". Det gælder først og fremmest *Døvehistorisk Studiesamling*, hvor man ikke har noget ønske om en formidlende funktion over for almenheden. Som "studiesamlinger" må man også betegne de nedpakkede samlinger fra *Lillemosegård* og *Ordblindemuseet*. Når/hvis sidstnævnte samling eventuelt bliver udstillet på *Dansk Skolemuseum*, vil den med rette kunne benævnes et "museum". Det specifikke ved *Lillemosegårds* samling synes at være, at det er den eneste samling inden for den tidligere åndssvageforsorg, der plæderer at være en "lokalhistorisk studiesamling" og ikke et museum.

En speciel type samlinger er "korridorudstillingerne", der er studie- eller genstandssamlinger udstillet på et areal, hvor der er adgang for i det mindste brugerne af den institution, hvor udstillingen findes. Det gælder høreapparatudstillingen på et gangareal på Fyns Amts Høre- og Taleinstitut, og det gælder for så vidt også Sølund, selv om planerne ikke er effektueret endnu. Her planlægger man en udstilling i korridoren i undervisningsafdelingen samt et åbent magasin, hvor man kan få adgang efter henvendelse til personalet. En lignende model kunne givetvis anvendes også på Hans Knudsen Instituttet, hvor man allerede har enkelte "dekortationsgenstande" og billeder udstillet. Men dette kræver jo uægtelig, at der er en vis kontinuitet i interessen. Når en ældre interesseret medarbejder trækker sig tilbage, skal der helst være andre parate til arbejde videre med sagen. Og det allerbedste er, hvis der findes en vel sammenarbejdet museumsgruppe med forskellig faglig baggrund. Dette synes at være tilfældet bl.a. på Kolonien Filadelfia og den lille, velordnede samling på Sødisebakke.

Nogle af samlingerne må betegnes som "genstandssamlinger". Det gælder f.eks. for den lillebitte samling på det tidligere Rødbygaard. På Lindebjerg, der bl.a. har hørt under Forsorgscenter Fyn, er der slet ikke tale om en samling, men kun om planer, der går mere i retning af en studiesamling/et foto- og erindringsarkiv.

Samlingernes pladsforhold

En – i øvrigt stærkt historisk interesseret – leder af en større boinstitution for udviklingshæmmede formulerede et meget almindeligt synspunkt blandt de personer, der er ansvarlige for de tidligere storinstitutioners nuværende brug: “Hvis jeg skal vælge mellem de levende og døde, vil jeg altid vælge de levende. Vi har så lidt plads – og skal vi bruge plads fra vort museum, må jeg inddrage den. Jeg gør det nødig, men jeg vil gøre det.”

Som oftest er der stor forståelse for dette synspunkt også blandt museumsgruppernes medlemmer, men man kan godt ind imellem føle – og udtrykke – at der kunne gøres mere for at skaffe samlingerne permanente lokaler. Flere af samlingerne er blevet flyttet rundt i forskellige lokaler, efterhånden som man har haft brug for at inddrage udstillingsrummene. Et endnu større, men måske ikke så erkendt, problem er mangelen på magasinplads.

Der er meget forskel på det antal kvadratmeter, hver enkelt samling kan disponere over. Det er fra nogle papkasser i en kælder til hele etager. På *Blindehistorisk Museum* er pladsen så kneben, at det vil være umuligt at flytte om på noget i udstillingen, da alt så ville blive bragt i urede. Til gengæld findes der i øjeblikket en meget fin og velafbalanceret samling, der kommer til sin ret. *Lillemosegårds* og *Ebberødgårds* Samling er som nævnt nedpakkede, men *Lillemosegård* får lokaler på stedet. Det vides dog endnu ikke, hvor megen plads der er. Derimod synes det i øjeblikket at være en umulighed at forestille sig *Ebberødgårds* samlingen udstillet samlet noget sted på grund af Birkerød lokalhistoriske Samlings i forvejen meget knappe pladsforhold. I øvrigt er kilder og genstande, som jeg kommer ind på senere, spredt til flere museer og arkiver. Men man kunne måske tænke sig en midlertidig udstilling et af disse steder? Det, man kunne ønske, en udstilling på *Ebberødgård/Svaneparkens* areal, synes der ikke at være mulighed for.

Ejerforhold/økonomi

Selv om flere af samlingerne fremtræder som “private”, tilhører de dog med et par undtagelser amt eller kommune, men det er ofte svært at fastslå, hvilken forvaltning der har det endelige ansvar. Af og til fordi man tilsyneladende slet ikke har haft de overvejelser i amt/kommune! De fleste af samlingerne er nemlig knyttet til den “institution”, de befinder sig på, og det vil ofte være gennem denne at meget nødvendige udgifter udredes. Betaling af varme, lys – og som regel også andre faste udgifter som rengøring – sker over insti-

tutionens budget, og det er også herigennem et eventuelt “frikøb” af personale finder sted.

I nogle tilfælde – som eksempel kan nævnes Ribe – leveres et vist antal frikøbstimer pr. år, og disse timer kan så deles mellem de involverede, eller de kan tillægges en enkelt endnu fungerende medarbejder. Karakteristisk for området er det imidlertid, at de interesserede i museumsgrupperne er pensionerede og lægger et overordentlig stort og helt ubetalt arbejde i samlingerne. Graden af de udgifter, de kan få dækket, varierer – der er eksempler på en næsten total dækning af “rimelige ønsker” (som Kolonien Filadelfia) til, at man selv må betale udgifter, der helt klart udelukkende er relateret til samlingen (Andersvænge). Kolonien Filadelfias museum repræsenterer i øvrigt en “niche” i de historiske samlinger, idet Filadelfia stadig er en selvejende institutionen dog med de samme forpligtelser over for amtet som andre. Dette betyder bl.a., at der er større mulighed for at trække på fonde, som er relateret til den gamle selvejende institution. Det er i øvrigt karakteristisk, at næsten ingen af samlingerne har søgt fondsmidler til drift eller særformål. Dette skyldes ikke alene, at man ikke er opmærksom på, at det af og til kunne være en mulighed. Det skyldes først og fremmest, at man ikke har ressourcerne til en målrettet søgning selv, og man kan sjældent forvente hjælp fra værtsinstitutionens eller amtets side. Enkelte samlinger har dog fået hjælp via “aktiverings”- eller arbejdsprøvningspersonale, der dog i så fald har været tildelt institutionen, som har ladet hjælpen gå videre, idet de “ikke officielle” samlinger faktisk ikke har en legal mulighed for at modtage en sådan hjælp. Men det er en form for velvillig manipulation, der givetvis ikke behøver at blive skjult. Samlingerne ligger på institutionerne og opfattes som en del af dem.

Med hensyn til de små daglige eller af og til opståede udgifter som en samling kan have – eksempelvis at servere kaffe og rundstykker for en besøgende etnolog – så trækker man af og til på “entreprékassen”. Flere samlinger tager en lille entre, og det er netop for ikke at skulle søge om at få dækket den type mindre udgifter. Nogle af samlingerne inden for den tidligere åndssvageforsorg har haft stor succes med besøg af foreninger og uddannelsesinstitutioner. 1000 besøgende pr. år er ikke usædvanligt, og det drejer sig ikke bare om personale eller uddannelsessøgende inden for social- og sundhedsområdet. Selv husmoderforeninger kan være tilbagevendende besøgende.

Nogle af værtsinstitutionerne bruger den historiske samling som en slags PR. Besøgende ved møder og konferencer får også et lille

kig på stedets museum, og jeg har hørt den betragtning fra det personale, der stiller op ved disse anledninger, at man ville finde det rimeligt, at der afsattes lidt ekstra til samlingen af den grund. Alene fordi der altid er villigt "personale", der kan træde til gratis. Selv om dette personale måske i enkelte tilfælde er på "frikøb", så tager disse rundvisninger jo tid fra meget nødvendigt arbejde med samlingerne, evt. registrering o.lign. Det er der i forvejen slet ikke tid nok til.

Frikøb af personale betegner det første – meget beskedne – skridt hen mod en form for professionalisering, der som et minimum indebærer, at personalet får mulighed for at uddanne sig i registrering og andre nødvendige museale aktiviteter. Det ville derfor være ønskeligt, at både amt/kommuner og de enkelte institutioner overvejede, om det ikke var værd at investere i personaleuddannelse, herunder støtte til de lokale kulturhistoriske museer og arkiver, så de kunne træde hjælpende til.

Problematikker omkring den tidligere åndssvageforsorg

Det har været en stor glæde at se, med hvilken entusiasme, energi og viden man på de enkelte samlinger har arbejdet på at gøre den stedlige historiske samling til noget, der kommer så nær på begrebet museum, at det ville være rimeligt at kalde den det.

Det er imponerende, hvor stor viden en sådan museumsgruppe kan præsentere – ikke alene om lokale forhold, men i det hele taget. Men skal samlingerne overleve og styrkes på deres nuværende lokalitet, er der nok nogle forhold, man skal være meget opmærksom på.

Der er samlinger, hvor ganske få mennesker – ja, enkeltpersoner – har indsamlet tusindvis af genstande, der ikke er registreret. Dokumentation af disse genstandes brug, deres tid o.s.v. ligger på denne måde uskrevet i hovedet på nogle få som regel ældre mennesker, der ikke kan leve evigt. De må give deres viden videre, før de dør. Ellers vil samlingen fra at være af kultur- og socialhistorisk vigtighed igen blive konverteret til "ragelse". De fleste ønsker også meget selv at kunne slippe for den byrde det er, at være "den, der kender historien", og jeg ser det som "Projekt handicaphistoriske Samlingers" allervigtigste opgave at pege på, hvad der er nødvendigt her og nu, for at samlingerne kan overleve.

De vidende og entusiastiske initiativtagere til museerne har så at sige "opfundet museet" forstået på den måde, at interessen har været faghistorisk først og fremmest, mens man i nogle tilfælde først senere er kommet til en erkendelse af dels, at det ikke kun drejer sig om

et fags eller en institutions historie, men at der er tale om en “lille” historie, der griber kraftigt ind i den “store” historie; de påvirker hinanden og kan aldrig være uafhængige. Man kan med meget held vise isolationen, men der skal også være en viden om og en reference til, hvad man var “isoleret fra” og nogle forudsætninger for at formidle dette.

Jeg har konstateret, at samlingerne (og jeg må igen betone, at evalueringen her først og fremmest går på den halvdel af samlingerne, der tilhører den tidligere åndssvageforsorg) i ret høj grad har fokus på netop den/de faggrupper, der har været initiativtagere til samlingen. Dette er forståeligt, og der er helt klart en ændring på vej. Man er nogle steder mere fokuserede på genstande end på skriftligt materiale, billeder o.s.v. – netop det, der kan gøre samlingen lokal – og der kan være en tilbøjelighed til at se samlingen mere som et vidnesbyrd om institutionen som arbejdsplads end som en institution placeret i en lokal og samfundsmæssig sammenhæng. De vigtigste personer vil dog stadig være de asylister/alumner/patienter/beboere, der var årsag til det hele. De kom ofte til at tilbringe hele deres liv på institutionen, men de har en start, et udgangspunkt i et hjem og en familie, og deres situation var ikke alene afhængig af “anstaltskulturen”, men også af de almindelige samfundsmæssige udviklinger, af holdningerne hos omgivelserne o.s.v. Der er en fin forståelse for dette, men det synes som om, det kan være vanskeligt at formidle disse komplekse forhold.

De genstande, man udstiller, skal selvfølgelig først og fremmest dokumenteres: hvad har de været brugt til, hvornår og hvor? Men en dokumenteret udstillingsgenstand indgår i flere historier. Lad mig nævne et eksempel: Første gang, jeg så en såkaldt “krampekasse” (plejernes “kælenavn”), var jeg i følge med en overlæge, som forklarede mig, at dette var en genstand til brug ved behandling af særlige epileptiske og i nogen grad spastiske anfald, at den var meget effektiv og havde gavnet mange, og han søgte at give mig den lægevidenskabelige (historiske) begrundelse for brugen. Anden gang så jeg krampekassen sammen med en tidligere plejer, der delvis bekræftede brugen, men udvidede den til, at den kunne anvendes ved forskellige “anfald” (herunder som antydning også raserianfald). Sidste gang så jeg den sammen med en tidligere beboer, der meddelte mig, at det var den kasse, man “blev straffet med, når man havde været ulydig.”

Genstandene repræsenterer ikke blot en konkret klart dokumentérbar brug – de repræsenterer også de holdninger, som de mennesker, der har været involveret i plejen på den ene eller anden måde

har haft, og den oplevelse af genstanden den “behandlede” har haft. Derfor vil en museumsudstilling aldrig kun bestå af konkret dokumenterede ting – den vil også have en aura af oplevelser og holdninger, som i heldigste tilfælde kan formidles på forståelig vis til publikum. Det er svært – og det er det også for professionelle museumsfolk, men diskussionen af, hvad handicaphistorien er, må foregå kontinuerligt. “Handicaphistorie” er ikke et entydigt begreb – hverken vertikalt eller horisontalt. Embedsmanden eller lægen kan have haft en anden opfattelsen end plejeren eller den, det hele handler om, patienten/klienten/beboeren. Ingen af historierne er “falske”, og der er for så vidt ikke noget galt i at fokusere mere på den ene “sandhed” end den anden. Ja, det kan være nødvendigt af mange grunde, men det bliver problematisk, hvis den partielle sandhed plæderer at være “hele sandheden” om området! Alt dette ved man godt ude på samlingerne, men det kræver ressourcer, samarbejde, tid og gode muligheder at formidle troværdigt og forståeligt på samme tid.

De aktuelle drøftelser af museale emner har man endnu ikke haft tid til at nå til på de fleste af de besøgte historiske samlinger. Man har haft nok andet at gøre og henholder sig også derfor til en anden type faglig viden: den man har som tidligere ansat inden for det pågældende særforsorgsområde. Det er de egne erfaringer, der er i højsædet. De er meget vigtige og kan gøre den mundtlige formidling meget levende, men det skal selvfølgelig fremgå, at de ikke umiddelbart behøver at falde sammen med andre erfaringer.

På de fleste samlinger har man et stort ønske om at præsentere sig som egentlige museer med udstilling af de fleste af de genstande, man er i besiddelse af. Netop ønsket om at udstille “det hele” eller det meste af samlingen, stiller sig tydeligvis nogle steder i vejen for, at udstillingen præsenteres spændende og forståeligt for tilskueren. Rummene er flere steder overfyldte. Det ville være fint med mere plads, men denne plads kunne eventuelt også skabes ved foreløbig at sætte en del af samlingerne på magasin. Det er derfor lige så vigtigt at skaffe magasinplads som udstillingsplads.

På længere sigt, når der evt. bliver skabt et netværk med muligheder for kommunikation mellem samlingerne, bliver det svært at komme uden om, at hovedsagen ikke længere er indsamling af genstande, men kassation af gengangere, der findes på samtlige samlinger. Dette vil gøre ondt, men det vil blive nødvendigt, hvis samtlige museer skal bestå som levende dele af de lokale museumsmiljøer. Ingen mennesker vil besøge 10 “ens” museer. Naturligvis bør der alle steder være en lille generel fortælling om hele området, men

en betingelser for samlingernes overlevelse er, at de kan formidle noget om livet på det sted, i netop den institution, og samtidig kan trække nogle sociale og samfundsmæssige linjer til omverdenen. Det er den primære begrundelse for deres eksistens. Og skal de engang med rette bære navnet museum, må man også nå til en indsamling og problematisering i nutiden.

Der kan i nogle af samlingerne være et fokus præget af evolutionisme: man præsenterer fortiden som den drage, man har bekæmpet. Andre steder kan man faktisk se nærmest det modsatte: man har en vis nostalgi som bærende idé, et ønske om at rehabilitere, at vise, at “man har altid haft det godt her.” Ingen af de to synspunkter er det forkert at fremføre, men hvis de formidles for unuanceret, kan resultatet ende med at blive utroværdigt. Det er heldigvis endnu ikke tilfældet noget sted at disse tendenser har kunnet dræbe den umiddelbare formidlingsglæde og solide viden, som museumsgrupperne repræsenterer, men det er tilbøjeligheder, som man gerne må være opmærksomme på, for de findes!

Med ovenstående har jeg prøvet at sige, at handicaphistorien ikke må stivne i ensidighed eller enøjethed, men altid bør være i dialog med sig selv. Det gælder, hvad enten den formidles skriftligt eller gennem en præsentation af den materielle kultur.

Samlingernes overlevelse og konvertering til “museer”

Naturligvis kunne man forestille sig et enkelt større museum, men som forholdene er i øjeblikket, er tanken nok utænkelig både af økonomiske og museumstekniske grunde, og jeg ser derfor ingen grund til at komme med forslag, der forekommer mig mere end hypotetiske i øjeblikket.

Netop modellen med flere lokalhistoriske museer vil også kunne åbne for yderligere specialiseringer. Som eksempel kan nævnes, at man på Andersvænge har samlet et overmåde stort antal udklip og billeder fra de fleste af åndssvageforsorgens institutioner. Andre steder kunne man udover det lokale have andre “specialer” eller lave særudstillinger på forskellige områder. På Sødisebakke har man mange arbejder fremstillet af døvblinde eller blinde personer, der har været under åndssvageforsorg o.s.v.

Når udstillingerne ikke er i stand til at tale til tilskueren uden en meget grundig “tolkning” af historien for de besøgende, bliver man meget afhængig af det frivillige personales store og måske af og til ret subjektive viden. Der er fantastiske formidlere blandt de perso-

ner, der viser rundt, og det vil blive deres historiefortolkning tilskueren tager med hjem, hvis hun ikke forud er orienteret på området. Det er på mange måder fint, og der er god brug for engagerede og vidende fortællere. På længere sigt må der dog finde en vis professionalisering sted, og denne kan som tidligere antydnet også opnås ved uddannelse af personalet, hvilket vil være den bedste forberedelse til enheden: det fysisk lokalt anbragte museum som et led i det større virtuelle museumsprojekt.

At museerne fysisk bør befinde sig på de tidligere institutioner, kan der efter min mening ikke være tvivl om. Et meget vigtigt argument er det også, at man for at besøge museerne skal ind på det område, hvor institutionen har ligget. Man bliver en del af den tidligere "totalinstitution" uanset eventuelle senere bygningsmæssige af- og udviklinger. Det er en ekstra bonus for den museumsbesøgende. Hvordan skulle man kunne man opfatte "institutionsånden" i en lille moderne villa i en forstad?

Det nødvendige her og nu

Et virtuelt museum på nettet tilknyttet et statsanerkendt museum er ikke et projekt, der umiddelbart kan sættes i gang. Det har også nogle forudsætninger. Disse forudsætninger er de samme, som vil kunne sikre, at de lokalt baserede historiske samlinger kan overleve fysisk og formidle viden om områderne til såvel lokale som andre interesserede, der ønsker at stå over for en udstilling, hvor man ser, hører, lugter og fornemmer de originale genstande og deres tilknytning til netop det sted, hvor de er anbragt. Som noget af det væsentligste vil jeg anføre:

- **Genstandene må registreres**, og dette er en hasteopgave, som må påhvile "museumsejerne": amterne. For at en sådan registrering kan finde sted, må personalet uddannes i registrering og kunne hente hjælp hos et kulturhistorisk museum. Det er vigtigt, at man bestræber sig på at bruge DMIs registreringsystem, både fordi det er en fordel for kommunikationen mellem samlingerne og mellem samlingerne og de øvrige lokale museer, og fordi det så vil være mindre udgiftskrævende og besværligt at overføre genstandene til nettet. Her henvises i øvrigt til resultaterne fra prøveregistreringen på Andersvænge.
- **Der må dannes effektive museumsgrupper**, der også i nogen grad "belønnes" for deres arbejde – f.eks. ved lidt klarere retningslinjer for, hvilke udgifter man kan få dækket! Frikøb ville muligvis få flere yngre personer med i gruppen. Alene det, at

disse ikke kan have den langtrækkende hukommelse, kan betyde, at de vil være åbne over for andre måder at opsamle viden på. Det ville være godt at få medlemmer med en mere spredt faglig viden – f.eks. også tidligere administrative medarbejdere – og der mangler tydeligvis kvinder i grupperne de fleste steder. En effektiv museumsgruppe kunne også dannes ved, at man oprettede en lokalhistorisk forening på området. Vedtægter mangler helt de fleste steder, og alene dette sætter nogle begrænsninger med hensyn til at søge penge o.s.v.

- **Man må satse på indsamling af livshistorier.** Med livshistorier menes ikke her “totale” livshistorier (selv om de også kunne gøre gavn), men det er på høje tid, at man indsamler beretninger fra både patienter/klienter/beboere, personale, familie til beboere og lokale personligheder. Det kan ikke vente. Men lige så vel som man ikke umiddelbart kan gå til registreringen af genstande, kan man ikke umiddelbart gå til den type interviews. Her er der også brug for uddannelse og professionel hjælp.
- **Kontakt med stedlige kulturhistoriske museer og lokalhistoriske samlinger** er et must. Ofte ved man ikke, hvad man “har på hinanden”, og denne enkle form for samarbejde kan iværksættes også før, man har økonomiske midler at vifte med!
- **Man må tænke mere på sikring af samlingerne end på indsamling af genstande.** Det er forståeligt, at der er et stort ønske om at samle alle de “gode” ting sammen, før de forsvinder, men det iøjnefaldende problem i dag er faktisk, at de gode genstande, man har på samlingerne igen kan blive konverteret til “ragelse”, hvis de ikke sikres og registreres! Man bør altså standse op og se på, hvad man har, og hvad man kan gøre for disse genstande, frem for yderligere at indsamle uregistrerede genstande af mere almindelig art. Dette betyder selvfølgelig ikke, at man skal afslå at modtage lige netop noget af det, man ikke har i forvejen! Men en “samlermani”, hvor oplysningerne ikke kan følge med, er ikke anbefalelsesværdig på nuværende tidspunkt. Under alle omstændigheder skal man have bedre magasinplads end i dag!
- **Et samarbejde med andre samlinger** synes ikke at finde sted i særlig høj grad. I nogle tilfælde har jeg konstateret, at man slet ikke kender til flere af de eksisterende samlinger inden for sit eget særforrådsområde. Et netværk ville være til stor gavn – og vil i øvrigt også være helt nødvendigt både med hensyn til uddannelse af personalet på samlingerne og af hensyn til forberedelserne til et virtuelt museum. Også et samarbejde med handicaporganisationerne og en fortsat interesse fra disses side vil være nødvendig.

- **Større opmærksomhed fra involverede værtsinstitutioner** er ønskelig. Selv om mange fra ledelsen på de forskellige værtsinstitutioner har en stor og ægte interesse i samlingerne, kunne der gøres meget mere, end tilfældet er. Jeg tænker her ikke alene på frikøb, garanti for betaling af visse udgifter o.s.v., idet dette kan være problematisk for nogle institutioner, da det jo netop som oftest er amterne, der har det endelige ansvar. Men noget kunne man gøre. F.eks. mangler flere samlinger edb-udstyr og enkelte har aldrig anvendt en PC. Her kunne man tænke sig om, inden man kasserede edb-udstyr, man kunne medvirke til at uddanne nogle i museumsgruppen og kunne lade samlingen tilslutte sig den stedlige intra- eller internetforbindelse. Når slutmålet er et virtuelt museum, må man allerede nu tænke i de baner. Selvfølgelig er det muligt at registrere på "gammeldags vis" på blå kort, men det ville være en fordel, om nogle på stedet kunne håndtere også en edb-registrering.

Der ligger rundt omkring på de mange samlinger vigtige bidder til en forståelse af handicappedes livsvilkår igennem historien. Alt dette materiale er tilvejebragt, bevaret og passet af de vidende og entusiastiske mennesker, der tog initiativet til samlingerne. Vi kan bedst vise vor taknemmelighed over for dem og lønne dem på fortjent måde, hvis vi gør noget for at deres indsats ikke har været forgæves. "Projekt handicaphistoriske Samlinger" er tænkt som et vigtigt initiativ til at sikre, at alt dette engagement, denne energiske indsamling af viden, skal bære frugt i fremtiden. Vi skylder ikke alene disse mennesker og os selv at gøre noget hurtigt – vi skylder det i endnu højere grad vore børn og børnebørn, handicappede som ikke-handicappede.

Anstalten i Hammer Bakker – Vodskov

(et eksempelstudie)

Som et eksempel på en anstaltshistorie har vi trukket Anstalten i Hammer Bakker Vodskov-Anstalten, frem. Her er det forsøgt lidt mere indgående at skildre forhold omkring etableringen af og livet på anstalten/institutionen. Vodskov er valgt på grund af den forholdsvis lange historie og beliggenheden i et lokalområde, hvor den har domineret erhvervslivet og haft stor betydning for langt de fleste af indbyggerne i den lille by Vodskov. Her var der i institutionens storhedstid ikke mange, der ikke på en eller anden måde havde relationer til institutionen. Der må derfor netop her være gode muligheder for at skabe en decideret lokalhistorisk samling.

Museet i Hammer Bakker har til huse på Gartneriet og Værkstedet i Hammer Bakker, der er en del af den tidligere Åndssvageanstalt i Vodskov. Som de andre gamle anstalter rummer Vodskovanstalten også i dag flere forskellige funktioner, bl.a. Nordjyllands Social- og Sundhedsskole.

Den tidligere Vodskov-anstalt er beliggende i et af Danmarks smukkeste og mest særprægede områder kun ca. 10 km fra Ålborg i Vendsyssels storslåede istidslandslandskab. Det er ikke svært her at forestille sig den ro og isolation, der må have præget Vodskovanstalten ved opførelsen i 1916. Sognevejen kom ganske vist til at gå midt ned igennem arealet, hvor man havde de arbejdsføre patienter på østsiden og asylerne på vestsiden, men der var ikke adgang for de gennemkørende.

Da byggeriet efter mange år var fuldført var der 1 ½ km mellem de bygninger på området, der lå fjernest fra hinanden.

Lovforslaget om en oprettelse af en åndssvageanstalt ved Vodskov blev fremsat af kultusministeren i folketinget den 12. februar 1915. Statskassen ydede et lån på 185.000 kr. til opførelsen af den første pavillon, der var projekteret til 66 pladser for kvinder.

Kongen af Hammer Bakker

Arkitekten til de første bygninger var Andreas Clemmensen. Både arkitekt og bygherrer var tydeligvis inspireret af De Kellerske Anstalter i Brejning, og Chr. Keller, der regnedes for den førende kapacitet inden for åndssvagevæsenet, var, som det ses under Åndssvageanstalten ved Ribe, interesseret i en nordlig placering af den anden anstalt vest for Storebælt og støttede dette. Dengang lykkedes det ikke at komme igennem med denne placering. Det lykkedes først med Anstalten i Hammer Bakker, der blev landets 5. større anstalt, og den 4. helt nybyggede. Området blev stillet til rådighed af den velhavende sagfører A. Olesen, der efter en samtale med professor Keller fik vendt dennes hu mod Hammer Bakker i stedet for et areal ved Brovst. Keller havde på dette tidspunkt genvundet sin suveræne stilling som primus motor inden for Dansk Åndssvagevæsen. Han havde hele tiden haft denne stilling med hensyn til faglighed, men når det drejede sig om administration og økonomi, var der en periode på nogle år, hvor politikerne ikke var så villige til at lytte (perioden omkring placeringen af Ribe-anstalten).

Motiverne til sagfører Olesens godgørenhed er blevet diskuteret både lokalt og på landsplan. Det mest almindelige gæt går på, at den barnløse mand ville sikre det naturskønne område mod tilfældig bebyggelse og brug. Som formand for bestyrelsen tog han sig "betalt" i en aldrig svigtende indgriben i anstaltsledelsens dispositioner, når de ikke passede ham! Men sagfører Olesen var under alle omstændigheder en filantrop af format – bl.a. finansierede han P.V. Jensen Klints opførelse af den smukke Vodskov Kirke.

Historien om A. Olesen er tæt knyttet til Hammer Bakker, og som historien om så mange andre mæcener og bygherrer har den om "Kongen af Hammer Bakker" haft elementer af heltedyrkelse i sig.

Kongeparret, ledsaget af sagfører A. Olesen, forlader Vodskov Kirke efter besøget i Hammer Bakker den 9. august 1924. Illustration fra Niels Hedin: Hammer Bakker.

Endnu i dag møder man dette ærbødige syn, selv om kilderne taler langt mere komplekst om ham. Omstændighederne ville, at sagfører Olesen fik større magt end de fleste. Overlæge Wildenskov fra Brejning skriver i en omtale af forstander Nathalie Christensens afgang i 1938 om de vanskeligheder, det kunne betyde at forhandle med sagføreren: *“Bestyrelsens daværende Formand, Sagfører Olesen, var en Diktatornatur, der ikke yndede Forhandling med den ansvarlige Leder”*. Thomas Olesen Løkken skrev en roman om *“Sagfører Sigerslet”*, der på karrikeret vis beskrev en markant person, som man snart genkendte som sagfører Olesen. Alligevel er det uomtvisteligt, som en meddeler sagde: *“Uden sagfører Olesen havde der ikke været en anstalt i Vodskov”*, og det må derfor være berettiget at lade ham spille en vis rolle i historien om Vodskov-anstalten!

Planer og nødplaner – et rids af bygningshistorien

På grund af krigen og de vanskelige byggeforhold satsede man på en successiv udvidelse. Tegningerne viser, at man forventede engang at kunne nå op på 640 pladser fordelt på 4 pavilloner for mænd, 4 for kvinder, en cellebygning og to små arbejdshjem for henholdsvis mænd og kvinder, som var i stand til at hjælpe til i den daglige drift. Man havde også projekteret en bolig for 25 *“lamme”* mænd, 1 sygehus med 26 senge, 1 plejerskehus, 1 ligkapel, forsamlingsbygning, administrationsbygning med bolig for forstanderen og boliger for forvalter, en gift maskinmester, gartner, kusk, fyrbøder og mandligt, gift opsyn m.v.

Vodskov

I Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet forudser man under en omtale fra 1915, at det vil gå i Vodskov, som det er gået på de andre anstalter, at der meget snart vil være brug for flere pladser, og kun *“Hen-*

synet til den nuværende politiske Situation” holdt partierne tilbage fra at kræve flere pavilloner opført allerede i første del af byggeriet. Der kom til at gå længere tid end forventet med de tilstrækkelige udvidelser.

Først i 1939 kunne Vodskov siges at være fuldt udbygget, men man nåede ikke op på det antal patienter, man havde regnet med ved planlægningen. Ved indvielsen af den “færdige” anstalt den 18.11. 1939 var der i alt 9 bygninger med de fire ældste: det gamle kvindehjem (anstaltens første bygning), der nu rummede 84 arbejdsføre mænd, det gamle mandshjem, der rummede 26 arbejdsføre kvinder. Den gamle avlsgård med 42 arbejdsføre mænd var bevaret uforandret, og børneasylet var heller ikke ændret. Det kunne rumme 24 børneasyllister. Nye bygninger rummede et børneasyl til 60 større børn, en funktionærfløj hertil, der samtidig rummede plads til 15 arbejdsføre piger, en skoleafdeling med 76 drenge og 58 piger samt en funktionærfløj med plads til 16 arbejdsføre piger. Desuden var der bygget en stor administrationsbygning med kontor, arkiv og overlægebolig, boliger til skolebestyrer, og økonomiinspektør samt et vandtårn. Den gamle økonomibygning blev indrettet til bolig for mandshjemmets plejefader samt til gæsteværelser. På dette tidspunkt var antallet af funktionærer steget fra ca. 35 til ca. 100. Det sygehus, som man manglede i så høj grad, havde der imidlertid ikke været mulighed for at bygge. Udvidelsens arkitekter var Kay Fisker og C.F. Møller.

Vodskovbygningerne nåede således at komme under tag inden 2. verdenskrig kom til at volde nogle af de samme vanskeligheder for byggeriet, som 1. verdenskrig havde gjort ved anstaltens start. Man nåede også at få bygget filialanstalten på Sødibakke i Mariager.

Efter krigen kunne man udvide igen. Der blev bygget nye afdelinger i 1948, 1951 og 1955, sidst nævnte år drejede det sig om to lukkede afdelinger. I 1961 fik man endelig det ønskede sygehus, i 1963 blev der bygget alderdomshjem, i 1966 en afdeling for psykotiske børn, og i 1972 fulgte en fornyelse af servicebygningerne. Sidste nybyggeri i åndssvageforsorgens regi blev “Spastikerhjemmet”, der blev indviet i 1973. I dag findes der på ca. 100 tdr. land 31 bygninger. Et tilsvarende areal udgøres af dyrket jord, og ca. 150 tdr. land er gavnskov og fredet område.

Vodskov nåede aldrig at blive en indhegnet “totalinstitution”. Først og fremmest utvivlsomt på grund af arealets udstrækning og den successive udvikling. Der kom heller aldrig nogen mur omkring denne anstalt, hvilket ville have været særdeles bekosteligt og desuden praktisk uigennemførligt på grund af arealets størrelse og byg-

ningernes beliggenhed på arealet. På steder, hvor anstalterne lå tæt på byen, kunne man se en kombination af mur og hegn (som f.eks. i Ribe).

En sådan opremsning af udvidelserne synes kun at fortælle om et stigende pladsbehov. Bygningernes art kan imidlertid fortælle os noget om prioriteringerne inden for forsorgen. Vi ser, at i de første årtier drejer det sig om at skaffe flere afdelingsbygninger, men når vi kommer op efter 1959 bliver behovet at få bedre behandlingsmuligheder. Det drejer sig ikke længere kun om at få plads til flere beboere, men også om at servicere personer, der enten allerede er under forsorg eller som kan behandles eller undervises ambulant. Herudover er hver enkelt bygning en arkitektonisk fortælling om samfundets holdning til handicappede. Noget, som man ikke bør glemme på de eksisterende historiske samlinger, hvor bygningshistorien synes lidt forsømt. Et af de bedste argumenter for at bevare samlingerne på den tidligere institution er netop dette, at man for at komme til museet må bevæge sig ned gennem denne bygningshistorie. En sådan guidet tur kunne give den besøgende mindst lige så stor konkret viden som besøget på selve samlingen. Anstaltens bygninger er vigtige materielle vidnesbyrd om livet på anstalten og forholdet mellem det omkringliggende samfund og anstalten.

Livet på anstalten

En god kilde til "livet inden for forsorgen" i de sidste 50 år er de mange livshistorier og erindringer, der er mulighed for at indhente. Før den tid er journalerne og det øvrige kildemateriale af størst betydning for en beskrivelse. I nogle tilfælde har forskere været i disse journaler og kan tilbyde en beskrivelse og tolkning, som kan være oplysende for deres tid, men kilder skal genlæses og fortolkes med de redskaber vi i vor egen tid har tilgang til. Derfor må de nybearbejdes med jævnlige mellemrum. Da de historiske samlinger skal have en mulighed for at formidle en viden om den fjernere fortid ved hjælp af de genstande, de er i besiddelse af, er et samarbejde mellem forskerne og de formidlere, der tager sig af samlingerne, derfor påkrævet. Og en hel del af det kildemateriale, som der ikke er afleveringspligt til, kunne udmærket befinde sig på den historiske samling. I mange tilfælde er det for sent, men det er ikke for sent at tænke på de kilder, der produceres lige nu – så meget desto mere som visse arkivalier på grund af computeren aldrig vil finde vej til arkiverne. Jeg tænker her specielt på dagsplaner, handleplaner, skitser til ombygninger o.lign., og ganske vist er særforsorgens tid

forbi, men historien går ofte videre ude på det, der engang var den store institution. Særforsorgens udlægning betegner et brud, men ingen afslutning, ofte er der jo stadig handicapgrupper, der har deres daglige gang på den tidligere storinstitution!

Der er meget at finde i protokoller o.lign., som kan være med til at danne et billede, som kan få liv på den historiske samling. Dette gælder på Museet i Hammer Bakker og alle andre steder! Jeg vil give nogle eksempler i det følgende:

Kosten

Under den 1. verdenskrig accelererede interessen for kost og ernæring, og man søgte at balancere mellem de to krav: at give patienterne en for deres ernæringstilstand forsvarlig kost og samtidig holde og helst nedskære budgettet lidt! Foregangsmand i kostspørgsmålet var dr. Mikkel Hindhede, der selv lavede en undersøgelse på Brejning i 1916, og i øvrigt inspirerede til, at man også på andre anstalter, kostskoler og lignende steder lavede den type undersøgelser. Man målte minutiøst mængden af de forskellige fødevarer op, beregnede indhold af fedt og æggehvide-stoffer o.s.v. Desuden var der kommet et nyt moment ind i vurderingen af kosten: indholdet af vitaminer.

På de fleste anstalter havde man omhyggelige madplaner, som man skrev ned i en protokol, men det vides ikke, om der findes optegnelser fra anstaltens start. Alligevel kan man præsentere en uges madplan, da hele undersøgelsen er gengivet i *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*. I ugen omkring 1. april lød menuen for asylister på:

Søndag		hyldebærsuppe, frikadeller
Mandag		risvælling, plukkød
Tirsdag		sødsuppe, boller i selleri
Onsdag		kærnemælkssuppe, kartoffelpie
Torsdag		grønkaal, rismelsbudding
Fredag		kærnemælksgrød, urtefrikassé
Lørdag		øllebrød, stuvet kål med flæsk

Det er ikke tilfældigt, at man skriver for asylister. De arbejdsføre patienter fik normalt større portioner, og ind imellem var menuen også anderledes.

Som forstander Bodil Hjorth skriver: "*det er en Kostseddel, der vilde kunne fremlægges også under fredelige Forhold*". Man taler jo om "dyrtiden", hvor der var krig i Europa, og man hele tiden for-

ventede knaphed på det ene eller det andet. Der blev dog ikke nogen knaphed på de basale fødevarer, selv om der blev indført importforbud for korn.

Institutionsservice

På de fleste samlinger på de tidligere anstalter har man eksempler på service, køkkengrej o.s.v. Derimod mangler som regel oplysninger omkring kost, måltider og hygiejneforhold for de første årtier i 1900-tallet. Kostprotokoller og lignende kan være blevet smidt ud sammen med andre ikke afleveringspligtige arkivalier. Netop i den type arkivalier kan der ellers ligge mange muligheder for at skabe grundlag for spændende små særudstillinger. Kosten er ment som et eksempel.

Den kontrollerede familiepleje

Man kunne vælge mange andre emner – eksempelvis “Den kontrollerede familiepleje”, der er overordentlig knapt beskrevet i hele litteraturen omkring forsorgen. Her kan man dog ikke undvære journalerne. I Vodskov findes disse endnu i amtets regi arkiveret i en af bygningerne på området. Det er p.t. mere omstændeligt at få adgang til arkiverne, end det vil være, når det bliver landsarkiverne, der fysisk rummer arkivalierne. I amtet forhører man sig alligevel på landsarkiverne, men først efter at sagen har været oppe i amtet. Ved de arkivalier, der er anbragt på landsarkiverne, får man hurtigt besked om, hvilke arkivalier, der er umiddelbart tilgængelige, og hvilke man også skal søge den nuværende ressortmyndighed om adgang til. Yderligere skal der være et medlem af personalet fra amtet tilstede i den lagerbygning, hvor journalerne er anbragt, mens man gennemlæser dem; arbejdsforholdene er dårlige o.s.v. For forsk-

ningen er det klart nemmere at have alt på plads på statens arkiver, men der er den lille hage ved det, at kassationsreglerne måske kan betyde, at kun en brøkdel af journalerne overlever! På Vodskov vidste museumspersonalet ikke, hvor arkivalierne fysisk befandt sig, før der blev søgt adgang til bare nedenstående journal. Enkelte af de journaler, der er "fri" adgang til – og dem er der nogle stykker af, da Vodskov-anstalten er over 80 år gammel – burde i det mindste som kopier kunne placeres i den historiske samling til oplysning for personalet og hjælp ved opbygning af udstillinger.

Nedenstående er baseret på en enkelt journal:

I mellemkrigsårene og de første efterkrigsår, hvor man klagede meget over manglen på plads inden for åndssvageforsorgen, var et af midlerne til at skaffe denne plads at sende egnede patienter ud i familiepleje. Alligevel ses det, at en stor del af familiepleje"patienterne" faktisk befandt sig i enten "ventetidsforsorg" i deres eget hjem eller mere permanent var i pleje i hjemmet. Centrum i foranstaltningerne var den pågældende institution og flere steder – f.eks. i Vodskov – var det ikke usædvanligt, at overlægen aflagde det første besøg i hjemmet hos patienten for at danne sig et indtryk af familiens egnethed som plejere for den person, der var inddraget under åndssvageforsorg. I løbet af det første år, Gunnar Wad var overlæge i Vodskov, aflagde han besøg i 600 plejehjem og potentielle plejehjem. Nedenfor følger et eksempel fra et sådant hjemmebesøg, hvor overlægen refererer fra besøget:

Patienten er en 24-årig pige fra Skiveegnen, der kommer under forsorg i 1940. Hun er fra et hjem med mange børn, der får et godt skudsmål af medlemmer af sognerådet og andre personer, man henvender sig til, bl.a. førstelærerens kone, der har en slags tilsyn med patienten på stedet og kaldes "tillidsmand" for anstalten.

"Besøg i hjemmet. Moderen gør et meget fornuftigt og forstående Indtryk. Hjemmet er fattigt, men rent, dog præget af mange Børn.

En voksen Datter gør med uden Øjenbryn (overlæge Wad refererer her til, at den pågældende pige er "moderne" sminket med helt plukkede øjenbryn, hvilket var på mode i 1940) ikke noget pålideligt Indtryk. Patientten selv virker ikke umiddelbart paafaldende, men skønnes ved samtale at have en IQ på mellem 50-60. Moderen oplyser, at hun kan vaske og gøre lidt rent, men ikke lave Mad.

Hun faar aldrig Lov til at gaa alene, og der er altid nogen hjemme til at passe paa hende, og man har intet mærket til sexuel Interesse, "for saa kunne de jo ikke have hende hjemme". Sterilisation skønnes næppe paakrævet og i alt Fald ikke gennemførlig. Den foreslaaede Plejeløn på 510 Kr. (om året) *noget højt ansat* (kursiveringen er Forfatterens)."

I journalen kan man følge udviklingen nøje: man ser kvindens familieforhold ændre sig: moderen dør, faderen bliver (måske) en lille smule drikfældig, i hvert fald er man på vagt over for ham. Det bliver svært at få passet – og passet på – pigen, for en af de store opgaver er at holde hende helt væk fra utilsigtet kontakt med det modsatte køn. Det lykkes dog igennem mange år. Gennem alle årene mener kvinden, at hun er gravid, og selv om man hele tiden pointerer, at hun ikke er optaget af sex, kommer hendes frustrationer klart til syne i denne fokusering på imaginære kærester og indbildt graviditet. Det ved man ikke helt, hvordan man skal håndtere. Tillidsmanden, lærerens kone, bliver mere og mere skeptisk over for faderen, idet hun har en muligvis noget diffus mistanke om drikkeri, han er selv syg, men prøver at arbejde så længe som muligt – også efter, at man mener, at han kunne få invalidepension. Til sidst må han og familien opgive og overlade opgaven til Vodskov, hvor datteren indlægges 1963. Kvinden dør på et plejehjem i Aalborg i slutningen af 1970'erne.

Undervejs i historien føres man ind i familiens liv – og især fornemmer man gennem deres reaktioner samfundets holdning til denne type handicaps. Familieplejeturnalerne fortæller om muligt endnu mere om dette end journalerne, der kun refererer til livet på selve anstalten. Der er i familieplejeturnalerne i særlig grad mulighed for at kaste et ransagende blik på familie, naboer, sociale myndigheder, anstaltens inspektører o.s.v. Det er også et område, der – som antydnet – fortjener opmærksomhed på de historiske samlinger. Anstalten, her Vodskov, var ikke alene en arbejdsplads for flere forskellige personalegrupper og et opholdssted for en handicapgruppe. Den var også centrum for en udadrettet virksomhed, som man kan være tilbøjelig til at overse.

I 1961 var der på Vodskov i familiepleje og i "andre eksterne foranstaltninger" iflg. Overlæge Wad 1512 patienter og 96 på venteliste. I 1966 var tallet faldet til 1396 i alt, men det skyldtes udelukkende, at man havde afgivet Viborg Amt som oplandsområde.

Kvindelige lægeforstandere og endnu en “Konge af Hammer Bakker”

Da anstalten i Ribe skulle indvies havde der været en enkelt kvindelig ansøger til stillingen som lægeforstander. Hun blev tilmed anbefalet af Sundheds-Collegiet, mens de mandlige ansøgere ikke havde haft specielt gode kvalifikationer. Hvad der skete er lidt uigennemskueligt, men stillingen blev genopslået – og denne gang uden, at man forlangte, at ansøgeren skulle være læge.

Tiden var endnu ikke til en kvindelig forstander, men kvindernes valgret i 1915 havde sat fokus på kvinden som et individ, der lovgivningmæssigt var – næsten – ligestillet med manden. Kvindelige læger blev mere og mere almindelige, og inden for åndssvagevæsenet havde kvinder længe været estimerede pædagoger. “Omsorgsrollen” blev anset for at være som skabt for kvinderne. Den bekendte læge H. Selmer, der siden blev leder af sindssygehospitalet i Risskov, havde allerede i starten af 1800-tallet udtalt, at netop inden for “idiotopdragelsen” kunne kvinderne være specielt egnede. Det er derfor ikke så sært, at det netop blev inden for åndssvageforsorgen, man ret tidligt fik en kvindelig leder, nemlig på Vodskov i 1916, hvor Bodil Hjorth blev forstander. Det kan også have været medvirkende, at det ikke var særlig prestigefyldt at være åndssvageelæge til trods for Chr. Kellers kamp for en professionalisering af dette speciale (som det skildres i Kirkebæk 1993.)

*Det idylliske
institutions-
område*

Den pågældende ansøger til stillingen i Ribe, Nathalie Christensen, nåede imidlertid at blive den 2. kvindelige lægeforstander i Vodskov, idet hun kom til at efterfølge den første kvindelige forstander, Bodil Hjorth, der blev anerkendt som en dygtig og dyna-

misk leder. Iflg. den senere overlæge på Vodskov, Gunnar Wad, var hun den, der indførte intelligensprøver på de danske anstalter. Dette er der nu ikke enighed om, men Bodil Hjorth, der før sit forstander-job var reservelæge på Brejning, havde gjort sig bekendt med intelligensprøvning ved at tage på studierejse til Amerika, hvilket dengang var noget ganske ualmindeligt. Hun skrev da også en række artikler om forholdene her i *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*. Det var i Vodskov ikke til at komme udenom, at hun var den bedst kvalificerede af ansøgerne. De første år viste også, at hun var en dynamisk og effektiv leder lige i tidens ånd, selv om hun ikke var en mand, og netop dette: at hun ikke var en mand, blev grunden til, at hun alligevel ikke kom til at lede anstalten i mere end 4 år, før hun måtte rejse. Dette skyldtes ikke fejlpositioner eller uoverensstemmelser med medarbejdere eller lignende, men at hun forelskede sig og ønskede at gifte sig. Dette fandt bestyrelsen for problematisk; hun måtte forlade stedet og blev i stedet forstander på det lille Korsevad-hjem ved Ringsted. Spørgsmålet er nok, om det i så høj grad var den samlede bestyrelse, der traf beslutningen. Sagfører Olesen, der havde skænket arealet og var formand for bestyrelsen, tålte ikke megen modsigelse. Han havde selv formået at holde sig ugift og har givet ikke haft sympati for den tanke, at en midaldrende kvinde i en stor stilling også kunne få lyst til og mulighed for at gifte sig.

Dr. Nathalie Christensen har altså allerede fra starten været klar over, at man gerne accepterede en kvinde, men ikke en gift kvinde, og hun forblev da også ugift. Der er imidlertid ikke noget forbavsende i reaktionen mod Bodil Hjorths giftermål. Tværtimod kan det vel siges, at kvinderne i topplacering delte vilkår med plejemødrene, der – som interviewene viser – helt op til over midten af 1900-tallet forventedes at forblive ugifte. Nathalie Christensen var overlæge i 18 år indtil 1938, hvor Gunnar Wad kom til. Han forblev i stillingen til 1974 og nåede at markere sig i meget høj grad. Han blev på det nærmeste identisk med institutionen og deltog i øvrigt i debatten længe efter, at han havde trukket sig tilbage. Gunnar Wads afløser blev også en kvinde, nemlig Ellinor Lykke, der kom til at fungere indtil efter særforborgens udlægning.

I de myter og anekdoter, der fortælles i Hammer Bakker, vil det ofte være enten sagfører Olesen eller overlæge Wad, der figurerer. Måske var det ikke helt forkert at give dem begge betegnelsen "Kongen af Hammer Bakker?"

At det kongelige også af og til kom frem i forhold til det mere underordnede personale på institutionen, kan et par plejemødre for-

tælle om. De satte begge stor pris på overlægen, men var aldrig på noget tidspunkt i tvivl om kommandovejen!

Fra “primitiv” anstalt til professionel institution

Den under første verdenskrig så meget omtalte “dyrtid” kom på mange måder til at influere på Vodskovs første år. Det drejede sig hele tiden om besparelser. Man diskuterede nødløsninger, da bygningerne nu ikke kunne blive færdigbyggede, personalemæssige besparelser o.s.v. Som mønster havde man Chr. Kellers veletablerede anstalt i Brejning, men man kunne ikke helt leve op til Brejnings standard.

Fra Brejning overtog man de første alumner i 1916. Det var asy-lister. Indtil 1939 modtog man i det væsentligste beskæftigelsespa-tienter og asylbørn, men i en vedtægt for Ledelsen for Aands-svageanstalter, der trådte i kraft i 1939 (bl.a. under hensyn til, at den udvidede Vodskov-anstalt kunne tages i brug), udvidede man Vodskovs opland med Viborg Amt, så man nu skulle modtage pati-enter fra de 4 nordjyske amter Aalborg, Hjørring, Thisted og Viborg.

Den nye lægeforsstander, Gunnar Wad, der overtog stillingen i 1938, havde været afdelingslæge på Brejning som også Bodil Hjorth havde været det. Det var Brejning man vendte sig til – og det var Brejning, man havde komplekser overfor! I en jubilæumsartikel fra 1966 skriver Gunnar Wad om sin oplevelse af at komme til den mindre begunstigede anstalt Vodskov: *“Med en smule gammelt nag endnu i kroppen noterer jeg mig, at det dengang var som til alle tider: Den mest erfarne, den med de bedste forbindelser, han fik mest og først. Derfor var det ikke mærkeligt, at Brejning tog for sig og fik først af de efter den tids forhold meget store bevillinger, der fremkom. Men selv den umættelige kan blive mæt. Det skal siges i retfærds navn, at så blev det Vodskovs tur....”* Herefter fortæller Wad dog om, hvor stor hjælp og støtte, man på Vodskov havde fået både fra professor Keller og siden fra overlæge Wildenskov.

En plejemor, der kom til Vodskov fra Brejning lige efter krigen – hun havde bl.a. under krigen passet nogle af de elever, der var blevet flyttet til Børkop Forsamlingshus på grund af tyskernes indtog – fortæller om, hvordan hun var forbavset over, hvor “primitivt” alt foregik på Vodskov. Børnene blev vasket med de samme klude o.s.v., men det lykkedes da at få indført, at de hver skulle have to vaskeklude. Da hun havde været på Vodskov nogle år, kunne hun ikke tænke sig at komme væk igen. En anden plejemor, der i dag er ca. 90 år gammel, kom fra Ribe, men da hun var fra Vodskov-områ-

det, faldt hun hurtigt til. Begge fortæller med beundring om Wad, som de så op til, men: *"han var jo meget enerådende og bestemmende og sommetider også urimelig."* Da den aldrende plejemor få år før sin pensionering meddelte overlægen, at hun havde købt hus sammen med sin far i Vodskov by, blev denne så vred, at han på det nærmeste fyrede hende. En plejemor burde bo på stedet, så overlægen altid kunne få fat i hende! Men på det tidspunkt havde hun fået mod på at protestere, og det endte da også med, at alt gik i orden igen.

Uniformen

Plejemødrene havde en mellemlæderstilling, hvor de af og til kunne være noget klemte mellem de almindelige plejere og anstaltens læger med overlægen i spidsen. De forventedes at have et "kald", der fik dem til at give afkald på ægteskab og børn – og dette varede altså til op omkring 1960, selv om der findes eksempler på gifte plejemødre før denne tid.

Ændringen af uddannelsen hos den medarbejdergruppe, der havde størst direkte kontakt med patienter/klienter/beboere, betød tydeligvis større selvverd hos det enkelte underordnede medlem af personalet. Omsorgsassistenten fik større selvstændighed end plejeren, og pædagogen fik større selvstændighed end omsorgsassistenten. Den gruppe, der "mistede magten" var det medicinske persona-

le: læger og sygeplejersker. Ved en gennemlæsning af litteratur og kilder mærkes denne "kamp" særdeles tydeligt. I de gamle medarbejderes erindringer bliver "kampen" mere diffus.

Det er en – måske ikke så besynderlig – kendsgerning, at netop den gruppe, der var ude for de største uddannelses- og kompetencemæssige ændringer, omsorgsmedarbejdergruppen, også er den der har søgt at genkalde historien, bl.a. ved indsamling af genstande og etablering af de historiske samlinger. Ofte kommer der en lidt udvidet fokus over samlingerne, når andre personalegrupper inddrages i arbejdet. De fleste samlinger er dog stadig stærkt præget af initiativtagernes profession. Det gælder også den her behandlede.

Museet i Hammer Bakker

Den lille historiske samling i Vodskov er en af de mindste historiske samlinger inden for den tidligere åndssvageforsorg. Man kan i dag lægge beslag på ca. 40 kvm bestående af et større og et mindre rum i kælderetagen på afd. D, en tidligere kvindeasylafdeling. Der findes dog et udmærket magasin i loftsetagen (den tidligere depotafdeling), hvor såvel temperatur som luftfugtighed synes at være i orden. Her planlægger man at holde særudstilling i sommeren 2001. På magasinet findes bl.a. større genstande, som der ikke er plads til i de små udstillingslokaler i kælderen. Selv om pladsen altså er lille, synes tilfredsheden med lokalerne at være ganske stor. Man er blevet flyttet et par gange, men har nu fået lovning på, at man kan beholde de nyeste lokaler, hvortil man flyttede i efteråret 2000.

Museet er startet som et "enkeltmandsmuseum" af Vagn Laustsen, der var leder på et af værkstederne efter den fysiske "udflytning" i 1983. Her var der plads og mulighed for at opmagasinere de genstande, som tid efter anden blev udrangeret, men først i 1990'erne fik man mulighed for at udstille genstandene. De er siden blevet flyttet et par gange.

Driften af samlingen

Der er afsat kr. 10.000 til driften af museet, der passes ulønnet af de to på listen over samlingen nævnte personer. Beløbet er, som man sagde, "i virkeligheden noget større", fordi man jo i amtet får momsen tilbage. Derudover er der stor hjælpsomhed med praktiske ting, man kan tage fotokopier, en kontordame skriver sedler til genstan-

de o.s.v. At der synes at være et positivt forhold, hvor man også tager hensyn til samlingens umiddelbare behov, kan blandt meget andet skyldes, at man ikke kan undgå at omgås hele tiden. At samlingen ligger i en bygning med kontorer og terapirum samt personale og brugere, der færdes frem og tilbage i bygningen, synes vigtigt her. Alle følger med i udviklingen og ved, om “der er nogen på museet i dag”, o.s.v. Også et par brugere har aktivt hjulpet til. Desuden er stedets forstander og det øvrige personale klart interesseret i samlingen.

Udstilling, udstillingssmuligheder og museale udfordringer

Da der er så lille plads at udstille på – i dag er der endnu mindre plads, end da jeg besøgte samlingen første gang i oktober 2000, hvor man havde 3 rum og ca. 80 kvm – har man koncentreret sig om at udstille de ting, der ikke fylder meget. Det er et decideret “personalemuseum”, idet man gør en hel del ud af at udstille effekter, der har haft betydning for personalegruppen. Bl.a. findes der en montre med fortjentsmedaljer, sygeplejeemblemer o.lign. Ganske vist er det et “personalemuseum”, men man har dog også forsøgt at udstille genstande vedrørende alumner/patienter, når de ikke fylder så meget. F.eks. findes her som alle andre steder en muffetrøje, men denne adskiller sig fra alt, hvad jeg tidligere har set ved tilsyneladende at være en muffetrøje “til fint brug”. I stedet for det ofte ublegede lærredsstof er denne fremstillet af jernbanefløj. I øvrigt ser den ud til aldrig at have været brugt! Historien bag netop denne trøje kendes ikke. Ganske vist er samlingen ikke registreret, men man har bestræbt sig på at skrive udførlige sedler til langt det meste.

Man kan ikke i denne lille samling forvente at finde hele “historien bag det at være alumne på Vodskov”. Noget mere af denne historie kunne muligvis fortælles i en midlertidig udstilling i det tidligere depot på loftet. Her har man i øjeblikket magasin, og det er i sig selv et stykke historie, fordi man stadig kan se resterne af en ganske særlig arbejdsplads: det depot, hvor tekstilerne blev opbevaret, og hvor et antal damer holdt tingene i orden. I dette magasin findes udmærkede genstande relateret til netop denne anstalt. Disse genstande vil være egnede til brug i en særudstilling, hvor man måske også kunne illustrere noget omkring bygningshistorien? Der

vil være flere muligheder – f.eks. også en udstilling vedrørende de to “Konger fra Hammer Bakker”: sagfører Olesen og Gunnar Wad. Man har bl.a. Wads private medicinske bibliotek, som man hentede, da der blev “ryddet ud” på sygehuset omkring 1993. Ved samme lejlighed blev mange årgange af gamle medicinske og forsørgsrelaterede tidsskrifter kasseret, fordi man ikke havde plads til dem. En meget almindelig reaktion. Da man har kasseret på den måde mange steder, er det ret begrænset, hvad der efterhånden er tilbage af alle disse tidsskrifter. Et lille “biblioteksrum” på nogle af museerne ville være et godt tilbud til områdets studerende og øvrige historieinteresserede. For at spare personale til opsyn kunne man evt. indsætte en betalingsfotokopimaskine og nøjes med at lukke besøgende ind, når samlingen i øvrigt var åben. Det kunne altså laves uden større anstrengelser og udgifter, men på Vodskov er det ikke længere en mulighed.

En af de ting, man har satset på, er at samle undervisningsbøger fra omsorgsassistentuddannelsen, og der findes også en del fra skolen for de børn, der kunne modtage undervisning. Der findes også en fin lille udstilling af beskæftigelsesarbejder i ædeltræ. Det drejer sig først og fremmest om bind til gæstebøger. Hvis man i øvrigt skal fremdrage et særpræg ved udstillingen må det nok blive den meget personrelaterede udstilling af hædersbevisninger m.v.

Når pladsen i øvrigt ikke er blevet det store problem her, skyldes det, at man i ganske høj grad har sat “tæring efter næring”. Det vil da også være muligt at lave en fin, lille permanent udstilling i de små lokaler og skiftende særudstillinger i depotrummet. I øjeblikket er den permanente udstilling præget af, at man udstiller “det, man gerne vil udstille”, men der er ressourcer – og lyst til – at forsøge at få en linje eller idé lidt tydeligere frem. Først og fremmest skal man nok satse lidt mere på alumne/patient/beboerdelen. En af vejene til at nå dette mål er samtaler med personale, beboere og familie til beboere. Der er gjort forarbejder til en sådan “interviewrunde”, men der mangler tid og hjælp til en gennemførelse. Her som mange andre steder er det imidlertid på høje tid. De gamle, der kan huske tiden før 1950, vil det snart ikke være muligt at komme i kontakt med længere.

Genstandene har ordet

– en eksempelregistrering ved Forsorgsinstitutionen Andersvænge

I forbindelse med projekt Handicaphistoriske Samlinger blev der planlagt en mindre eksempel-registrering af en samling. Formålet var at synliggøre fortælle-værdien i en handicaphistorisk samling via et stykke konkret dokumentationsarbejde. Valget faldt på forsorgsinstitutionen Andersvænge i Slagelse (åbnet 1940), hvor en meget stor samling opbevares og varetages i en bygning, der tidligere har rummet funktionærboliger. Tidligere værkstedslærer Erling Kristensen har lagt et stort arbejde i samlingen igennem en årrække og besidder en omfattende viden om genstandenes brug og historie. Ringsted Museum har fungeret som værtsinstitution for projektet og skulle foretage registreringen.

Af Kirsten Henriksen og Pernille Jacobsen

*Andersvænge
hovedindgang
1940.*

Samlingens hoveddele er inventar, tvangsmidler, tekstiler, køkkenredskaber, læge og tandlægeklinik, hjælpemidler, værkstedsinventar, personlige genstande m.v., anslået til ca. 5.500 numre. Erling Kristensen har også udført et skitseprojekt til indretning af et handicaphistorisk museum på Andersvænge, og forestiller sig et lokalt museum indrettet med forskellige miljøer, der skulle gengive institutionsmiljøet for 50 år siden.

*Drenge i kobber-
værkstedet hos
værkstedsleder
Madsen, 1955.*

*Piger i sy-
og vævestuen,
1950.*

konceptet indgår både sovestuer, debilværelse, isolationsrum, sygestuer og egentlige opholdsrum som dagligstuer, værkstedsrum, vævestue, samt serviceenheder som centerskole, systue, vaskeri m.v. Selvforsyningstanken er essentiel i de store institutioners idegrundlag, og formidlingen af gartneri og landbrug er derfor en vigtig del af livet på institutionen. I alt kan man pege på 25 “undergrupper”, og hele denne museale del kompletteres af et omfattende og velordnet arkiv med avisudklip, ca. 3000 fotos, diverse dokumenter, film fra 1940 og 50'erne, diasserier fra 1960'erne samt senere videobånd.

*Patient
Pige-havehold,
1945.*

*Piger arbejder
i fryseriet
med snitning
af hvidkål,
1965.*

Samlingen dækker perioden 1940-1980, hvor forsorgen blev udlagt til amterne, og desværre opbevares den – som flere andre handicap-historiske samlinger – under utilfredsstillende forhold, hvor tilfældighedens princip altfor ofte er enerådende. Mange steder får de kun lov at optage plads, der **p.t.** ikke er strengt nødvendigt til andet formål, eller af hensyn til en tidligere kollega, der efter mange år og i forbindelse med eget ophør, er blevet opmærksom på det uerstattelige i de materielle vidnesbyrd om institutionens historie og det levede liv her.

Patienttøj og uniformer

Det omfangsrige materiale gjorde det vanskeligt at udvælge en del, der både var overkommelig at give sig i kast med og samtidig kunne illustrere de muligheder, der åbenbarer sig i løbet af dokumentationsprocessen. Ønsket var at dokumentere de enkelte genstande efter almindeligt anvendte principper for museal registrering i henhold til den fælles såkaldte "grønne registrant", der nu anvendes elektronisk ved de fleste kulturhistoriske museer i Danmark i registreringsprogrammet DMI. Hensigten er på længere sigt at etablere et elektronisk netværk, hvilket især vil få betydning for indsamlingen, idet man hurtigt og let kan undersøge en genstands hyppighed. Både registrering og bevaring er særdeles ressourcekrævende, og derfor er en sortering i samlingerne stærkt påkrævet, inden der tages fat på arbejdet med "samlingerne".

Til registreringen på Andersvænge blev endelig tekstilsamlingen udpeget. Denne er stor og velbevaret og giver mange forskellige oplysninger af både basal og overordnet karakter. Målet blev at registrere hele dragtsamlingen på Andersvænge, herunder personaleuniformer, patienttøj og tvangsmidler, i alt 185 numre. Som nævnt er der stor, lokal viden om de enkelte genstande, men der er intet nedfældet for eftertiden, hvilket selvsagt er meget problematisk, idet samlingen mister sin kulturhistoriske værdi i det øjeblik, der ikke længere er tilgængelige oplysninger om genstandenes art, datering og funktion.

*Patientfløj
på Anders-
vænge,
Afd. C4,
1940.*

Den foretagne elektroniske registrering foreligger desuden af sikkerhedshensyn også under Ringsted Museum (benævnt AV2001), idet der endnu ikke er ressourcer til en elektronisk registrering på Andersvænge. Til ophjælpning af dette område på landsplan vil der være mulighed for at etablere kurser på museernes efteruddannelsescenter, Museumshøjskolen i Sorø, for de mange frivillige, der bruger deres fritid eller otium på handicaphistorien.

Fortælle værdien

Og hvad fortæller tekstilerne så?

Først og fremmest er der de faktuelle oplysninger om form, farve, størrelse og evt. mærker og slidspor. Disse udgør tilsammen genstandens som regel entydige materielle udtryk, der kan observeres med det blotte øje. Derimod er det ikke sikkert, at man umiddelbart kan observere funktionen, men må søge denne dokumenteret andre steder.

Fortælle værdien øges betydeligt ved at tilføje de immaterielle udtryk. Det er oplysninger, der kræver andre kilder end det blotte øje, og her kommer skriftlige kilder eller erindringer ind i billedet. En genstand uden historie er ikke en genstand, men en ting, der hører hjemme hos marskandiseren eller antikvitethandleren. De immaterielle udtryk kan fortælle om oprindelse, tilhørsforhold og brug, evt. sekundær brug (genanvendt til andet end oprindeligt formål), forholdet mellem bruger og genstand og endelig til en vis grad genstanden set i et samfundsmæssigt perspektiv.

Det er i den immaterielle fortælle værdi, at dokumentationsprocessen bliver virkelig tidskrævende, men det er også her, at genstandene begynder at tale. Det er derfor langt at foretrække en lille, men veldokumenteret samling end en stor, anonym sammenhobning af ting. Genstandene har flere fortællelag, og jo flere spørgsmål, man stiller, jo længere bliver historien.

*Muffetroje,
Andersvænge nr. 130*

Ser man f.eks. en muffetroje, anvendt til fiksering af armene hos urolige beboere, er brugen jo ikke umiddelbart indlysende. Kun personale, tidligere bærere af den, eller andre med kendskab til området, vil kunne forklare brugen, og personkredsen med denne viden er ret snæver og ind-snævres hurtigt, idet den ikke har en fortsat brug. Der vil gå betydeligt længere tid, inden et almindeligt køkkenredskab som f.eks. en hjulpisker glider ud af vores kollektive erindring! Og så er brugen jo heller ingen fast størrelse. Der er ikke altid at konsensus om genstandens formål, hvilket f.eks. ovennævnte trøje kan illustrere. Tidligere brugere har opfattet denne som en straffeforanstaltning, men personalet har opfattet den som et redskab til at beskytte patienten selv og andre patienter. Ærmerne var lukket forneden, således at hænderne blev lukket inde, og desuden blev armene herefter bundet på kryds om på ryggen. For at afdække brugen fyldestgørende, er man derfor nødt til at inddrage erindringsstof fra begge parter. Endelig er den sammenholdt med andre kilder en brik i behandlingsformernes historie.

*Patientkjole fra 1968
i ternet brun/sort/hvid
lærred.*

*Kvindetøjet bestod af
farvede bomuldskjoler
og forklæder samt
undertøj, strømper og sko,
der alt sammen tilhørte
institutionen.*

*Tøjet blev udleveret
en gang om ugen, og
størrelsen var ikke altid
korrekt.*

Nr. 107

Personaleuniformer er også bevaret i rigt mål, og disse fortæller en hel del om arbejdsforhold og hierarki. Uniformen skulle naturligvis først og fremmest markere, hvem der var patienter, og hvem der var ansat. Det var ikke altid så indlysende, som man skulle tro, idet der ofte i institutionernes barndom var tale om fejlanbringelser. Uniformen skulle også indgyde respekt, evt. understreget med brug af kasket, og endelig skulle den oplyse om de forskellige personalegrupper. Blandt det kvindelige personale bar afdelingsledere og 1.

assistenter hvid kittel med hvidt, figursyet forklæde, mens plejere, omsorgsassisterer samt elever bar blå kittel med hvidt, figursyet forklæde. Nederst i hierakiet var medhjælpere og vikarer, og disse bar en gråblå-nistret kittel med hvidt forklæde syet i et stykke og uden lommer.

*Uniformerede
plejere og
afdelingsledere,
1940.*

*Omsorgspersonale giver
en lille mongolpige
en tår at drikke,
Afd. C6, 1964.*

Hvorfor bevare ?

Og så kan man spørge om, hvorfor vi skal bevare. Hertil er der kommet mange svar i historiens forløb. I 15-1600 tallet var det særprægede og forunderlige ting, som fyrster og konger samlede hulter til bulter i skatkamre for at imponere en snæver inderkreds. Jo mær-

keligere, jo bedre. Senere kom det evolutionistiske element ind i billedet, og samlingerne kunne nu fortælle om (andre) meget primitive kulturer i forhold til (ens egen) overlegne kultur.

Med oplysningstiden begynder opdelingen i natur, kunst og kulturhistoriske genstande. Derimod stillede man ikke dyberegående spørgsmål ved formålet med at bevare, for viden var pr. definition et gode og desuden et bekvemt varemærke for de besiddende klasser. I nyere tid er kulturhistorien blevet bevidsthedsskabende med bl.a. de nationalromantiske strømninger i 1800-tallet som grundlag. Det er ikke tilfældigt, at en række af landets kulturhistoriske museer er grundlagt i årene efter nederlaget i Sønderjylland i 1864. I 1900-tallet er de generelle kulturelle udtryk også identitetsskabende, men stadig mere i forhold til det enkelte individ end i forhold til nationalstaten og fællesskabet. Det gælder også vore materielle kulturudtryk som tøj, møbler, redskaber, personlige ejendele – alt er med til at skabe vores identitet, vores egen signalering af, hvordan vi ønsker os opfattet af omverdenen. Genstandene tjener nu overvejende formålet at dokumentere det levede liv.

Men lad os vende tilbage til Andersvænge. Hvad med genstandene herfra? De identificerer jo kun i ringe grad det enkelte individ, men fortæller om en hel gruppes livsvilkår samt materielle muligheder og begrænsninger i forhold til “et almindeligt liv” i samfundet. Her er det så at sige ikke brugerne, der definerer genstandens fortælleleværdi – det gør andre for dem. Skal vi have **hele** historien om genstanden frem, er det derfor så meget mere nødvendigt at inddrage brugernes viden. Først da bliver de handicaphistoriske samlinger brugbare og kan dokumentere og formidle en overset, men væsentlig del af vores kulturhistorie.

Også på Andersvænge var der stjernestunder. Børn fra Afd. D3 venter på hestevognen til den årlige udflugt til Bildsø eller Tystrup Sø. 1940'erne.

Handicaphistoriske Samlinger

Alfabetisk liste. Samlingerne findes mere udførligt beskrevet under de respektive særforborgsområder.

Andersvænge Museum

Rosenkildevvej 59, 1.sal, 4200 Slagelse. Åbent efter aftale med initiativtager og kontaktperson Erling Kristensen, Østerbro 48, 4200 Slagelse, tlf. 58530517, der også tilbyder rundvisning og foredrag for uddannelsesinstitutioner m.v.

Mange genstande fra Andersvænge samt avisudklip og fotos vedr. hele åndssvageforborgen. Desuden en litteratursamling. Kun et lille udsnit af genstandene er registreret (Ringsted Museums prøveregistrering af tekstiler).

Blindehistorisk Museum

Instituttet for Blinde og Svagsynede, Rymarksvej 1, 2900 Hellerup, tlf. 39452545. Leder Mogens Bang, e-mail: mb@ibos.dk.

Åbent tirsdage kl. 13-16 undtagen på helligdage og i skoleferier – desuden efter aftale. Hjemmeside: http://www.ibos.dk/BLINDEHISTORISK_MUSEUM/MUSEUM.HTM

Veletableret museum med permanent udstilling af mange genstande relateret til blinde- og svagsynedes liv, arbejde og undervisning. Desuden en del bøger, bånd o.lign. Meget er registreret iflg. DMI's standard.

Døvehistorisk Studiesamling

Kastelsvej 58, 2100 København Ø. Leder Jan William Rasmussen, tlf. 35380544. Samlingen, der drives af Døvehistorisk Selskab, er ikke åben for offentligheden, men kun for selskabets medlemmer, døveskolens lærere og tidligere elever.

Samlingen rummer både undervisningsmateriale, litteratur, billeder, arkivalier og en del genstande. Meget er registreret.

Ebberødgaardsamlingen (dele af)

Birkerød Lokalhistoriske Arkiv, og Museum, Cathrinelyst, Hovedgaden 20B, postbox 123, 3460 Birkerød. Tlf. 45820036.

Åbent onsdage 10-12 og 13-17 samt efter aftale. Formand og kontaktperson Tormod Hessel, tlf. 45811062.

En del nedpakkede genstande fra Ebberødgaard/Svaneparken samt registrerede arkivalier, hvorfra en del stammer fra afdøde overlæge Torben Hvams samling. Andet materiale fra denne samling er overgivet

til Landsarkivet for Sjælland, Medicinsk Historisk Arkiv og Museum i Bredgade, Hørsholm Sygehus, Distriktpsikiatrisk Afsnit, samt Amtsgården i Hillerød.

Materialet afleveret til Birkerød Lokalhistoriske Arkiv og Museum er for det meste vedkommende registreret (efter lokalhistoriske arkivers standard).

Eriksholm Museet (Oticons samling af høreapparater m.v.)

Eriksholm Forskningscenter, Kongevejen 243, 3070 Snekkersten, tlf. 49 22 35 22.

Henvendelser vedr. samlingen til kontaktpersonen Claus Nielsen, e-mail: CN@Oticon.dk.

Samlingen rummer høreapparater fra både Oticon og andre firmaer, men samlingen er ikke i øjeblikket tilgængelig, da den er under flytning. De fleste genstande er registreret i en database, en del er fotoregistreret.

Fyns Amts Tale-Høreinstitut

Rytterkasernen 17, 5000 Odense C, tlf. 6314 6214. Kontaktperson J. Sander Petersen, e-mail: jsp@fyns-amt.dk.

Mindre "korridorudstilling" af høreapparater, brochurer o.lign, der er tilgængelig for besøgende på instituttet. Samlingen er delvis registreret.

Hald Ege Samlingen

Videbæks Allé 165, Hald Ege, 8800 Viborg. Kontaktperson Ditte Larsen, tlf. 8663 8124, e-mail: mulsen@mail.tele.dk. Samlingen åbner i nærmeste fremtid og vil fremover have åbent 1 gang ugentlig samt efter aftale.

Samlingen illustrerer den oprindelige baraklejrs historie med tilbygninger og ændrede funktioner, fra flygtningelejr over poliobehandling, genoptræning, anvendelse inden for åndssvageforsorgen o.s.v.

Samlingen er under registrering efter DMIs standard.

Hans Knudsen Instituttet

Borgervænget 7, 2100 København Ø. Kontaktperson Ib Bjerring Nielsen, tlf. 3916 2131, e-mail: ibn@h-k-i.dk. Ingen offentlig adgang.

På instituttet udstilles enkelte genstande fra Samfundet og Hjemmet for Vanføre rundt om i bygningen. Desuden findes en meget stor samling personfotos (samtlige elever fra skolen), bøger og arkivalier. Samlingen er ikke registreret.

Kellers Minde-samlingen

H.O. Wildenskovsvej 10, Brejning, 7080 Børkop. Museet er flyttet til nye lokaler og åbner her 14.3.2001. Åbent hver onsdag kl. 13-15 samt efter aftale, entre kr. 10. Kontaktperson Preben Lynge, tlf. 7586 8116, e-mail: jdyrholm@post4.tele.dk.

Museet rummer en stor samling af også meget tidlige genstande fra De Kellerske Anstalter samt genstande og arkivalier relateret til Chr. Keller. Genstandene er ikke registreret.

Kolonien Filadelfias Museum

Kolonivej 2, 4293 Dianalund, tlf. 5826 4200 (informationen) eller kontaktperson Bent Gaardbo 2041 3709. Andre medlemmer af museumsgruppen kan kontaktes gennem informationen. Museet er åbent onsdag kl. 14 – 16 samt efter aftale (gratis adgang). Ved besøg udenfor åbnings-tiden betaler voksne 10 kr. Børn under 14 år gratis adgang.

Museet har permanent udstilling i et mindre hus, hvor der også er plads til skiftende udstillinger på 1. sal. Museet rummer genstande vedrørende epilepsibehandlingen og stifteren Adolph Sells liv, herunder en bogsamling, møbler fra arbejdsrum m.v. Genstandene er ikke registreret.

Lillemosegårds Lokalhistoriske Studiesamling

(aktuelt arbejdsnavn) Buddingevej 163, 2860 Søborg. Leder og kontaktperson Birthe Elisabeth Friis, tlf. 3962 4896.

Samlingen, der bl.a. rummer skriftligt materiale, der er det ældst eksisterende omkring en tidligere anstalt inden for åndssvagevæsenet, er p.t. nedpakket, men vil blive opstillet i nær fremtid. Samlingen er ikke registreret.

Lindebjerg

(tidligere Aarup Hospital, Aarup Tuberkulosehospital og en afdeling under Forsorgscenter Fyn, Åruplund), Lindebjerg 2 - 12B, 5560 Aarup, kontaktperson Michael Henriksen, tlf. 6443 1126, e-mail: mhe@lindebjerg.fyns-amt.dk.

Endnu ingen udstilling, men "arkiv" under planlægning. Man satser på indsamling af erindringer og andet skriftligt materiale samt fotografier. Interessante spor af bygningernes forskellige funktioner. Ingen offentlig adgang. Oplysninger hos ovennævnte kontaktperson.

Museet i Hammer Bakker (Vodskov)

Bodil Hjortsvej 5, 9310 Vodskov, tlf. 9829 2042. Åbent torsdag kl. 10 – 13 eller efter aftale. Kontaktpersoner Vagn Laustsen, tlf. 9829 40 96, eller Per Nikolajsen, tlf. 9829 4353.

Lille permanent lokalhistorisk Samling. Samlingen er ikke registreret. Museet er netop flyttet til nogle lokaler, hvor det forventes at kunne blive.

Ordblindemuseet (samt dele af samling fra Høre- og Taleinstitutter). Lokaliseret på Dansk Skolemuseum

Rådhusstræde 6, 1466 København, tlf. 3315 5810, åbent mandag-fredag 10-16, søndag 12-16. Henvendelse til kontaktpersonen Jørgen Petersen, tlf. 4060 4585, e-mail: jpnk@mail.tele.dk.

Samlingen rummer undervisningsmateriale og genstande vedr. ordblindeundervisning og – i mindre grad – taleundervisning. Den er p.t. ikke permanent udstillet, men er under registrering. Reg. af litteratur- og undervisningsmateriale foretages i øjeblikket af Jørgen Petersen i to registreringsbaser, hvor Reference Manager bruges til artikler m.v. og PCF til museumsgenstande.

PTU – Landsforeningen af polio-, trafik- og ulykke-skadede

Fjeldhammervej 8, 2610 Rødovre. Tlf. 3673 9000. Kontaktperson: bibliotekar Birgitte Devantier. e-mail: ptu@ptu.dk.

Stor samling gamle bøger og tidsskrifter, specielt vedr. børnelamelse. Meget få genstande. Lukket samling, oplysning hos kontaktperson eller på hovedtelefonnummer. Samlingen er registreret i en biblioteksbase.

Refsnæsskolens studiesamling

Refsnæsskolen, Kystvejen 112, 4400 Kalundborg, tlf. 59570100. Museet har til huse på øverste etage i "Strandbo". Nærmere oplysninger fås hos kontaktpersonen Else Ahrens, e-mail: karsten.ahrens@get2net.dk.

Samlingen rummer undervisningsmateriale og genstande relateret til undervisningen på Refsnæsskolen. Samlingen er ikke registreret.

Ribelunds Museum

Bøge Allé 6, 6760 Ribe, tlf. 7541 0286. Åbent torsdage 10-16 samt efter aftale. Entre kr. 10. Kontaktperson Hanne Windfeld, e-mail: h.windfeld@stofanet.dk.

Museet har en permanent udstilling af genstande fra Aandsvageanstalten i Ribe/Ribelund. Genstandene er under registrering efter DMIs standard.

Rødbygaard/Kofoedsminde (Samling på Syrenvej)

Syrenvej 2, Rødbyhavn 4970 Rødby. Kontaktperson Grethe Holm, tlf. 5460 4664, e-mail: grh@bnsyrenvej.stam.dk.

Samlingen, der kun er lille, dækker kun dele af den tidligere anstalt og befinder sig uregistreret og uopstillet i nogle få rum på Syrenvej 2. Ingen offentlig adgang, men nærmere oplysninger ved henvendelse til kontaktpersonen.

Sødisbakkes Museum

Bygning C, Sødisbakke, 9550 Mariager, tlf. på museet 9668 2524, åbent

tirsdag 15-17 samt efter aftale. Kontaktpersoner: museumsgruppen, repræsenteret af bl.a. Anne Margrethe Madsen, tlf. 9854 1665 og Ruth Skov Christensen, tlf. 9854 1295.

Permanent udstilling, der også fokuserer på beboernes liv på institutionen. Gode lokaler med muligheder for særudstillinger. Samlingen er under registrering (iflg. det på Risskov brugte system).

Sølunds Historiske Samling

Dyrehaven 10, 8660 Skanderborg. Samlingen er ikke offentlig tilgængelig, men henvendelse kan ske til kontaktpersonen Henning Lysdal, tlf. 8793 1293, e-mail: hly@solund.aaa.dk.

Enkelte genstande tænkes udstillet i undervisningsafdelingens korridorer. Resten er placeret i et magasin, der forventes at kunne være åbent efter aftale.

Handicappedes vilkår i Danmark

– kort historisk skitse

Begrebet handicap

Handicaphistorie må logisk nok forstås som den historie, der har den handicappede i centrum. Den forudsætter altså en definition af begrebet handicap, som gør det muligt at skrive handicaphistorie. Handicap er et nyere engelsk ord, som dækker over det begreb, at man i sportens verden har indført *det modsatte* af det, man kalder en “disadvantage”, et ord, der ikke har en helt dækkende oversættelse til dansk. For at konkurrencen skal være meningsfuld for såvel den, der har en fordel i at være god til sporten, og den, som har en “disadvantage”, indførte man begrebet handicap. Hermed kunne sportsmanden med de lidt dårligere resultater deltage i konkurrencen på lige fod med sportsmanden med topresultater.

Der ligger altså bag betegnelsen “handicappet” det ønske, at man ved at tage særlige hensyn kan integrere personer med en psykisk eller fysisk funktionshæmning i samfundsordenen på en måde, så det kan opfattes som en ligebehandling. At det ikke altid er så enkelt, at de ideelle krav til termerne følges af en generel holdningsændring, er en anden sag!

Fra krøbling til handicappet

I Lukas-evangeliet skriver man i 1800-tallets bibeloversættelser om “Krøblinger”: *“Men når du gør et Gæstebud, da byd Fattige, Krøblinger, Halte, Blinde”*, men sideløbende bruges også ordet “vanfør”. I slutningen af 1800-tallet bliver vanfør det hyppigst anvendte ord. Bl.a. oprettede Hans Knudsen i 1872 “Samfundet som antager sig vanføre og lemlæstede Børn”.

At vanfør på dette tidspunkt var blevet en mere alment accepteret term viser også bibeloversættelserne, hvor man f.eks. i 1948 kunne skrive: *“Men når du gør et gilde, så indbyd fattige, vanføre, lamme og blinde.”*

I *Den store danske Ordbog* (1919-1954) skriver man om ordet “Krøbling”, at det kommer af “Krympling”, forkrøblet. Det drejer sig om en person, der *“har en større synlig legemsskade, især såle-*

des, at han ikke eller kun meget besværligt (ved hjælp af krykker, rullestol olgn) kan bevæge sig, tidligere også en svag, syg person, en svækling.”

Om ordet “vanfør” står der: *“Person som (på et vist tidspunkt eller (især) varigt ikke har sin fulde førlighed, idet legemsformen ved medfødte eller erhvervede defekter (vanskabthed, lamhed, skeletdefekter, rygradsskævhed, klumpfodhed, elefantsyge olgn) afviger så stærkt fra den normale, at bevægelses- eller arbejdssevnen (mulighed for opnåelse af arbejde) derved (i væsentlig grad) forringes.”*

Vedrørende både “vanfør” og “krøbling” ses det, at ordene fokuserer på det rent legemlige og – for den sidste terms vedkommende – den forholder sig til begrebet “normal”, der ikke defineres, men anses for at være indlysende,

Begrebet handicap har adskillige definitioner, og før man begiver sig ind på dette komplicerede område vil det nok være klogt at vælge den definition, jeg mener er dækkende for det arbejde omkring de handicaphistoriske samlinger, som fremlægges her: ***Et handicap er et psyko-socialt fænomen repræsenterende de samfunds-, kultur- og familiemæssige begrænsninger, som påføres en person på grund af varig funktionsforstyrrelse og/eller funktionshæmning.***

Definitionen ligner til forveksling flere af de i dag brugte definitioner. Jeg har dog ment at måtte medtage “kulturmæssige” begrænsninger. Denne undersøgelse er etnologisk/kulturhistorisk og fokuserer i særlig grad på de historiske samlingers *kulturhistoriske* betydning i den kollektive erindring om de handicappedes forhold i den nyere historie. Det drejer sig altså mere om de handicappedes “plads i kulturen” og de materielle og skriftlige spor af synet på de anderledes end om politiske drøftelser af deres vilkår og mere om holdninger end om ændrede diagnoser og behandling. Først og sidst drejer det sig dog om den vågnende bevidsthed om de handicappedes plads i *vor* historie!

Det handicappede barn

I hvor høj grad et nyfødt og tydeligt handicappet barn har kunnet – og fået lov til – at overleve i historisk tid, er det vanskeligt at konstatere. Der har været mange diskussioner om dette, men vi ved, at det i mange kulturer har været en anerkendt form for “børnebegrænsning” at “udsætte” f.eks. pigebørn og børn, der var tydeligt handicappede. Helt op i kristen tid har det været så almindeligt, at

det var nødvendigt at indføre kirkelige regler, der skulle forhindre udsætningen.

Vigtigt var det, at barnet blev døbt så tidligt som muligt, så ikke “de underjordiske” kunne få det i deres vold, og man i stedet blev forsynet med en skifting, et barn af de underjordiske – f.eks. en nyfødt med et stort hoved og lille krop. Det var ikke få mødre, der fandt et barn med “vand i hovedet” i vuggen efter en tilsyneladende normal fødsel. Der var i det hele taget meget at tage hensyn til, hvis man ville sikre sig et sundt og “normalt” barn. F.eks. var det ikke så godt, hvis det første barn undfangedes på bryllupsnatten. I Regnar Lodbrogs saga fortælles, at hans hustru netop blev gravid på bryllupsnatten og fødte sønnen Ivarr beinlausi, “der havde brusk, hvor der skulle være ben.”

Fundet af middelalderskeletter viser, at langt de fleste handicap synes at være blevet erhvervet gennem livet. En del har lidt af spedalskhed, krigsskader, kønssygdomme – især hærgede syfilis voldsomt, da den kom til Danmark sidst i 1400-tallet. Nogle af disse personer må have levet i mange år med deres handicap. Der var mange handicappede, men de færreste overlevede svære, medfødte handicaps. En af undtagelserne synes at være blinde børn. Et normalbegravet blindt barn blev anset for egnet til at forsørge sig selv ved tiggeri, og det var ikke nødvendigvis så svagt, at de første epidemiske sygdomme gjorde det af med det.

*Tigger antaster rytter
uden for Ribe.
Stik fra E. Pontoppidan:
Den danske
Atlas, genoptrykt
1969.*

Efter reformationen

Reformationen betød voldsomme skift i for sorgen for dem, vi i dag kalder handicappede. Den katolske kirke havde øvet et omfattende velgørende arbejde, som var karakteriseret ved ikke alene, at kirken var velhavende, men også ved, at der var mange til at udøve barmhjertigheden: Nonner og munke fra klostrene lavede "organiseret tiggeri" for at hjælpe fattige, syge og handicappede og lavede yderligere opsøgende arbejde over for disse grupper.

Da man efter reformationen inddrog kirkens gods, blev ansvaret for det sociale hjælpearbejde overdraget til staten, men vilkårene for fattige og handicappede blev ringere på grund af dårligere organisering af hjælpearbejdet, så selv om staten var blevet rigere af konfiskationen af kirkegodset, tog tiggeriet til, og man så sig nødsaget til at udstede tiggerpas, som gav en person ret til at tigge inden for et bestemt område. Kom man uden for dette område, kunne man blive arresteret eller i det mindste fjernet fra området.

Den private velgørenhed var næppe blevet mindre, men forslog alligevel kun lidt, blandt andet på grund af manglende organisering og ændringer i det overordnede religiøse syn på velgørenhed og den måde, den burde praktiseres på.

Forordningen af 1708

I 1708 kom den første egentlige forordning, hvor man prøvede at få den offentlige fattighjælp til at udgøre et sikkerhedsnet for de grupper, der ikke kunne forsørge sig selv. Det er ret interessant at se, at man ikke prioriterede de samme grupper højest over hele landet. I Fr. Vs forordning af 24. Sept. 1708, afsnit II pag. 3 står der, at man overalt i sognene skal udarbejde en fortegnelse over personer, som i første række skulle støttes, nemlig *blinde, sengeliggende og dem som slet intet kan fortjene*. I København er man mere udførlig. Her anses *hittebørn og andre fattige spæde børn, som ikke har forældre, for almisselemmer, der først og fremmest skulle kommes til undsætning*. Herefter følger *alle gamle folk, som på grund af alderdom ikke kan fortjene det nødvendige, derefter syge og sengeliggende, herunder også lemlæstede, og endelig den gruppe fattige, som kan bevise, at de ikke ved arbejde kan fortjene nok til at forsørge sig selv, folk der er kommet i ulykke, bl.a. husarerne*. De skal kunne få almisse, men det pålægges sognets fattigforstandere at drage omsorg for, at de mennesker får besked om at stræbe efter selv at skaffe sig det nødvendige til livets opretholdelse.

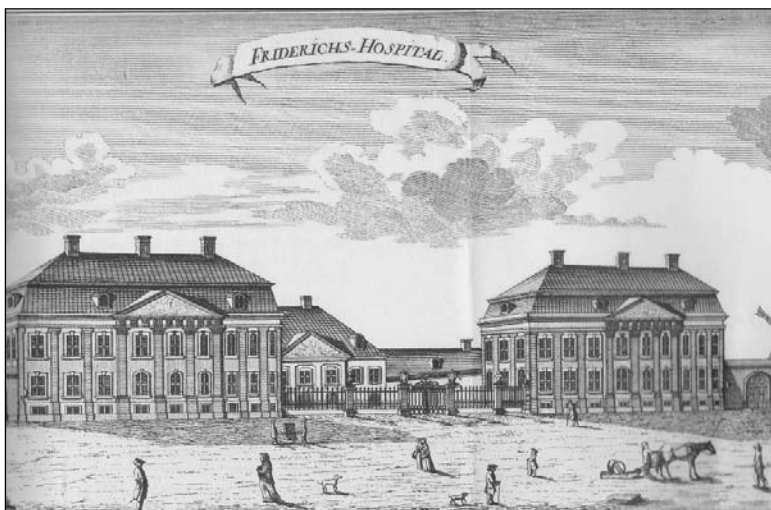
De fleste steder rubrikerede man de handicappede i tre grupper, og det var ikke givet, at man hvert år blev anbragt i den samme gruppe. Nogle steder havde man ikke tre grupper, men måske kun to. I den gruppe, der var mest berettiget til hjælp, anbragte man som oftest dem, der svarede bedst til cirkulærernes øverste trangskriterier, men det var ingenlunde sikkert. En stærkt handicappet mand kunne måske have en arbejdsdygtig hustru? Børn fik sjældent hjælp, hvis forældrene var i stand til at forsørge dem, og det er muligvis netop en af grundene til, at f.eks. blinde børn ikke så ofte optræder i kilderne. Det er først og fremmest forsørgerne, der har betydning i de kilder, vi bygger vor historiske viden om handicap på, og det er en vigtig ting at huske. Der eksisterer andre vigtige kilder end fattigprotokoller, kirkebøger, lægdspapirer og folketællinger, men de er mere sporadiske.

Handicappet i 1700-tallet

Man kan naturligvis ikke, når man ser på de handicappedes vilkår i 1700-tallet – og på holdningen til dem – gå ud fra, at definitionerne for det at være blind, døv, vanfør eller psykisk handicappet svarer til dem, vi kender i dag. F.eks. ses det tydeligt, at “det tungnemme barn”, faktisk først bliver synligt med indførelsen af den almene undervisning i 1739 og – nok ikke mindst – med konfirmationens indførelse i 1736. Hvis man ikke kunne lære sin katekismus, fordi man ikke kunne læse den, kunne man ikke blive konfirmeret, og dette betød en alvorlig indskrænkning i de borgerlige rettigheder. At man ikke kunne springe soldat kunne måske endda gå, men man kunne f.eks. heller ikke blive gift. Den ikke så begavede bonde-dreng, der kunne medvirke i arbejdet på marken, passe husdyr eller lignende, havde ikke så stort et behov for at kunne læse. Han fik sit udkomme, hvis han kunne arbejde. Det er derfor kardinalpunktet, om en person kan arbejde eller ikke. Den skrædder, der kunne forsørge sig selv og en familie trods en brudt ryg, var heller ikke berettiget til hjælp.

Graden af blindhed beskrives i kilder som fattigprotokoller og kirkebøger på flere måder. Man kunne være “mestendeels blind”, hvilket muligvis kan dække over en stærk svagsynethed. Man går også ud fra, at blindhed kan være en følge af alderdom, i så fald kan man nogle steder se betegnelsen “starblind”, blind på grund af stær. Alderdommen anses for at være den umiddelbare årsag til blindheden. At man hører, ser og bevæger sig dårligt som gammel regnes for “naturligt”, og alderdom og svaghed eller elendighed er da også

en hyppig grund til, at en præst i fattigprotokollen indregner en person som værende “i de fattiges tal” – og her er det altså alderdommen, man understøtter. At blive gammel og fattig (og mere eller mindre handicappet) var livets ubønhørlige lov med mindre man – som de fleste – døde i en forholdsvis ung alder. I så fald kunne man slippe for alderdommens fattigdom.

I tilknytning til Børnehuset på Christianshavn oprettedes en særlig afdeling for spæd- og hittebørn. Man mente imidlertid, at denne foranstaltning fremmede usædeligheden, og funktionen blev lagt ind under Det kgl. Frederiks Hospital (oprettet 1756). Sigtet med hospitalet var “Patienters Helbredelse”, men snart rummede hospitalet også uarbejdsdygtige og handicappede. Stik fra E. Pontoppidan: Den danske Atlas, genoptrykt 1969.

Fattiglovene 1799-1803

I slutningen af 1700-årene var borgerdyd og borgersind i højsædet, og der var endnu højkonjunktur. I den offentlige diskussion forekom det meget udbredte tiggeri, som 1708-reformen burde have afskaffet eller mindsket, at være en uskik, som det var en pligt at komme til livs. Det er imidlertid karakteristisk for 1700-tallet, at mange steder blev reformerne slet ikke indført eller også sygnede de hen, og godgørenheden blev overladt til den enkelte person, der så også kunne se, at han gjorde godt! Holdningen til tiggere havde stadig en snert af den gamle katolske tro på, at man med sin almisse måske

kom nærmere til en plads i himlen. Og hvem vidste, hvad tiggeren var sat på jorden for? Måske for at "prøve" næstekærligheden? Og måske kunne det endog være Herren selv, der antog en tiggers skikkelse for at prøve folk?

Fra officiel side var man irriteret over tiggeriets omfang, og de nye reformer var beregnet på at sætte tingene i system og få indført nogenlunde ensartede regler. Det skulle vise sig, at loven alligevel blev administreret vidt forskelligt afhængigt af de lokale embedsmænd, der skulle føre reformerne ud i livet.

Fattigvæsenet i hvert distrikt blev bestyret af en sognefattigkommission. Her var præsten, stedets politimester, en af de største lods ejere og 3-4 mænd fra sognet medlemmer. Ikke mindst præsten, der havde den direkte kontakt til sin menighed, kunne få indflydelse her. Alligevel havde "almuen" altså også fået indflydelse via sognets mænd. Ikke alle embedsmænd fandt, at loven blev håndhævet særlig retfærdigt. Sym- og antipatier kunne spille stærkt ind i landområderne, hvor man kendte hinanden og havde et syn på ansøgerne til fattighjælpen, der var svært at komme væk fra. Man kan så spørge, om det nogensinde er muligt at komme væk fra denne "forudindtægethed", der også kan gå på bestemte handicapgrupper, tidligere livshistorie o.s.v.?

Uddelingen kunne finde sted i form af korn, og der var også kritik af, at når de fattige selv skulle hente kornet hos gårdmændene, så kunne det ske, at de fik korn, der "ej engang var godt nok til hønse". Denne uddeling af korn og af og til et mindre beløb fortsatte hele århundredet igennem. I Øster Snede kunne "Hans Thomsens døtre" i 1890 på et år hæve 9 kr. og 3 skæpper korn. Den ene af disse døtre var på dette tidspunkt enke og boede sammen med en søster, der senere kom til at tilbringe det meste af sit liv på sindssyge- og åndssvageanstalter. Problemet med hende var, at hun iflg. egne angivelser ikke var "god til det timelige" og altså ikke kunne forsørge sig selv. De to kvinder arbejdede bl.a. med håndarbejde som simefletning (til måtter), men dette arbejde kunne på ingen måde forsørge dem.

I starten af 1800-tallet var byerne præget af en stærk interesse for velgørenhed og et ønske om at hjælpe især børn og unge. Det betød da også, som det vil ses andet sted, at man begyndte at satse på undervisning af blinde og døve. Også for "de fattige i ånden" var der en stor interesse, og dette førte til de første "idiotanstalter", senere åndssvageanstalter, fra midten af 1800-tallet. På dette tidspunkt blev de psykisk syge skilt fra og indlagt på de fem sindssygeanstalter, der blev bygget fra midten af 1800-tallet til 1888. Man sorterede ikke

alene ud i mentale og legemlige handicap – også inden for de to områder øgedes anstrengelserne for at få diagnosticeret og placeret personer på rette plads. I årene omkring 1900 var debatten præget af diskussionerne omkring arvelighed og degeneration. Det gjorde “de unormale” potentielt “farligere”, og at sikre at et handicap ikke videreførtes gennem generationerne, blev især en vigtig opgave inden for området med mentale handicaps. Samtidig udviklede pædagogikken sig stærkt med hensyn til blinde-, døve- og vanføreområdet.

1900-tallet – socialreformen

1849-grundloven fastslog, at den, der ikke kunne ernære sig og sine, og hvis forsørgelse ikke hvilede på en anden, var berettiget til hjælp fra det offentlige. Men denne hjælp havde længe været **fattighjælp**, og en modtager af fattighjælp mistede bl.a. sin valgret. Sociallovene fra midten af 1800-tallet til frem imod socialreformen i 1933 var karakteriseret af, at den ene gruppe efter den anden kom ud af det åg, som begrænsningerne i den offentlige ret lagde på fattighjælpsmodtagernes skuldre. I 1891 var det de alderdomsunderstøttede, der genvandt de borgerlige rettigheder.

Som en rød tråd gennem det offentlige hjælpeapparat går begrebet “værdigt”, og “ikke værdigt” trængende. Den ikke værdigt trængende ansås selv for at have “skylden” for sin situation og kunne ingen eller kun utilstrækkelig hjælp forvente. Man skelnede f.eks. mellem “arbejdssky”, det vil i realiteten sige visse arbejdsløse, og invalider, som ikke mentes selv at have haft indflydelse på deres tilstand. Med “hjelpekasseloven” i 1907 var intentionen at få uddelegningskriterierne sat klarere op, men alligevel har reglerne været håndhævet helt forskelligt i kommunerne, og de sociale hjælpeforanstaltninger må i starten af århundredet betegnes som en uoverskuelig jungle, hvor ingen kunne være sikker på at få den samme hjælp som naboen med samme manglende selvforsørgelsesevne – og med de samme retsvirkninger. Det så K.K. Steincke klart, da han i 1920 som fattiginspektør på Frederiksberg skrev den visionære “Fremtidens Forsørgelsesvæsen”, som kom til at danne grundlag for store dele af socialreformen i 1933.

Man forsøgte at trække linjerne op: i 1924 sendte indenrigsministeriet et cirkulære ud til amtmændene, hvor de henledte disses opmærksomhed på pag. 61 i Lov Nr. 58 af 14. marts 1924: “*De Omkostninger, der udredes af det offentlige til Opdragelse, Underhold, Forsørgelse, Kur og Pleje for blinde, døvstumme, Idioter,*

sindssyge, Epileptikere, vanføre, lemlæstede, tuberkuløse, skrofuløse, Lupuspatienter, Patienter, der lider af Kræftsaar, Kræftsvulster og andre ondartede Svulster, stammende, andre talelidende og Ganespaltepatienter, betragtes ikke som Fattighjælp, for saa vidt de paagældende er anbragt paa Statsanstalter eller paa dertil af Staten godkendte Anstalter eller af en saadan Anstalt under dennes vedvarende Tilsyn er anbragt hos private.”

Efter en temmelig indviklet redegørelse slutter cirkulæret med at henvise til, at blindehjælp kan forenes med invaliderente dog således, at denne tages i betragtning ved udregning af hjælpens størrelse. Invaliderente blev det svært for psykisk handicappede at opnå. Det lykkedes først på lige fod med andre handicapgrupper, da man nåede til at kalde denne form for hjælp for *invalidepension*.

Med den økonomiske krise i begyndelsen af 1930erne blev behovet for en socialreform voldsom. I 1921 var 43% af de danske arbejdere arbejdsløse. At der var mange arbejdsløse gjorde på ingen måde situationen for de handicappede bedre, tværtimod var fattigdommen blevet generel, og det blev endnu vanskeligere for de handicappede, der tidligere havde kunnet fortjene lidt ved at arbejde, at beholde deres job.

Vi tænker ofte på socialreformen i 1933 som en voldsom omvæltning. Det var nu ikke, fordi lovene blev ændret så meget, men man satte meget ind på, at de skulle være lettere at administrere, give større homogenitet og i det hele taget blive mere overskuelige. Man samlede lovene i 4 hovedområder, hvoraf 3 var forsikringsområder, nemlig *sygeforsikringsloven, arbejdsløshedsforsikringsloven og alderdoms- og invalideforsikringsloven*. Dem, der faldt igennem maskerne i forsikringernes sikkerhedsnet, skulle have hjælp iflg. *forsorgsloven*. En af Steinckes kongstanker var, at den *uforskyldt* (“værdige”) fattige først og fremmest skulle hjælpes. Man kan dog diskutere, om det var alle handicapgrupper, der havde glæde af reformen? F.eks. kunne åndssvage ikke invalideforsikres, men blev ofte taget ind til livsvarig anbringelse på en anstalt. En følge af krisen og – ikke mindst – eugenikdiskussionen var også de sterilisationslove, der fulgte socialreformen og som betød, at var man først kommet under åndssvageforsorg, kunne man ikke komme ud med mindre man “indvilligede” i en sterilisation.

Netop forsøget på at samle trådene og gøre administrationen af lovene lettere betød også, at ansvaret i høj grad blev lagt over på staten. Det skulle give netop den ensartede behandling, man havde efterlyst. Særforsorgen fik altså virkelig statspræg med socialreformen i 1933, hvor det i forsorgsloven blev slået fast: *“Staten har*

pligt til at drage omsorg for opdragelse, underhold, forsørgelse, kur og pleje af sindssyge, åndssvage, epileptikere, vanføre, lemlæstede, talelidende, blinde og døvstumme, for så vidt pågældende skal undergives anstaltsbehandling, enten på en egentlig statsanstalt eller en statsanerkendt anstalt eller af sådanne anstalter under vedvarende tilsyn anbringes i familiepleje.”

Særforsorgens udlægning

Med flere forskellige lovmæssige reguleringer, hvoraf en af de vigtigste fulgte “åndssvagebogen” i 1959, forblev ansvaret statens til særforsorgens udlægning i 1980.

10. december 1948 vedtog FNs 3. generalforsamling den menneskerettigheds-serklæring, der stadig med visse små ændringer er gældende. En af paragrafferne, pag. 26, starter med følgende erklæring: *“Enhver har ret til undervisning. Undervisningen skal være gratis i det mindste på de elementære og grundlæggende trin”*. Især inden for åndssvageforsorgen var reaktionen tydelig: her var et stort antal mennesker, som ikke havde elementære menneskerettigheder. Disse tanker blev formuleret flere steder i Europa og U.S.A., og i Danmark skete dette med stor effekt gennem Niels Bank-Mikkelsens “normaliseringstese” fra 1959, hvor han stiller 9 punkter op, hvor vigtigheden af at handicappede sammenlignes med “normale” (og ikke f.eks. med andre handicapgrupper) bliver betonet. Til trods for den store effekt tesen havde, blev der i 1959-loven kun givet ret til undervisning.

I tresserne, hvor institutionskritikken for alvor satte ind, blev det klart, at man – ikke mindst på baggrund af de nye tanker omkring normalisering – måtte satse på en decentralisering for at lette mulighederne for handicappedes integration i samfundet.

Kommunalreformen i 1970 blev forudsætningen for *bistandsloven*, som igen indvarslede særforsorgens udlægning til amter og kommuner i 1980. Udflytningen fra de store institutioner var imidlertid på dette tidspunkt allerede godt i gang, fordi den ideologiske baggrund var, at handicappede så vidt muligt skulle integreres i “normalsamfundet.” At få gennemført den nødvendige lovgivning blev imidlertid en større opgave for socialreformkommissionen. Med de større og mere økonomisk bæredygtige kommuner kunne særforsorgen for de grupper af handicappede, der nævnes i *bistandsloven*, nemlig *åndssvage, epileptikere, vanføre, talelidende, blinde og svagtseende samt døve og tunghøre* ophæves som begreb, og man talte i stedet om *personer med vidtgående fysisk eller psykisk*

handicap. Den egentlige nedlæggelse blev dog først effektueret i 1980.

Med bistandsloven havde man allerede uddelegeret forvaltningen omkring borgerne til amter og kommuner, men forsinkelsen af sær-forsorgens udlægning var forståelig på grund af de store problemer, det kunne frembyde for de enkelte handicappede, hvis de som medlemmer af en måske lille handicapgruppe skulle undgå at få ringere forhold, fordi deres primærkommune ikke havde mulighederne for at iværksætte de rette foranstaltninger.

Efter nogle indkøringsvanskeligheder må projektet siges at være lykkedes – specielt, hvor det drejer sig om store handicapgrupper. Der, hvor resultatet har været specielt gunstigt, er, hvor det drejer sig om holdningen til handicappede. Særforsorgens udlægning betød ikke mindst en større *synliggørelse* af handicapgrupperne, og dette har været den måske allermest betydningsfulde faktor på vejen mod ligeværdighed mellem handicappede og ikke handicappede. Denne positive “bivirkning” ved særforsorgens udlægning har også været medvirkende til den større – og nu legale – interesse for handicaphistorien. En interesse, vi har set så tydeligt manifesteret i de her behandlede historiske samlinger.

Åndssvageforsorgen

Kort skitse af den overordnede administration

Den første egentlige fælles lov for åndssvageanstalterne var Loven af 21. Februar 1902. På dette tidspunkt fandtes:

De sjællandske Aandssvageanstalter (Østifternes Aandssvageanstalter), som omfattede Gl. Bakkehus, Ebberødgaard, Karens Minde, Lillemosegaard og Gammellosehus, som optog åndssvage fra de danske øer undtagen Fyn samt Den Kellerske Aandssvageanstalt i Brejning, der optog åndssvage fra Jylland og Fyn.

Anstalterne blev betragtet som selvejende institutioner, der blev ledet af en bestyrelse på 3 medlemmer, som blev udnævnt af undervisningsministeren indtil 1924 og herefter af socialministeren. At anstalterne var selvejende institutioner betød ikke, at de kunne disponere frit med hensyn til anstaltens drift, idet ministeriet skulle godkende årsregnskaberne. De enkelte anstalter havde selv ansvaret for at antage personale, men kunne f.eks. ikke sælge eller købe bygninger.

Op til 1931 – to år før socialreformen – var yderligere følgende anstalter kommet til:

Aandssvageanstalten i Ribe, Livø-Anstalten, Vodskov Aandssvageanstalt, Sprogø-Anstalten, Korsevadhjemmet (v. Ringsted), Løgumgaard og Rødbygaard.

Ved socialreformen blev åndssvageforsorgen placeret som en del af særforsorgen. Det betød statsbetalt forsorg. Ved lov af 5. juni 1959 skete en af de største ændringer i forsorgens administration. Forsorgen skulle under socialministerens ledelse udøves af en selvejende institution Statens Åndssvageforsorg. I bestyrelsen sad 8 af socialministeren beskikkede medlemmer og en formand, forsorgschefen, der var udnævnt af kongen. De øvrige bestyrelsesmedlemmer blev udpeget efter indstilling fra forskellige instanser, heriblandt nu også landsforeningen af forældre og pårørende (det nuværende LEV).

Der blev i hele landet oprettet 11 forsorgscentre, og den måske mest radikale ændring i omorganiseringen af forsorgen var nok bestemmelsen om den firedelte ledelse af de enkelte forsorgscentre. Man kan sige, at den gjorde en ende på det tidligere “overlægevælde”, som på godt og ondt havde præget åndssvageforsorgen i hele 1900-tallet. Undervisningsmæssige og sociale aspekter blev nu ligeberettigede med de medicinske. I hvert center skulle der nu foruden overlægen være den ledende sociale medarbejder, sociallederen, den ledende pædagog, undervisningslederen, og endelig inspektøren, den administrative leder.

I hvert forsorgscenter var en “centralinstitution” for et område, men der var i alle tilfælde en række mindre institutioner knyttet til centret. Centrene fordelte sig i 1966 sådan (Centralinstitutionerne tilføjes i parentes):

- I Forsorgscentret for København m.v. med *Lillemosegård* som centralinstitution og for børn *Børnehospitalet i Vangede*
- II Forsorgscentret for Nordsjælland (*Ebberødgård*)
- III Forsorgscentret for Sydøstjylland m.v. (*Den Kellerske Anstalt i Brejning*)
- IV Forsorgscentret for Sønderjylland m.v. (*Ribelund*)
- V Forsorgscentret for Nordjylland (*Vodskov*)
- VI Forsorgscenter for Lolland-Falster m.v. (*Rødbygård*)
- VII Forsorgscenter for Vestsjælland og Grønland (*Andersvænge*)
- VIII Forsorgscenter for Fyn m.v. (*Børnehospitalet i Nyborg*)
- IX Forsorgscentret for Sydøstsjælland (*Evensølund*, som senere blev erstattet af *Birkeparken* i Næstved)
- X Forsorgscentret for Midtjylland m.v. (*Hald Ege*)
- XI Forsorgscentret for Århus og Randers amter m.v. (*Sølund*)

Det vil ses, at 10 af de 11 forsorgscentre er repræsenteret med historiske samlinger her. Undtagelsen er Forsorgscentret for Sydøstsjælland.

Der skete store holdningsmæssige og praktiske ændringer for denne særforsorgsgruppe i årtierne indtil særforsorgens udlægning. En af de største og mest betydningsfulde for den enkeltes selv værd må have været 1966-lovgivningen om invalidepension, hvor åndssvage blev økonomisk sikret på lige fod med andre grupper. Dette fik især stor betydning under den begyndende udflytning fra de store institutioner. Disse var allerede godt i gang ved særforsorgens udlægning til amter og kommuner i 1980.

Bag åndssvageforsorgens udlægning 1980 lå som beskrevet under det generelle historiske rids et kompleks af ændrede holdninger til handicaps og samfundsmæssige visioner om decentralisering, handicappedes integration i den almindelige folkeskole m.v. Baggrunden for denne den allerstørste ændring inden for forsorgen for handicappede blev skabt først gennem kommunalreformen i 1970 og siden af bistandsloven 1976.

Bag idéerne lå dog nok først og fremmest et forsøg på at effektivisere de taser om normalisering, der blev præsenteret af forsorgschef Niels Bank-Mikkelsen i 1959. Undervisningen kom ind under den almindelige folkeskolelov, og intentionerne var på samme tid at gøre handicappede synlige i "normaliteten" – så at sige at "naturliggøre" dem i kulturen – og at gøre dem mindre iøjnefaldende som specielle tilfælde i den offentlige forvaltning. Netop her kunne der i starten være problemer, fordi man på samme tid søgte at placere et handicap i den brede og ikke så oplysende gruppe af personer med et udstrakt fysisk eller psykisk handicap – og af hensyn til hjælp og støtte måtte kunne udpege handicappede så nogenlunde efter deres diagnose. Diagnosticerings inden for et område som udviklingshæmning, som det nu blev kaldt, udvikledes specielt voldsomt i 1980-erne, og det kunne godt opleves som en slags paradoks, at man satte navn på med den ene hånd – og trak det væk med den anden. Termer for handicaps er blevet udskiftet tit, men intet sted så ofte som inden for denne gren af forsorgen (bl.a. behandlet i Rønn 1996).

1980 blev det år, hvor grundstenen til de historiske samlinger blev lagt, men selve den fysiske udflytning fra de store institutioner, der skete kontinuerligt også før dette skæringspunkt, fik også stor betydning for forsorgens personale. Der blev oprettet nye stillinger som hjemmevejledere o.s.v. Der skulle indhentes erfaringer med hensyn til boformer, sociale kontakter og en evt. social isolation. Denne proces hører også i dag hjemme i den materielle historie om den danske åndssvageforsorg og dens opløsning.

Samlingerne på de tidligere institutioner inden for åndssvageforsorgen og deres historiske baggrund

Det er karakteristisk for de samlinger, der relaterer sig til den tidligere åndssvageforsorg, at de med enkelte undtagelser er opstået omkring særforborgens udlægning, og at initiativet har ligget hos ældre medarbejdere, som oftest inden for plejer-/omsorgsassistentgruppen.

Samlingerne er ikke alene præget af initiativpersonernes entusiasme og særlige viden, men også af den pågældende institutions alder og placering dels inden for åndssvageforsorgen og dels rent geografisk: som arbejdsplads og som opholdssted for en handicapgruppe i et lokalområde med en specifik natur og historie. Netop dette særpræg med hensyn til tid og placering kan og bør præge samlingen og gøre den til et af de lokalhistoriske museer inden for åndssvageforsorgen, der sammen med museerne på de andre institutioner vil danne et billede af både denne bestemte gren af forborg og af de samfundsmæssige forudsætninger og holdninger, der har hersket gennem hele åndssvageforborgens historie.

I det følgende vil hver enkelt samling blive beskrevet og forhold omkring dens historie og institutionshistorien generelt blive belyst, specielt hvor det har relevans til samlingerne. En undtagelse er *Museet i Hammer Bakker*, der er præsenteret som eksempelstudie ovenfor.

Samlingerne vil blive præsenteret i kronologisk orden efter institutionernes opbygning, der beskrives kort. Institutioner inden for den tidligere åndssvageforsorg, hvor der ikke findes en historisk samling, er ikke medtaget.

Den første anstalt

1700-tallet var karakteriseret af det, som den franske filosof Michel Foucault har kaldt "den store indespærring", hvor man internerede de befolkningsgrupper, vi i dag ville kalde marginaliserede: fattige, syge, gale, fysisk handicappede, arbejdssky m.fl. Her skjulte sig også gruppen af idioter og svagsindige. I samtiden blev indespærringen anset for en human foranstaltning, for måske kunne man opdrage lemmerne og spare samfundet for uorden og ubehageligheder ved gruppernes betleri og blotte tilstedeværelse i normaliteten.

Man havde ikke skelnet mellem de gale, afsindige, og de svagsindige, men problemerne om "de sindssyge" blev ivrigt drøftet i starten og midten af 1800-tallet. På denne tid var "de sindssyge" nærmest at betragte som et samlebegreb, der både rummede psyki-

ske afvigelser som idiotisme og afsindighed. Når lægen J. Rasmussen Hübertz derfor i 1851 på "Det statistiske Bureaus Bekostning" udgav en statistik over "De sindssyge i Danmark", så var der tale om både afsindige og svagsindige. Det blev også J. Rasmussen Hübertz, der kom til at definere forskellen på disse grupper. Han har flere definitioner, men fælles for dem alle er, at afsindighed er en erhvervet lidelse, mens svagsindighed eller idiotisme enten var medfødt eller også var dispositionen for tilstanden tidligt til stede.

I konkurrence med flere andre danske læger lykkedes det Rasmussen Hübertz at blive forstander for den første danske idiotanstalt i kongeriget, Gl. Bakkehus. Det havde ikke været let for ham; han havde bl.a. også søgt stillingen ved sindssygeanstalten i Risskov ved Århus, der blev oprettet 1852. Der er intet der tyder på, at det absolut var de svagsindige eller idioterne, Hübertz ville arbejde med. Han ville bare have en stilling inden for området, og han var da også kvalificeret – bl.a. efter lange og grundige studierejser, hvor han har skrevet nogle af de mest indholdsrige optegnelser fra besøg på anstalter bl.a. i Tyskland. Han blev dog modarbejdet af professor i fysiologi D.F. Esschricht, der var af den mening, at det burde være en pædagog og ikke en læge, der ledede anstalten. I tidsånden var der optimisme og tro på, at opdragelsen var det, man skulle satse på, når det gjaldt "idiotiske børn". Hübertz var knapt så optimistisk. Han var af den opfattelse, at det stort set kun var de afsindige, der kunne helbredes.

Gl. Bakkehus

Hübertz startede i 1855 anstalten med 20 børn som alumner i en fløj af Kamma og Knud Lyhne Rahbeks "Bakkehus" på Frederiksberg. Han nåede ikke at være forstander længe, idet han døde efter 2 ugers forløb.

På *Gl. Bakkehus* findes ganske vist et museum, men det er et museum, der beskæftiger sig med Det Rahbekske Hus som centrum i et rigt københavnsk, litterært miljø. Da Knud Lyhne Rahbek døde i 1830 blev Bakkehuset ombygget og forsynet med sære kviste og forsiringer. Derefter blev det i en del år brugt som feriested, og flere af datidens kendte personer som f.eks. Johanne Louise Heiberg og N.F.S. Grundtvig har tilbragt sommeruger på dette sted, hvor man både var på landet og nær byen. I 1925 indrettede man museum på stedet. På dette tidspunkt var det helt utænkeligt, at husets "degra-

(Anstaltens første år (1855-1902) er beskrevet i Wingender 1992.)

dering” fra kultursted til “*Helbredelsesanstalt for Idioter*” kunne komme til at spille en større rolle i den museale erindring.

Der gik ikke mange år efter indretningen af helbredelsesanstalten, før det lykkedes at få bygget en ny fløj, der senere blev til *Skolehjemmet på Gammel Bakkehus*. Arkitekten var den dengang unge Ferdinand Meldahl.

I løbet af slutningen af 1800-tallet skiftede *Gl. Bakkehus* navn fire gange. Netop disse navneskift fortæller ganske meget om det omgivende samfunds syn på idiotisme/svagsindighed og på optimismen, der afløstes af pessimisme.

- 1855 Helbredelsesanstalt for idiotiske, svagsindige og epileptiske børn paa Gl. Bakkehus.
- 1860 Idiotanstalten paa Gl. Bakkehus
- 1890 Aandssvageanstalten paa Gl. Bakkehus
- 1892 Åndssvageanstalten paa Gl. Bakkehus og Ebberødgaard.

Karens Minde, Gammelmosehus og Lillemosegaard

Døvelæreren, teologen Johan Keller, fattede interesse for undervisningen af de åndssvage, som han sandsynligvis også var den første, der kaldte “aandssvage”, idet han i 1880 skrev en pjece om *Asylet for uhelbredelige Aandssvage*. Til et sådant asyl lykkedes det ham i 1879 at få bevilliget et statslån på 110.000 kr. *Karens Minde* blev bygget i Københavns sydvestkvarter efter tegning af Vilhelm Klein. På dette tidspunkt var også denne anstalt nærmest beliggende på landet.

Johan Keller, der havde undervist døde efter talemotoden, havde dog allerede startet på undervisningen i en baggård i St. Kongensgade 59 i 1865. Fire år senere flyttede man til Nørrebro, men også her blev forholdene hurtigt for trange.

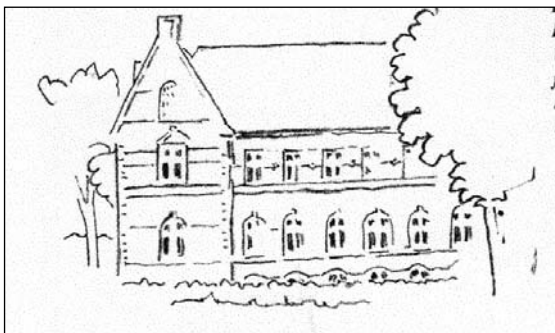
Karens Minde blev altså bygget på tærskelen til 1880-erne, det årti, hvor nok de største samfundsmæssige holdningskift fandt sted. Der var ikke længere så megen optimisme omkring muligheden for helbredelse af åndssvaghed, og en begyndende frygt for åndssvaghedens arvelighed viste sig. Darwins teorier om den naturlige selektion havde fået fodfæste også i Danmark, bl.a. advokeret af J.P. Jacobsen, der også oversatte Darwins værker. Evolutionsteoriene fulgtes af degenerationsteorier, for de naturvidenskabelige og medicinske fremskridt betød, at den naturlige selektion så at sige blev sat “ud af kraft”, når selv svagere individer kunne overleve. Francis Galton, Darwins fætter, havde på University of London oprettet sit laboratorium for statistisk slægtsforskning, og han skulle blive op-

havsmanden til begrebet eugenik.

En diskussion, som vendte tilbage med mellemrum i de første årtier af 1900-tallet – bl.a. i *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet* – blev allerede aktuel i slutningen af 1800-tallet. Det var spørgsmålet om “moralisk åndssvaghed”. Diskussionspartnerne var bl. flere andre de to fremtrædende personligheder Chr. Keller, Johan Kellers søn og arvtager, og A. Friis, forstander for *Ebberødgaard*. Selv om Chr. Keller ikke var tilhænger af “åndssvaghed uden forstandsmangel”, mente han dog som alle andre, at bl.a. kvinder med “hang til prostitution” (dette var iflg. den italienske kriminolog Cesare Lombroso kvindens “medfødte forbrydelse”) burde interneres. De mandlige alumner ansås for at have andre former for moralske brist i deres karakter. Både for samfundets og de kriminelles skyld blev en internering anset for human. Tankerne om ø-anstalter for kriminelle mænd og kvinder (på hver sin ø naturligvis) blev diskuteret mange år, før de kunne føres ud i livet på henholdsvis Livø og Sprogø. I 1880-erne blev det bl.a. på grund af de åndssvages “farlighed” af denne grund klart, at behovet for anstalter ville accelerere. Samtidig fremstod ønsket om en professionalisering og videnskabeliggørelse af forsorgen, hvad Johan Kellers søn, lægen Christian Keller, kom til at stå for fra 1884, hvor Johan Keller døde som 54-årig (se herom i Kirkebæk 1993).

Før Johan Keller døde havde han fået oprettet yderligere et par mindre institutioner, bl. a. en *Undervisningsanstalt for særligt abnorme Børn* i Meinungsgade på Nørrebro. Året efter Johan Kellers død, i 1885, indrettedes en mindre ejendom, *Lillemosegaard* i Buddinge som asyl for åndssvage mænd, og i 1892 kunne man flytte en kvindeafdeling fra Frederiksberg ud til *Gammellosehus*, der lå næsten over for *Lillemosegaard*. Både *Lillemosegaard* og *Gammellosehus* blev som *Karens Minde* tegnet af Vilhelm Klein.

*Lillemosegaards
Hovedbygning.
Fra Ejlers 1994
(skitsen er tegnet
af Erik Ejlers).*

Lillemosegårds Lokalhistoriske Studiesamling

De afleveringspligtige arkivalier fra *Karens Minde*, *Gammellosehus* og *Lillemosegaard* befinder sig på Landsarkivet for Sjælland, men i den for tiden nedpakkede samling fra *Lillemosegaard* er der dog en del arkivalier fra stedet, som muligvis er de ældste eksisterende fra denne gren af forsorgen. Samlingen betegnes som et arkiv og bibliotek, men rummer dog også museumsgenstande. Da den som nævnt for tiden ikke er tilgængelig, er den heller ikke blevet besøgt i løbet af denne undersøgelse. Iflg. Birthe Elisabeth Friis, der tager hånd om samlingen, vil den snart kunne genopstilles, men en nærmere beskrivelse samt angivelse af præcis hvor, kan ikke gives her. Det skal bemærkes, at der i *Kellers Minde – Samlingen* også findes enkelte arkivalier fra de københavnske anstalter.

Indtil udflytningen til Brejning bestod *De Kellerske Anstalter* af et kompleks af forskellige mindre anstalter, som det kunne være interessant – evt. i udstillingsøjemed – at få lavet et overblik over.

Ebberødgaard

Mellem *Gl. Bakkehus* og *De Kellerske Anstalter* spores en vis konkurrence. Johan Keller fandt klassifikationen af børnene på *Gl. Bakkehus* for utilstrækkelig, og dette synes at have været medvirkende til, at han oprettede skole også for åndssvage børn. Han havde fået henvist flere til sin døveskole, som viste sig at være åndssvage.

Forholdene på *Gl. Bakkehus* var også karakteriseret af manglende plads, og i 1889 arvede man 100.000 kr. fra baron Juel Brockdorf og købte i 1890 *Ebberødgaard* i Birkerød. Et par år senere tilkøbtes yderligere en bondegård, og man kunne åbne anstalten i 1892. I 1918-19 udvidedes med et areal på 21 ha, så man på dette tidspunkt havde 86,6 ha.

Primus motor og inspirator ved opbygningen af *Ebberødgaard* var departementschef i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, A. Asmussen, som var formand for bestyrelsen i *Gl. Bakkehus*.

Ebberødgaard, senere *Svaneparken* efter biskop Svane, der fik gården tilskødet af kongen i 1661, var som de andre anstalter normeret til for få patienter. Det er karakteristisk for området, at man altid havde “mangel på anstaltspladser”, og denne mangel accelererede voldsomt i de første årtier af 1900-tallet.

Arkitekten Erik Ejlers, der har skrevet åndssvageforsorgens bygningshistorie fra 1855 til 1990, beskriver de 3 byggefaser på *Ebberødgaard* som et særsyn på grund af den kendsgerning, at man meget let kan konstatere epokenes særpræg. De første store, røde

bygninger er tegnet af arkitekten G. Wittrock, og i 1920 projekterede Magdahl Nielsen en udvidelse. I den 3. udvidelse var Erik Ejlers selv involveret. 1960-ernes nybygninger var i ganske høj grad specialafdelinger, og som beskrevet under Vodskov, fornemmer man klart de ændrede holdninger til handicappet netop gennem bygningshistorien. Svaneparkens bygninger kan ikke negligeres, hvis man vil vide noget om dansk åndssvageforsorg i næsten 100 år.

Genstande og arkivalier fra Ebberødgaard/Svaneparken

Nu afdøde overlæge Torben Hvam, der også har skrevet en kulturhistorisk beretning om *Ebberødgaard*, havde samlet mange arkivalier sammen vedrørende anstalten. For nogle år siden var der en udstilling på Birkerød Lokalhistoriske Arkiv, men desværre tillader hverken pladsen eller de personalemæssige forhold på dette arkiv, at der kan være en permanent udstilling af arkivalierne – for slet ikke at tale om de nedpakkede genstande.

Efter Torben Hvams død fordelte arvingerne arkivalierne mellem Landsarkivet for Sjælland, Medicinsk Historisk Arkiv og Museum, Hørsholm sygehus, Distriktpsykiatrisk Afsnit, Amtsgården i Hillerød og Birkerød Lokalhistoriske Arkiv. De materialer, man er i besiddelse af på Birkerød Lokalhistoriske Arkiv, er registreret efter den almindeligt anvendte registrant for de lokalhistoriske arkiver, og der findes altså nøjagtige fortegnelser over materialet. Følgende opremsning er kun eksempler på, hvilket materiale der er tale om: Fra 1890'erne findes en opgørelse over alumner, der skulle flyttes til *Ebberødgaard* efter indvielsen i 1892, ansøgningsskemaer, fortegnelse over alumner på *Gl. Bakkehus*, omslag med korrespondancer (bl.a. ansøgninger), omslag med private breve o.s.v. Desuden findes en del materiale relateret til *Ebberødgaards* første markante overlæge, A. Friis, og fra starten af 1900-tallet har man en del materiale specielt relateret til inspektør Gram-Hansen og inspektør Leth.

Sovesal. Teksten i Hvam 1993 lyder: "Sådan er der mange, der mindes sovesalene på Ebberødgaard. (Billedet er dog fra Sorø Akademi i 1960)".

Det er en vigtig pointe, at boligforhold og øvrige materielle forhold omkring åndssvage på institution ikke adskilte sig væsentligt fra forholdene andre steder i samfundet.

Desuden findes der kopibøger vedrørende *Ebberødgaards* drift samt en del regnskaber, bl.a. lønningslister.

De afleveringspligtige arkivalier er tidligere afleveret på Landsarkivet for Sjælland, så det er kun de arkivalier, som overlæge Hvam har haft i sin varetægt, der er tale om. På Birkerød Lokalhistoriske Arkiv findes ingen fortegnelse over det materiale, der er gået til de andre 4 arkiver.

Man kan ikke lade være med at betragte det som trist, at det ikke er lykkedes at etablere en samling med de mange spændende efterladenskaber fra *Ebberødgaard* – allerhelst i de eksisterende bygninger, men da det ikke har været muligt så i det lokale arkiv, der jo ligger i den tidligere anstalts nabolag. Arkivar Thormod Hessel har stort kendskab til *Ebberødgaards* historie og ville kunne arrangere en mindre, permanent udstilling (eller en større midlertidig særudstilling!), men man har end ikke plads nok på arkivet til kommunens andre lokalhistoriske arkivalier, og man har ingen lønnet medhjælp. Til gengæld har man et helt usædvanligt stort antal dygtige, frivillige hjælpere. Det er en sådan ulønnet, frivillig hjælp, der har registreret de nedpakkede arkivalier fra *Ebberødgaard*.

Birkerød/Hørsholm er karakteriseret af et stort antal forholdsvis velhavende tilflyttere, der har kulturelle interesser, og der bliver i kommunen brugt ganske mange penge til kulturelle formål, men ikke på det lokale arkiv. De mange tilflyttere har måske ikke så stor interesse i lokalhistorien som de mennesker, der har boet og arbejdet i den stedlige, store institution. De sidste er forholdsvis langt færre i denne store forstadskommune end de fleste andre steder, hvor åndssvageforsorgens institutioner har ligget. Derfor ser man måske det paradoks, at en mindre velhavende kommune kan være mere villig til at støtte et lokalhistorisk initiativ økonomisk?

De Kellerske Anstalter i Brejning

De Kellerske Anstalter havde fagligt et godt ry. Chr. Keller fremstod som åndssvagevæsenets fagmand par excellence, men samtidig havde man store økonomiske problemer. I midten af 1890'erne var det da også en tid på tale at slå *De Kellerske Anstalter* sammen med *Gl. Bakkehus/Ebberødgaard*, der havde en sund økonomi.

I 1895 blev *De Kellerske Anstalter* en selvejende institution, og det næste skridt blev at få samlet *De Kellerske Anstalter* til én anstalt. Efter forsøg på at finde et egnet sted i nærheden af en af de eksisterende anstalter, blev løsningen den nærliggende: at lægge en samlet anstalt på Fyn eller i Jylland, hvor man netop var interesseret i at kunne anbringe sine "egne" åndssvage. Efter et kompliceret

politisk spil (som beskrives i Kirkebæk 1993) fik Chr. Keller sit ønske opfyldt om et areal i Brejning ved Vejle frem for et areal ved Viborg, hvis uegnethed han argumenterede ivrigt for. Det blev anset for særdeles vigtigt, at anstalten kom til at ligge i et mildt klima med adgang til strandbade og et tilstrækkelig stort areal til, at husene kunne ligge med tilpas stor afstand og alligevel samlet. Også naturskønheden så man på.

I maj 1898 blev arealet købt og opførelsen af de første bygninger, der var tegnet af Vilhelm Klein, kunne påbegyndes. Byggeriet trak længere ud end forventet, bl.a. på grund af vanskeligheder med at skaffe materialer, og det viste sig, at man måtte overskride budgettet ganske voldsomt. Kritikken af Chr. Kellers "luksuøse" anstalt var hård – og det blev bl.a. også hævdet, at han havde valgt arealet i Brejning af æstetiske grunde.

De udvidelser, der senere har fundet sted, føjer sig smukt til Vilh. Kleins byggeri – bl.a. nogle afdelingsbygninger projekteret af arkitekterne Ernst Pedersen og Peder Gram i 1920-erne. Bygningerne var oprindeligt projekteret til 650 beboere. I 1955 var der 1750. *Den Kellerske Anstalt* blev både med hensyn til arkitektur, faglighed, klassifikation og drift anset som mønster for de anstalter, der fulgte efter. Brejning-anstalten blev anstaltens flagskib og også den største. Med til "Keller-familien" af anstalter skal også regnes Ø-anstalterne Livø (for åndssvage, kriminelle mænd), og Sprogø for kvinder (oprettet i henholdsvis 1911 og 1923). Ø-anstaltens historie er et kapitel for sig, der også fortjener at indgå i den museale erindring.

Kellers Minde – Samlingen i Brejning

I måske endnu højere grad end det er tilfældet ved de andre anstalter får placeringen i lokalområdet ved Brejning en betydning for forståelsen af de holdninger – faglige og alment samfundsmæssige – der lå bag placeringen af anstalterne. Chr. Keller satte meget ind på at få lagt sin samlede anstalt netop i Brejning. Det var der vigtige grunde til. Derfor skal det gentages, at selve området, bygningernes placering og brug o.s.v. har den måske allerstørste betydning for, at eftertiden kan nå til en form for forståelse af et forsorgsområde.

De første skridt til en historisk samling på Brejning blev taget i 1988 af en gruppe medarbejdere: Poul Mikkelsen, Sigurd Laustsen og Henning Christiansen og et par stykker mere. Anledningen var (også) det forestående jubilæum i 1990. Samlingen blev opbygget på *Møllegaarden*, stedets ældste bygning, der allerede eksisterede, da området blev købt. Her nåede man at få opstillet en forholdsvis fin lille samling, men med amtets overtagelse af området, et vold-

somt behov for renovering af bygningen m.m.m., blev det klart, at samlingen ikke kunne blive på gården. En overgang så det ud til, at man kunne få sin drøm om at indrette museum i professorboligen opfyldt, men der viste sig ikke at være substans i løfterne. Til gengæld fik man sidste efterår overladt nogle udmærkede lokaler i det, der tidligere har været det interne sygehus, der blev opført i 1960-erne med en voksenafdeling og et børneafsnit, AB1 og AB2. Samlingen lægger i dag beslag på den ene ende af kælderen, og man disponerer over en bred gang og de 10 tilstødende rum samt et køkken og to toiletter. Rummene blev tidligere hovedsagelig brugt af forskningsafdelingen. Arealet er på ca. 475 kvm, så der er også god plads til magasiner.

Den gamle museumsgruppe er i dag opløst på grund af dødsfald, alder og – måske – i nogen grad på grund af de store problemer med at få tildelt lokaler. Arbejdet hviler i dag på Preben Lyng, en medarbejder i en beskæftigelsesinstitution i et af de huse, der stadig rummer udviklingshæmmede, og Jørn Dyrholm, en førtidspensioneret tidligere medarbejder. På grund af PLs tilhørsforhold til institutionen Kathrinehøj på stedet er samlingen faktisk underlagt denne sociale institution p.t. Det har betydning m.h.t. frikøb eller frihed til arbejde på samlingen.

Børkop kommune yder et tilskud på kr. 10.000 årligt. Dette beløb er udbetalt første gang i år, og det har medarbejderne købt en fotokopieringsmaskine for, "idet det må være et mindstekrav, at folk kan bjerpe sig en kopi eller to." Netop i dette tilfælde er det da også en udmærket foranstaltning, for der findes på Kellers Minde mange bøger og tidsskrifter, regulativer, pjecer og undervisningsmateriale.

UDSTILLING, PLANER OG PERSPEKTIVER

Hvis man ser bort fra de nedpakkede samlinger fra *Lillemosegaard* og *Ebberødgaard* rummer samlingen i Brejning de ældste genstande og ikke-afleveringspligtige arkivalier, bl.a. nogle kopibøger og breve fra før Brejninge-tiden (og man finder jævnlig "nye" gamle arkivalier, f.eks. en fortegnelse over, hvordan det senere er gået Sprogøpigerne). Da man i efteråret skulle flytte fra Møllegaarden, havde man planer om at "tredele" udstillingen, så den blev opdelt i en "arbejdsafdeling", en skoleafdeling og en asylafdeling. Dette strandede på, at man ikke mente, at man havde nok genstande vedrørende asylafdelingen. Det er da også karakteristisk for samlingen, at den har en fin "skoleafdeling", hvilket er meget passende, da man netop var den første anstalt, der for alvor satsede på dette område. Man endte med at indrette et rum for håndværk, landbrug og gartneri, et

med læge-, tandlæge- og sygehusgenstande, et rum med hjælpemidler, en køkkenafdeling, et “beskæftigelsesrum” – også med eksempler på elevarbejder – samt en gammel stue. Desuden er der her indrettet et biblioteksrum med alt læseligt materiale.

Keller Minde Samlingen havde tidligere til huse i “Møllegården”, hvis jorder De Kellerske Anstalter blev bygget på.

Disse tre fotos er fra den nyopstillede samling.

Man kan altså sige, at man stort set har indrettet sig “traditionelt”, men man kunne måske forestille sig, hvis der blev ressourcer og “personaletid” til det, at man i et af de mange rum kunne afholde en særudstilling, der gik mere “på tværs” af den nuværende udstilling – måske med et bestemt historisk “fixpunkt” som tema? Her kan nævnes f.eks. indkvarteringen af en gruppe drenge i Børkop forsamlingshus under krigen – ja, i det hele taget anstalten under og lige efter krigen. Andre interessante emner kunne være et forsøg på at lave en samlet oversigt over udviklingen m.h.t. byggeri og indretning af de forskellige *Kellerske Anstalter*. Her kunne måske tænkes et samarbejde mellem *Brejning* og *Lillemosegård*, og det ville være interessant og vigtigt, om ø-anstalterne også kom til at indgå i denne udstilling.

For en forståelse af hele professionaliseringen af den danske åndssvageforsorg er *Brejning-samlingen* særdeles vigtig. Det er derfor også i orden med en fiksering på personen professor Keller i selve udstillingen, da det jo præcis er det, han kom til at stå for. Man kan derimod stille det spørgsmål, om ikke samlingens navn: *Kellers Minde* i lidt for høj grad sætter fokus på de positive aspekter og “låser” fremstillingen til en udviklingshistorie centreret omkring en enkelt person? Udstillingen rummer jo faktisk muligheden for at få alle aspekterne ind i erindringen, og jeg har bestemt også indtryk af, at man meget seriøst arbejder netop med dette: at give et vidsspektret billede af Danmarks førende åndssvageanstalt, men navnet giver måske lidt forkerte associationer? Dette vil man givet ikke være enige i i Brejning, *men det vigtigste er* også, at udstillingen rent faktisk giver et billede af livet i Brejning, hvad den gør!

Aandssvageanstalten i Ribe/Ribelund

Med Kellers nye anstalt i Brejning havde man ikke fået dækket behovet for asylpladser og allerede i 1903 drøftede man, hvor landets “3die Anstalt” skulle placeres. Der var planer fremme om både Fyn og Nordjylland, hvor Christian Keller gerne havde set den placeret. I Folketinget diskuterede man sagen, og det blev fremført, at det egentlig var ret ligegyldigt, hvor den kom til at ligge, for tanken var, at anstalten fortrinsvis skulle aflaste *Den Kellerske Anstalt og Gl. Bakkehus/Ebberødgaard* med hensyn til asylister, og “disse stakler fik jo alligevel ikke så ofte besøg”. Som det har været tilfældet ved alle anstaltsplaceringer, var der rift om at få anstalten til en egn, og folketingsmændene talte godt for deres egne kredse. Det gjaldt bl.a. en folketingsmand fra Aalborgs 1. valgkreds og venstremanden Jens Busk fra Ribe-kredsen. Chr. Keller støttede en place-

ring ved Nørresundby, men Keller havde endnu ikke genvundet den prestige, han havde tabt ved budgetoverskridelserne i Brejning, og man lyttede ikke så meget til ham som til de gode argumenter for Ribe. Ganske vist havde Ribe på grund af grænsedragningen 1864 ikke noget sydligt opland, men byen "fortjente" at få arbejdspladser og opmærksomhed som den spydspids ned i det tyske den var. *Aandssvageanstalten ved Ribe*, der kun få år senere, da Ribe by voksede rundt om den, kom til at hedde *Aandssvageanstalten i Ribe*, kom i virkeligheden også til at spille en rolle i den nationale selvforståelse.

Argumenterne for naturskønhed kunne man negligere. Kultusminister Enevold Sørensen pointerede, at dette jo ikke betød så meget, når det netop drejede sig om asylister. Diskussionen i Folketinget viser, at man ikke anså beliggenheden i Ribe for naturskøn – endnu havde ingen Emil Nolde eller andre kunstnere fået os til at få øjnene op for marskens enkle og særprægede skønhed.

Trods den modstand tilhængerne af en nørrejysk placering levede, blev loven om oprettelse af en åndssvageanstalt ved Ribe vedtaget i 1905. I *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet* skrev Chr. Keller: "...maa det haabes, at Ribe-Anstaltens Anlæg kun betegner en enkelt Digression fra den rette Vej i Aandssvagevæsenets Udvikling, kun bliver en Parenthes.....Ti – som det også fremgår af forslaget – med de 180 nye Astalpladser er Trangen til mere Anstaltsplads ikke tilfredsstillet. Naar Tidens fylde kommer, vil Kravet paa en ny, stor Anstalt rejse sig, og den bør da lægges der, hvor Ribe-Anstalten burde have ligget, i Nørre-Jylland." Chr. Keller fik først sit ønske opfyldt med bygningen af Vodskov-anstalten, men hans modstand betød dog ikke, at han ikke også var parat med råd til den nye, ikke-lægelige forstander i Ribe. N. Norrild.

Når Ribe ikke fik en lægelig forstander skyldtes det, at første ansøgningsrundes ansøgninger blev suspenderet. Der synes simpelt hen ikke at have været nok tilstrækkeligt kvalificerede ansøgere – faktisk var der kun én, Nathalie Christensen, og hun blev senere Vodskov-anstaltens 2. kvindelige forstander. Man genopslog stillingen uden krav om, at forstanderen skulle være læge, hvilket forstander A. Friis på Ebberødgaard fandt meget forkert. Han havde varmt anbefalet den kvindelige ansøger, og også Sundheds-Collegiet havde peget på hende som den bedste.

I november 1907 kunne man med stor festivitas – og festmiddag med importerede hummere til 2 kr. stykket – åbne denne Danmarks sydligste og nyeste anstalt. De første bygninger i Ribe var tegnet af N. Christof Hansen, og også udvidelsen i 1912 er projekteret af

denne arkitekt. Senere udvidelser samt bygningen af filialen *Løgumgaard* i 1928 og Nørrelund sidst i 1950'erne bærer arkitekten C.F. Møllers navn. Christof Hansen deltog dog også i bygningen af *Løgumgaard*.

Da Ribe by voksede udenom anstalten, og denne derfor som den første kom til at ligge midt inde i en lille provinsby, blev det efter ledelsens mening nødvendigt med en mur omkring anstalten samt en permanent portnerfunktion. Muren blev sløjfet i 1963. Der var i det hele taget stærke besøgsrestriktioner i Ribe. Også personalet var underlagt strenge betingelser for ind- og udgang af anstalten. Så tidligt som i 1914 var der noget, der lignede et personaleoprør på grund af de "blå sedler", som også personalet skulle have for at komme ind på anstalten efter besøg i byen. Især opretholdt man igennem mange år en skærpet kontrol med personalets mandlige besøgende. Endnu i 1950-erne skulle en gruppe KFUM-spejdere have tilladelse til at besøge deres spejderleder på anstalten.

En afdeling på udflugt til en nærliggende plantage. Det var en årligt tilbagevendende begivenhed. For nogles vedkommende gik udflugten kun til Vandtårnet i udkanten af anstaltens areal. Billedet er sandsynligvis fra 1910-14.

Den omhyggelige kontrol, placeringen i byen og forholdet til Ribes selvbevidste borgerskab er egnede emner også med hensyn til udstillingen på Ribelunds historiske samling. Netop her er gode muligheder for at komme tæt på det forhold: anstalt/omverden, som man ikke har gjort så meget ud af på de fleste samlinger.

Det blev snart klart, at det ikke – som Chr. Keller hævdede i diskussionen om asylpladserne i Ribe – var billigere at have asylister end arbejdende alumner. Man savnede i Ribe i høj grad arbejdende alumner. Ribes forpligtelse havde bl.a. været at overtage asylister fra de eksisterende anstalter samt “sindssyge og kriminelle” åndssvage, men man havde ikke som på de andre anstalter arbejdende alumner til at deltage i arbejdet. I 1917 blev anstalten imidlertid åbnet også for de regionale “almindelige” åndssvage og forpligtelsen til at modtage asylister fra hele landet, når de andre anstalter ikke kunne rumme dem, blev ophævet. I 1916 var Vodskov oprettet, og med asylpladserne her ændredes forholdene i Ribe mærkbart.

I 1919 indrettede man en kirkegård på Aandssvageanstalten i Ribe. Det var et længe næret ønske, der her blev opfyldt. Man havde allerede fået lighus og sektionsrum i 1912. Efter socialreformen i 1933 kunne man kun få den fulde begravelseshjælp til en alumne, hvis denne blev begravet på anstaltens kirkegård. Murene omkring anstalterne samt disse lighuse og sektionsstuer – og kirkegårdene på de steder, hvor de fandtes på åndssvage- og sindssygeanstalter – var noget af det, man var ivrigst efter at få nedlagt i 1960-erne. Disse foranstaltninger symboliserede mere end noget andet “totalinstitutionen” og den livslange isolering fra samfundet.

Da antallet af beboere på Ribelund var højest, var der over 800 og et personale på ca. det samme. Ved udflytningen, der startede en del år inden særforborgens udlægning, tog man den beslutning, at de gode og smukke bygninger på Ribelund skulle komme almenheden til gavn, når beboerne skulle integreres i det omliggende samfund. Dette betød bl.a., at man efter 1980 proklamerede, at det nu drejede det sig om at “integrere byen i Ribelund”. Ribelund er da også den tidligere åndssvageanstalt, der har haft den mest synlige tidssvarende udvikling i de sidste årtier. Der er indrettet offentlige servicevirksomheder i de eksisterende bygninger, f.eks. politistation, voksenundervisningscenter og kommunale forvaltninger. Der har desuden været et udstrakt byggeri på stedet (bl.a. af ældreboliger). Arealet rummer også dyrepark og forskellige rekreative funktioner. I Ribe ser man altså i dag det klareste eksempel på en udvikling, der har udnyttet nogle bygninger og et område i takt med samfundets skiftende holdninger. (Etableringen af – og livet på – Ribelund er skildret i Rønn 1996).

Ribelunds Museum

ARKIVALIER

I første halvdel af 1990'erne, da ovennævnte ph.d.-afhandling blev udarbejdet, stod arkivalierne fra Aandssvageanstalten i Ribe i den daværende administrationsbygning. Herfra fik man allerede i 1991 overført en del af materialet til Landsarkivet for Nørrejylland. Da administrationsbygningen blev solgt, blev arkivalierne flyttet til amtets arkiv, hvor man på foranledning af lederen af amtets journal fik forberedt det resterende materiale til en overførsel til landsarkivet. Man afgav en medarbejder i temmelig lang tid og fik ordnet arkivalierne og påført landsarkivets numre, men så vidt vides er endnu ikke alt materialet overført på grund af pladsmangel på landsarkivet. Der er også stadig en del uklarhed m.h.t. kassation. Reglerne er klare nok – langt de fleste journaler skal kasseres, hvis ikke en ny arkivlov ændrer på dette – men det kræver personaleresourcer. Bl.a. synes der at være uklarhed med hensyn til, om journaler, der tidligere har været brugt i videnskabeligt øjemed, overhovedet bør kunne kasseres?

Ribelunds Museum indrettet i en af de ældste bygninger, der tidligere rummede bl.a. centralkøkken og vaskeri.

SAMLINGEN

En del genstande, billeder og ikke afleveringspligtige arkivalier lå samlet i et rum i en bygning, hvor der var voksenundervisningscenter, indtil man besluttede at forsøge at lave et "museum". Initiativet kom fra en "kulturgruppe" dannet blandt medarbejderne på Bo-institutionen Ribelund. I museumsgruppen er indsat en repræsentant

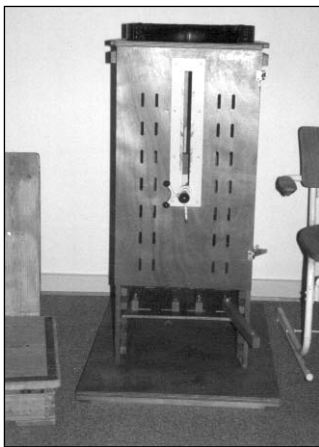
for ledelsen af Ribelund, som er den der fungerer som mellemmand mellem museumsgruppen og forstanderne.

Hanne Windfeld, den medarbejder, der p.t. tager sig af bl.a. registrering, fortæller, at hun nærmest ved en tilfældighed kom med i denne kulturgruppe. Sammen med en anden kvindelig medarbejder deler hun det årlige frikøb, der i 2000 officielt var på 200 timer. En del arbejde klares af pensionister, men de 200 timer slår alligevel slet ikke til, hvis man bare skal vedligeholde samlingen. Særudstillinger er der ikke ressourcer til.

Samlingen er et populært besøgsmaal for grupper – bl.a. husholdningsforeninger, patientforeninger o.lign. – og der er ca. 1000 besøgende om året.

Den historiske samling, hvis officielle navn er “Ribelunds Museum”, indviedes den 12. maj 1995. Ved åbningen fik man 25.000 kr. fra Socialministeriet. Museet har til huse i en af de allerældste bygninger, der tidligere husede bl.a. centralkøkken og vaskeri. Man disponerer over ca. 200 kvm i 3-4 store, ret veldisponerede rum, der rummer netop det, de skal rumme: en lokalhistorisk udstilling om *Aandssvageanstalten i/ved Ribe, Ribelund*. I huset er også et snedkerværksted, og her er man åbne over for praktisk hjælp, hvis der er behov for reparationer. Desuden findes nogle depotrum, heraf et stort magasinrum med et passende klima.

Samlingen er et eksempel på en kontakt til et kulturhistorisk museum, idet nu afdøde antikvar Stig Jensen fra *Den antikvariske Samling i Ribe* tidligt stod bi med råd og dåd. Det betyder bl.a., at man ikke her har hængt originale fotografier på væggene. Dette sker en del steder, men skyldes måske først og fremmest, at der simpelthen ikke er råd til at kopiere billederne? Også i dag har man kontakt til *Den antikvariske Samling*, og man ville ikke tøve med at henvende sig for at få et råd.

Spastiker behandlingen kunne foregå f.eks. som "strækbehandling" med patienten anbragt lodret ...

*... eller han/hun
kunne ved anfald
placeres i den
forede "krampe-
kiste".
Foto: Janie Olsen,
1990.*

UDSTILLINGSMULIGHEDER

Aandssvageanstalten i Ribe havde som de andre anstalter et særpræg alene i placeringen i forhold til omgivelserne. Dette symboliseres bl.a. ved muren og kirkegården bag muren. Anstaltens begravelsesbøger med tilskrifter rummer et meget spændende materiale, der sammen med erindringer om begravelser, gravplader og andre effekter må kunne give en mulighed for at illustrere afslutningen på livet i institutionen fra 1919 til 1963. Der er personer, der har tilbragt mange årtier på anstalten, før de endelig blev gravsat på kirkegården, hvor de i nogle tilfælde fik en gravplade, som man nu brugte det lige i den pågældende periode. Der er stærke visuelle muligheder for en særudstilling arrangeret af museet, men uden for dette. Da man for nogle år siden indrettede en mindeplads på den tidligere kirkegård, reetablerede man ikke et gravsted, hvilket muligvis ville have været mere fortællende end den meget store og dominerende mindesten.

De konflikter, der på mange anstalter har været mellem f.eks. anstaltsledelse og offentligheden, vil i dag kunne illustreres bl.a. gennem avisartikler. Et eksempel kunne være den strid, som socialminister Julius Bomholt og det ripensiske socialdemokratiske folketingsmedlem O. Kjældgaard havde med anstaltens overlæge. Den drejede sig om familieplejepatienterne, som efter Kjældgaards mening for norges vedkommende havde en ussel tilværelse. Kjældgaard gjorde sin ven Julius Bomholt opmærksom på sagen, og han tog på inspektion i nogle plejehjem. Det, der gav overlægen anledning til vrede skrivelser, var dog mest den kendsgerning, at Kjældgaard var medlem af institutionens bestyrelse. Denne strid fandt sted i 1957-58, hvilket er betegnende, for i 1959 kom åndssvagebogen. Den her nævnte strid kan meget vel have været en af flere vigtige inspirationskilder til 1959-loven. En lille, let arrangerbar udstil-

ling med avisartikler vedrørende denne affære kunne række ud over det begrænsede fixpunkt .

Ribelunds Museum er en udmærket lokalhistorisk samling af passende størrelse. Den tåler nok ikke flere genstande presset ind, men det kunne være ønskeligt, om der blev personalemæssige ressourcer til skiftende udstillinger i et af lokalerne.

Rødbygaard

Rødbygaard blev i 1928 og 1929 for en stor dels vedkommende indrettet i eksisterende bygninger. Anstalten blev placeret i Rødbyhavn, hvor mange bygninger var blevet overflødige efter et økonomisk krak. Østifternes Åndssvageanstalt købte adskillige huse og byggede også nyt på stedet, der lå så afsides, at det egnede sig til sikringsafdelinger. Sådanne vagt- og sikringsafdelinger blev der i løbet af trediverne bygget flere af, og denne anstalt fik samtidig en høj betonmur rundt om disse afdelinger. Arkitekterne ved indretningen her var N. Christof Hansen og Ove Huus (senere udvidelser ved Erik Ejlers).

Anstalten var normeret til 466 alumner, hvoraf de 66 kunne anbringes på de lukkede afdelinger. Beliggenheden var så afsides, at mangelen på uddannet personale var et gennemgående tema. Det var specielt vanskeligt at få elever. Selv op i 1970-erne og 80-erne, hvor Rødbyhavn var blevet "porten til Europa", kunne det knibe at få uddannet personale. En del huse i byen var blevet købt og omdannet til funktionærboliger, og det var derfor ikke svært at finde bolig i byen, men selv den kendsgerning kunne ikke bidrage væsentligt til en forbedring af tilstanden. At der igennem årene kom flere og flere kriminelle retsanbragte gjorde næppe heller personalesituationen bedre. En forstander, der startede sin uddannelse på *Lillemosegård*, men for 33 år siden blev overført til *Rødbygård*, fortalte, at det spring betød, at hun følte sig "*sat mange år tilbage*". Dette skyldtes også den følelse af isolation, som selve *Rødbygårds* placering gav anledning til. Hun blev imidlertid meget glad for at være i Rødbyhavn "*enten rejser man hurtigt, eller også bliver man hængende på livstid.*"

For få år siden var der tale om, at sikringsafdeligen *Kofoedsminde* skulle nedlægges, men den fungerer stadig. På *Skippergården* er der i dag mange stofmisbrugere. Nogle huse er indrettet til – især – ældre udviklingshæmmede, og denne meget forskellige funktion: yngre kriminelle mænd, stofmisbrugere og gamle ofte multihandicappede betyder tilsyneladende, at der ikke er så tæt et samarbejde på stedet. F.eks. var det svært at skaffe sig et overblik over, hvad der

fandtes af ældre genstande og arkivalier samt planer om historiske samlinger, hvilket der ikke har været større problemer med andre steder.

Samlingen på Syrenvej

På Syrenvej ligger et større plejehjem for gamle, stærkt handicappede personer. Forstanderen her, Grethe Holm, har samlet en del genstande, protokoller o.lign., som er placeret i to mindre rum i kælderen. Der findes en del kniplinger, vævede ting, tekstiler, lægeinstrumenter o.lign. I et lidt større rum er anbragt en del ældre kørestole og andre større genstande. Samlingen er ikke åben for publikum, den er uregistreret og uopstillet, og Grethe Holm er den eneste, der arbejder med sagen. Hun har imidlertid ikke megen tid og kunne tænke sig at få hjælp af en "museumsgruppe", så man i det mindste kunne lave udstilling, "men hvor skal tiden komme fra".

*I dag anvendes nogle af de sidst byggede bygninger på Rødbygaard/Kofoedsminde som "alderdomshjem" for multihandicappede. Dette foto viser Bo- og nabo-skabet Syrenvej.
Foto: Grethe Holm.*

Genstandene er kun fra huset på Syrenvej 2 og det aktivitetshus, der hører til. Der kan være samlet genstande sammen på Kofoedsminde eller i andre huse, men ingen vidste hvad der fandtes. Kofoedsminde er ellers i museal henseende et interessant sted, fordi der har været sikringsafdeling i så mange år, og netop fra disse afdelinger findes der meget lidt. Museet på det tidligere sindssygehospital i Nyk. S. var indrettet i den gamle sikringsafdeling, men denne udmærkede samling flyttes herfra. Så vil der ikke mere være væsentlige materielle erindringer fra disse afdelinger. Samlingen på Syrenvej 2 rummer fortrinsvis genstande, der også findes andre steder.

Sølund

Sølund blev bygget i 1934 og projekteret af Peder Gram, der tidligere havde lavet udvidelser i Brejning. Det var imidlertid Skanderborg kommune, der lod de fire første pavilloner opføre med det formål at udleje til *De Kellerske Anstalter*, der senere overtog bygningerne og i 1950'erne lod foretage udvidelser ved arkitekten C.F. Møller. Også i 1970'erne skete der væsentlige udvidelser.

Institutionen kom altså til at fungere som en filial for anstalten i Brejning. Stedet ligger smukt i skoven ved Skanderborg med udsigt til søen. Det er svært at undlade at bemærke, at netop disse institutioner så godt som alle ligger på de smukkeste områder i Danmark. Man kunne lægge en "naturskønhedsrute" ved at lede turister fra den ene ældre institution til den næste! Historisk fortjener denne "marginaliseringens æstetik" en grundigere behandling engang.

Sølund blev siden, som det ses ovenfor, centralinstitution i et af forsorgscentrene, og i dag rummer det "Landsbyen Sølund" en pædagogisk progressiv og meget spændende boenhed under Århus Amt. De smukke arealer udnyttes i dag bl.a. til en årlig musikfestival for udviklingshæmmede, og der er på stedet udstrakt kursusvirksomhed for pædagogisk personale. Det umiddelbare indtryk ved et besøg er, at dette er et sted, der *lever*.

Sølunds Historiske Samling

På *Sølund* er der en vis historisk interesse – også fra ledelsens side. Den umiddelbare varetagelse af de indsamlede genstande og materialer står Henning Lysdal for. En ældre tidligere medarbejder Olga Stollig står bi med erindringer om praksis på stedet.

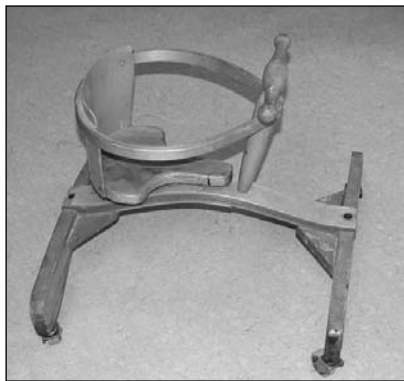
Iflg. forstanderen på *Sølund*, Maurits Eijgendaal, vil der ikke være ressourcer til at indrette et egentligt åbent "museum" for publikum, men man har planer om en *korridorudstilling* i gangen ved den meget brugte kursusafdeling samt et "åbent magasin", som man kan få adgang til efter nærmere aftale.

*Vævede viskestykker som dette er blevet fremstillet på mange institutioner. Modellen synes tidløs.
Foto Henning Lysdal.*

*Patientarbejder:
dukke & "troll"
på træskrin.
Foto: Henning
Lysdal*

*"Gangstol" for
handicappede børn.
Foto: Henning Lysdal*

Genstandene var lige blevet flyttet og stod nu nedpakkede i det lokale, der er tænkt som åbent magasin. Der var derfor ikke stor mulighed for at få et overblik, da der ikke findes optegnelser om materialet, men i en enkelt kasse havde man bl.a. gemt en del fest-sange, manuskripter til revyer på stedet o.s.v. Derudover var der på stedet lavet legetøj, tekstiler og et skønsomt udvalg af de mere almindelige effekter. En korridorudstilling kræver *små* genstande og evt. tekster, og der synes her at være en mulighed for netop at finde det frem, der er særegent for Sølund. Samtidig har man dog tydeligvis også et ønske om generelt at gøre de besøgende opmærksomme på, at den pædagogik, de arbejder med, har en lang forhistorie. Det ville derfor være rimeligt (også) at lægge vægten på det pædagogiske aspekt – samlingens placering og generelle formål taget i betragtning!

Sødisbakke

Sødisbakke ved Mariager blev bygget i 1940 på den plads, hvor tidligere *Tvangsarbejdsanstalten Mariager* lå.

Luftfoto fra 1955.

Arkitekten var C.F. Møller, og anstalten blev opført som en filial af *Vodskov*. Det var bl.a. hensigten, at de første to pavilloner skulle rumme 174 asylister. Dette passede ikke i særlig grad overlæge Wad, der fandt selve ideen med filialer kompromitteret, idet den jo måtte være at disse skulle forsynes med et roligt, ikke for lægetilsynskrævende klientel. Han kæmpede derfor for, at yderligere udvidelser skulle ske i *Vodskov*. Alligevel kom der udvidelser i 1957, og med indførelsen af forsorgscentre kom *Sødisbakke* ind under centralinstitutionen *Sølund*. I dag hører institutionen under Århus amt og rummer 135 udviklingshæmmede i 10 mindre boenheder.

Sødisbakkes Museum

Sødisbakkes Museum var lidt af en overraskelse, idet det har fået både en god placering i ombyggede og egnede lokaler på et "loft" med plads til udstillinger – og i øvrigt en pæn og meget lokalhistorisk præget opstilling. Det første, der møder øjet, når man træder ind i de mindst 150 kvm store udstillingslokaler er en vinduesramme fra tvangsarbejdsløshedsanstalten. Den skiller sig ud fra resten af genstandene, men har bestemt en funktion som "lænke" til institutionens umiddelbare fortid.

*Samlingen som den fremstod i 1993 ikke længe efter oprettelsen.
Foto Kaj Grosen.*

Museumsgruppen består af 4 godt sammenarbejdede kvinder, som har forskellig baggrund og muligvis også forskellige syn på udstillingerne, men det fungerer tilsyneladende fint. Ruth Skou Christensen og Anne Margrethe Madsen tager sig som regel af kontakten til ledelsen og omverdenen. Foruden de “traditionelle” terapiting har man en mindre udstilling af beskæftigelses-arbejder for de døvblinde, der har været en del af på stedet. Man har her heller ikke glemmt den kontrollerede familiepleje. Endvidere har man forsøgt at fortælle små “livshistorier” ved at udstille genstande med relation til bestemte personer. Der har været en klar opfattelse af, at dette drejede sig om *Sødisbakke* frem for om forsorgen i almindelighed, og man synes at have diskuteret sig frem til et musealt syn på de materielle erindringer.

Jeg bemærkede i Vodskov, at nogle af journalerne fra *Sødisbakke* stadig står der på stedet. Jeg går derfor ud fra, at der ikke er overført arkivalier til Landsarkivet for Nørrejylland. Derimod findes der på museet en masse ringbind med forskelligt materiale fra hverdagslivet på *Sødisbakke*, og man har i det hele taget orden i det, man har fået i varetægt. Økonomisk er man som de fleste andre steder afhængige af værtsinstitutionens velvilje, men man har fået lokaler

istandsat, hylder og monterer m.v. indrettet, og man fortæller i øvrigt om en positiv indstilling hos ledelsen. Man har nu også selv brugt fantasien, bl.a. havde man til "livshistorieopstillingerne" anvendt nogle af de skabe, som alumnerne tidligere havde til deres ting. Her havde man taget døren af hvert andet lille skab (ca. 40 x 40 cm) og udstillet i de små "dukkehuse", der fremkom. Det gav en fortællende dobbeltvirkning.

Man har set ret meget på det æstetiske, nogle ville måske mene *for* meget? Og det var da også lidt pudsigt at finde en fin lille udstilling vedr. *forklæder*, der egentlig ikke havde noget med *Sødisbakkes* funktion at gøre! Udstillingen signalerede imidlertid et overkud og mod på at forsøge noget nyt.

En beskæftigelsesmedarbejder startede på registreringen, og den videreføres nu af medlemmer af museumsgruppen, der dog ønsker sig yderligere en hjælper og håber på, at man på kontoret kunne tænke sig at "udstationere" en sådan medarbejder på Museet.

Andersvænge

Hvor man tidligere i høj grad havde manglet asylpladser, var det i midten af trediverne klart for Østifternes Aandssvageanstalt, at der manglede oplæringspladser for åndssvage, og man besluttede at bygge en institution med det formål at samle oplæringsdygtige personer i flere mindre bygninger projekteret af Ove Huus. Husene skulle kun rumme 20-25 personer.

I 1938 overlod Slagelse by et areal på 24 ha af markjorderne nord for byen til Østifternes Aandssvageanstalt. Når netop Slagelse blev valgt, skyldtes det bl.a. det store nybyggede centralsygehus med serviceafdelinger, som også den nye anstalt kunne nyde godt af, samt i det hele taget "*fortrinlige tekniske Værker, der under normale Forhold kan yde god teknisk Service*". Citatet er fra 1941, og der er derfor god grund til at skrive "under normale forhold."

Andersvænge har navn efter Slagelse-præsten Hellig-Anders, der i det 12. århundrede tog på pilgrimsfærd til Det hellige Land, men slap for den besværlige rejse hjem, fordi han faldt i søvn og vågnede på Hvilehøj uden for Slagelse.

Anstalten blev opført efter pavillonsystemet – både for at "fjerne det dystre Anstaltspræg" og for lettere at kunne få anbragt de rette patienter sammen. Omkring hver pavillon var anlagt en have, og bl.a. dette betegner et brud med tidligere anstaltsbygning. Bruddet var dog ikke større, end at den gamle klare inddeling mellem mands- og kvindeafdelinger blev opretholdt. 50 m til venstre for administrations-bygningen blev anlagt 5 pavilloner for kvinder –

hver med en afstand på 35 m til den næste bygning. Til højre lå på samme måde 4 afdelinger for mænd og en sygeafdeling med 18 sengepladser. Til trods for at planlægningen, iflg. Erik Ejlers, viser en ny tendens, fjerner man sig dog ikke fra den traditionelle placering af mands- og kvindeafdelingerne.

Der blev bygget en funktionærbolig i H-form med to etager. Her var beregnet bolig til både inspektrice, 3 plejemødre, sygeplejersker og plejersker, elever og husassistenter, som de pågældende betegnes i 1941, hvor den nye anstalt er beskrevet af overlæge Georg Bredmose. Belægningen er medio maj 1941 iflg. overlægen: "*80 arbejdsføre debile, 60 arbejdsføre imbecile, 118 imbecile Asylister og 121 invalide Idioter.*"

Anstalten var oprindelig normeret til 245 personer, men i 1940 måtte Hübertzminde i København evakueres, og Andersvænge kom derfor op på ovennævnte høje antal patienter. Denne evakuering foregik fra den ene dag til den anden, og der findes i den historiske samling billeder og vidnesbyrd om den pludselige flytning, der også betød, at man slap for tysk indkvartering på *Andersvænge*. Samlingens primus motor og stifter, Erling Kristensen, kan fortælle om tidligere medarbejders beretninger om evakueringen. For alumnerne må det have været en chokerende oplevelse. Der ligger i denne overflytning en spændende historie, som (også) vil kunne formidles både skriftligt og visuelt. I det hele taget er "besættelsetidshistorien" på de tidligere institutioner inden for åndssvageforsorgen værd at tage op – ikke mindst, hvor det gælder hverdagslivet og de daglige fornødenheder som tøj og kost m.v. Dette gælder også på Andersvænge, hvor der både findes billeder og genstande med relation til denne periode.

Da man indrettede forsorgscentre, blev *Andersvænge* forsorgscenter for Vestsjælland og Grønland, og denne funktion som "Grønlands anstalt" findes der også spændende vidnesbyrd om i samlingen.

Intentionerne med Andersvænge blev ikke fulgt. Der var stadig stor brug for asylpladser, og da det efter krigen igen blev muligt at bygge, glemte man alt om pavilloner uden det åbenlyse anstaltspræg, og der blev – lidt fjernet fra det "gamle" Andersvænge – opført et mands- og et kvindeasyl med 8-sengs stuer og hospital-spræg. I en af disse bygninger, M-bygningen, har man planlagt at indrette museum.

Den meget store samling, som så godt som udelukkende skyldes Erling Kristensens ihærdige indsamling gennem næsten 20 år og hans store interesse og viden, har været genstand for prøvere-

gistreringen foretaget af Ringsted Museum under “Projekt Handicaphistoriske Samlinger”. For en nøje oversigt over samlingens indhold og en beskrivelse af prøveregistreringen henvises til Kirsten Henriksen og Pernille Jacobsens rapport: “Genstandene har ordet” i dette tidsskrift..

Lindebjerg

På *Lindebjerg* findes ingen historisk samling, men en stærk historisk interesse, som har betydet, at man nu satser på indsamling af erindringer og fotografier. Derimod synes der ikke at være genstande i større grad.

*Aarup
Tuberkulose-
hospital.
Bemærk ligge-
hallerne.
Fotograf
ukendt*

Før særforborgens udlægning hørte Lindebjerg til *Forsorgscenter Fyn*. *Lindebjerg* har haft en spændende og omskiftelig historie – fra et lille, lokalt hospital i Aarup (bygget 1914), over *Aarup Tuberkulosehospital*, til det i 1960 kom ind under *Forsorgscenter Fyn* – i første omgang som bosted for 20 tuberkuløse åndssvage. I dag er stedet Fyns Amts tilbud om et botilbud for 60 voksne udviklingshæmmede.

Der er stadig i bygningerne spor af de mangeartede funktioner, selv om man ikke ligefrem har moderniseret med veneration. Man kan bl.a. lokalisere liggehallerne fra tuberkulosehospitalets tid. Planerne er først og fremmest at samle skriftligt materiale – og det gælder også tegninger og fotografier fra bygningernes forskellige perioder. Især de sidste er det hensigten at udstille på stedet, og de få genstande vil blive udstillet samtidig. Der er yderligere, iflg. Viceforstander Michael Henriksen, planer om udgivelse af nogle erindringer. Dette kunne være særdeles spændende, da enkelte ansatte må have oplevet alle stedets tre funktioner. Man er på stedet klar over, at indsamling drejer sig ikke kun om fortiden, men også

om samtiden, og der vil derfor også blive satset på samtaler med endnu aktive meddelere.

Da man satser så meget på skriftligt materiale og fotografier, vil der være gode muligheder for at lave skiftende udstillinger på stedet.

Epilepsi

Kolonien Filadelfia

Kolonien Filadelfia er Danmarks eneste epilepsihospital. Det er et eksempel på en institution, der både har haft en umådelig stor betydning for den egn, hvor den ligger, og samtidig har et særpræg i form af en eksplicit kristen tilknytning, et særligt miljø præget af især diakonvæsenet. Kolonien Filadelfia er et hospital, hvor medarbejderne har følt en stærk tilknytning til stedet, der har manifesteret sig som livslange arbejdsforhold og stor veneration over for den selvejende institution. Dette særpræg kommer tydeligt frem i *Kolonien Filadelfias Museum*, der er et af de bedst organiserede blandt de besøgte. Koloniens historie, patient- og personaleliv på stedet etc. er beskrevet i Bjørn Hamres fyldige jubilæumsbog “...syge må plejes med kærlighed”, og jeg vil derfor koncentrere mig om den del af historien, der har direkte relation til museet.

Som i opbygningen af flere af de andre institutioner, hvis historiske samlinger er beskrevet her, har der bag *Kolonien Filadelfia* stået en stærk personlighed, lægen Adolph Sell, der også er blevet en central figur i museet. Sell nedsatte sig som 27-årig praktiserende læge i Tersløse i 1877. I 1889 købte han en gård og indrettede et mindre sygehus. Gården blev solgt få år senere, men Sell beholdt noget af jorden og i 1897 grundlagdes kolonien, der er kendetegnet ved en langsom opbygning, da Sell havde svært ved at skaffe penge til sit foretagende. Langt de fleste midler kom ind via private donationer fra kristne kredse. Dette afspejler sig i dag i *Kolonien Filadelfias* bygninger, idet husene er bygget “efterhånden som man fik råd til det”, og de er tegnet af forskellige arkitekter. Man er endda ikke sikker på, at der har været arkitekt på alle husene, der er blevet opført af lokale håndværkere. Et eksempel er kirken, der i 1904 blev opført som kirke og festsal og først i 1911 kunne indrettes til udelukkende at fungere som kirke. Der er stadig en meget vel-fungerende hospitalsmenighed på stedet. Hele kirkens drift – inklusive præstens løn – betales af private fonde. Kirken er altså ikke et

anneks til Tersløse kirke, men den søges ganske meget også af sogneboere fra dette sogn.

I modsætning til mange af sine samtidige lægekolleger havde Sell et spiritualistisk syn på en sygdom som epilepsi. I samtiden var der megen frygt omkring mennesker med denne sygdom, men Sell havde den opfattelse, at de syge skulle plejes i et kristent fællesskab, hvor man også så på det åndelige behov. Sell opbyggede en menighed på stedet, og det er tydeligt, at han var ganske inspireret af den reformerte kirke, men menigheden hørte og hører til Den danske Folkekirke. I opbygningen og driften af en diakonskole på stedet har også kontakter til Indre Mission og Diakonissestiftelserne i København og Kolding haft stor betydning.

Selv om der på egnen var ret stor frygt for epileptikere, opsatte Sell ikke noget hegn omkring hospitalet, der også rummede sindslidende. Herved adskiller hospitalet sig klart fra andre institutioner for sindslidende oprettet i perioden. Der var altså også større mulighed for egnens beboere til at følge med i, hvad der foregik på området, og det fremgår af avisartiklerne fra 1900-tallets første årtier, at der også i perioder har været den opfattelse, at patienterne blev hårdt behandlet. Det "åbne" hospital viste sig dog i længden at være positivt for kommunikationen og forståelsen i omegnen. Omkring 1950 sagdes det, at: *"alle heromkring er jo i familie med hospitalet."* I kolonien indgik både plejehjem (også uden for Dianalund), "nervesanatorium", som det kaldtes, sygepleje- og diakonskole, skole for børn og voksne m.v. Næsten fra starten har der på kolonien været behov for medarbejdere fra flere forskellige fag. I dag mærkes dette bl.a. i sammensætningen af den stedlige museumsgruppe!

Det fremgår af de erindringer, man her med stor forudseenhed har indhentet, at hele den lille stationsby var præget af denne store arbejdsplads, også når det drejede sig om det kristne grundsyn, der var basis for hospitalet. Dette syn – og diakonernes virke på stedet – har også præget den historiske interesse, der ligger til grund for museet. Endnu for ganske få år siden boede der på et "alderdomshjem" på stedet nogle meget gamle diakonisser, der ikke kunne tænke sig at flytte bort og undvære kontakten med menigheden her.

Kolonien Filadelfia er stadig en selvejende institution. I de første mange år var det et privat kristent fællesskab, men i 1943 indgik man en overenskomst med staten. Efter særforborgens udlægning indgik man overenskomst med Vestsjællands Amt. I dag har man foruden voksenafdelingen, en afdeling for multihandicappede med epilepsi, en ungdomsafdeling, en børneafdeling og en korttidsafdeling for voksne patienter, der tager hjem i weekenden.

I 1967, hvor antallet af patienter var på det højeste, var der på Kolonien Filadelfia og de 6 tilhørende plejehjem 1.076 patienter og 821 medarbejdere. Blandt patienterne var 143 epileptiske (kvindelige og mandlige) og 13 psykiatriske (kvindelige) patienter i familiepleje. Det ses altså, at de mandlige psykiatriske patienter ikke syntes at blive sendt i familiepleje. I dag med den hurtige udskiftning af patienter vil man nødig "sætte tal" på antallet af patienter.

Det var jernbanestationen, der satte den nye stationsby Dianalund på landkortet, men det er hospitalet, der nu i flere generationer har været centrum i egnens liv og arbejde.

Museets indretning

Huset, hvor museet er indrettet, er fra 1904 og er det tidligere køkken. Museumsgruppen fik noget af huset overladt i 1994, og i 1996 overtog man hele huset, der er på ca. 180 kvm i to etager. Det blev totalt renoveret for fondsmidler. Kolonien Filadelfia har nogle gode fonde og er ofte blevet betænkt med gaver og testamentariske midler – også fra tidligere patienter og personale. Den tekniske afdeling lavede gulve, man fik anskaffet montror o.s.v. Under hele museumsopbygningsprocessen har man fået stor støtte fra hospitalets ledelse. Med hensyn til nødvendige anskaffelser havde man – og har – "frie hænder inden for rimelighedens grænser".

Den oprindelige museumsgruppe bestod af 8 personer med vidt forskellige uddannelser. Der var en administrator (og diakon), en værkstedsleder, en laboratorieleder, en overgartner, en overnattevagter (sygeplejerske), en lærer, en røntgenfotograf, en barber og en, hvis stilling ikke blev opgivet. Af disse 8, der tilsammen havde 240 års anciennitet på stedet, er der nu 6 tilbage. Kontaktpersonen Bent Gaardbo (tidligere ansat i administrationen, også uddannet som diakon) oplyser, at alle er særdeles aktive, og "hvis den ene ikke kan vise rundt, kan den anden". Hospitalets omstilling har navnene på alle gruppens medlemmer og er meget beredvillige med hensyn til at skabe kontakt til en anden, hvis f.eks. Bent Gaardbo ikke er tilstede. Gruppen mødes "efter behov" og på grund af dens faglige sammensætning, er der "altid en, der har forstand på det." Museumsgruppen synes altså forbilledlig i sin sammensætning – alligevel er det en ren tilfældighed, at den fagligt er blevet så sammensat. Den adskiller sig meget klart fra grupperne inden for åndssvageforsorgen, hvor det er omsorgspersonalet, der dominerer. Derimod adskiller den sig ikke med hensyn til kønssammensætning, idet der kun var en kvinde blandt de 8 første gruppemedlemmer.

ARKIVALIER

Da *Kolonien Filadelfia* er et fungerende hospital beror mange arkivalier stadig på hospitalet, men en del gammelt materiale er i museets varetægt, bl.a. indskrivesprotokol, nogle lægevidenskabelige beretninger, nogle journaler, en stor samling avisartikler, adskillige erindringer og livshistorier fra tidligere personale m.v. Desuden har man overspillet et stort antal gamle film til video, og man har mulighed for at fremvise disse ved gruppebesøg på museet. Yderligere findes der et stort glaspladearkiv samlet og vedligeholdt af museumsgruppens fotograf. Hvert gruppemedlem har sin "specialitet", og det har indflydelse på vægtning og variation i udstilling og arkiv.

UDSTILLING

Den permanente udstilling findes i 3 rum, hvoraf det ene nærmest fremtræder som "Sells stue", indrettet med hans personlige ejendele, bogsamling o.s.v. Man har gjort meget ud af det tidstypiske interiør – f.eks. har en af museumsgruppens medlemmer, den tidligere overgartner, sørget for, at potteplanterne i hele huset er "autentiske for tiden".

Et andet rum rummer blandt andet Sells berømte "seng" eller køje i stof. Den er nærmest at sammenligne med en hængekøje, idet den kunne ophænges i loftet. Ikke alene skulle "sengen" være god for epileptikeren, den tog også mindre plads op og tillod grundig rengøring uden besværlig flytning. Denne opfindelse af Sell havde han selv ventet sig meget af, men den vandt ikke det indpas rundt omkring, som han havde håbet. I hans eget hospital kom den imidlertid til at gøre den ønskede gavn! Opfindsomhed præger også den almindelige spisestuestol, man har sat hjul under.

*Den af Dr. Sell opfundne "køjeseng".
Bemærk foto på væggen af sengenes
placering i Sells tid.
Foto: Jens Hansen*

*Fra Dr. Sells
arbejdsrum opstillet i
et af ud-
stillingsrummene på
Filadelfias Museum i
Dianalund.
Foto: Jens Hansen*

Dette kan udmærket være en anden af Sells mange ideer vedrørende praktiske foranstaltninger og/eller besparelser. Også dette rum har altså personlige erindringer om Sell, bl.a. nogle skriftlige arbejder og – ikke mindst – den agestol han anvendte, da han blev kørt rundt som praktiserende læge.

Det tredje rum relaterer sig først og fremmest til diakonien. Her findes den hvide diakondragt (i 1960-erne gik de ikke diakonuddannede plejere i armygrønt), og der er endvidere inventar fra den første kirke, indviet i 1911. Kirken er senere blevet ombygget.

På 1. sal findes svedekassen, og en del genstande er opmagasineret, heriblandt en brødmaskine til 18 pounds rugbrød og andre eksempler, der relaterer sig til stordrift. Desuden er der faciliteter til fremvisning af video og plads til et antal besøgende. Resten af etagen optages af skiftende særudstillinger, man har bl.a. haft en udstilling af laboratorieudstyr arrangeret af laboratoriemedarbejderen. I øjeblikket er der en udstilling af patientarbejder. Da jeg var på besøg havde man netop fået foræret en hel øjenklinik, som ventede på at blive udstillet i en særudstilling.

På området findes desuden en vognport, hvor man foruden gamle redskaber fremviser en slæde til transport af tømmer.

Såvel den permanente udstilling som særudstillingerne virker gennemtænkte, og lokalerne synes ikke overfyldte. Den godt samarbejdende museumsgruppe med medlemmer, der alle er aktive, har overskud til at planlægge og gennemføre udstillinger og til at vise publikum rundt. Man kan have op til 3-4 grupper på besøg pr. uge. Man har imidlertid ikke ressourcer til at få registreret samlingen, men i dette tilfælde synes den så velordnet, at det må kunne lade sig gøre forholdsvis let. Det kræver sandsynligvis blot uddannelse af nogle af museumsgruppens medlemmer samt en smule supervision.

Bevægelseshandicap

Inden for dette område er behandlet tre samlinger:

En samling, der rummer gode genstande, billeder og arkivalier, men som i øjeblikket befinder sig spredt omkring i *Hans Knudsen Instituttet*, PTUs bibliotek og udklipsarkiv fortrinsvis rummende bøger og materiale om polio samt samlingen i *Hald Ege*, der er under etablering og rummer genstande fra alle baraklejrens forskellige funktionsperioder: som flygtningelejr, som genoptræningscenter og som hjemmehørende under åndssvageforsorgen. *Hald Ege* har i genoptræningsperioden modtaget patienter fra både *Hjemmet for Vanføre* og PTU. Det drejer sig altså om tre vidt forskellige samlinger, der kun har det tilfælles, at de på forskellig måde relaterer sig til bevægelseshandicap. Jeg vil meget kort beskrive de forhold, der ligger til grund for, at det de pågældende steder har været muligt at indsamle de historiske genstande, men kan i øvrigt henvise til en af de grundigste bøger om vanføreforsorg i Danmark fra sidste fjerdedel af 1800-tallet og 100 år frem: Harald Jørgensens *Vanføreforsorgen i Danmark gennem 100 år*.

Samfundet og Hjemmet for Vanføre

Det, der i dag hedder Hans Knudsen Instituttet, refererer til præsten Hans Knudsen, der var født i 1813 og i første halvdel af 1800-tallet i en periode var missionær i den danske koloni Trankebar. Midt i århundredet blev han præst i landsogne ved henholdsvis Randers og Holbæk, men allerede i 1865 måtte han som 52-årig trække sig tilbage fra præstegerningen på grund af sygdom. I sit domicil på Frederiksberg genvandt han sundheden og nåede at skrive en del teologisk litteratur.

Vel restitueret fik Hans Knudsen i 1869 igen et præstekald, denne gang på Diakonissestiftelsen i København. Søstrenes uselviske arbejde bl.a. for de vanføre har givetvis inspireret Hans Knudsen til at tage initiativet til *Samfundet som antager sig vanføre og lemlæstede Børn* i 1872. Man kunne blive medlem af den velgørende forening, hvis man én gang for alle indbetalte 20 rigsdaler. I starten hjalp man specielt med hjælpemidler til børn, men siden blev man klar over, at også de voksne havde behov for hjælp – men især var der behov for at uddanne de vanføre, så de havde mulighed for at forsørge sig selv.

*Ortopædisk Hospital i
København opført 1933-
35 af Samfundet og
Hjemmet for Vanføre.
Foto fra ca. 1946.*

Alle samfundets mange aktiviteter havde fundet husly forskellige steder i byen, men i 1895 lykkedes det at få købt en ejendom på Toldbodvej og nogle aktiviteter kunne samles her. Samtidig med at *Samfundet og Hjemmet for Vanføre* blev rammen om oplærings- og uddannelsesdelen udviklede sagen sig. Der stiftedes en landsforening i 1925, og rundt omkring i landet blev der oprettet afdelinger og "filialer" med forskelligt formål. Ikke mindst de ortopædiske hospitaler. I 1957 flyttede man til den nuværende beliggenhed, og i 1962 indledte den selvejende institution et tættere samarbejde med staten, idet der også igennem en længere periode havde været diskussion om administration og brug af de indkomne midler. Fra 1985 markedsførte man sig under navnet *Sahva*, og man signalerede hermed, at stedet var en "normal" erhvervsvirksomhed, der trods kommunal tilknytning, hjælpemiddelproduktion, rådgivning og konsulentvirksomhed m.v. fungerede på forretningsmæssige vilkår. I dag har man stadig denne servicefunktion – også m.h.t. u-landene – men man skal også stadig "have regnskabet til at gå op".

Der findes en meget udførlig gennemgang af vanføreforsorgen i Danmark i ovennævnte bog af Harald Jørgensen, og i *Sahva-Fondens jubilæumsudgivelse* fra 1997 "Fra Forsorg til Service" redegøres der for den del af området, der er relateret til *Samfundet og Hjemmet for Vanføre* og det nuværende *Hans Knudsen Institut*.

Samlingen på Hans Knudsen Instituttet

På instituttet har Ib Bjerring Nielsen – stort set alene – samlet ganske mange effekter fra det gamle *Hjemmet for Vanføre*, bl.a. er det lykkedes at få fat i nogle af de malerier, der har hængt på hjemmet,

og enkelte er nu ophængt. Andre står opmagasineret i et mindre rum, der også rummer et arkiv og en art bibliotek for mere nutidig litteratur. Her har man også opbevaret de mange billeder af skolens elever – faktisk findes der en komplet samling fotos af alle, der er oplært på stedet.

*Bandagistværksted
fotograferet i 1899.
Det var en af Sam-
fundets tidlige initia-
tiver til at forbedre
invaliderede perso-
ners muligheder for
at klare sig selv.
Foto og tekst fra
Becker-Christensen
m.fl. 1997 (s.41)*

De gamle bøger står i en side af lokalet, hvor den mere nutidige fylder den resterende vægplads. Der findes også breve og optegnelser af og for eleverne.

På gangene i den store bygning er der fundet plads til enkelte genstande: specielle kørestole o.lign., der altså kommer til at fungere som en kombination af “prydgenstande” og historiske reminders om instituttets fortid. Der kan også siges her at være tale om en art “korridorudstilling” – dog ikke af mindre genstande i montrere, men af gamle brugsgenstande. Gangarealerne er så brede, at dette kan lade sig gøre, men det er et spørgsmål, om genstandene egentlig opfattes som museumsgenstande? Derfor er det ikke svært at forestille sig, at der – når de få interesserede trækker sig tilbage – vil ske en oprydning i arkivet og en “omdekorering” på gangarealerne.

Ib Bjerring Nielsen udtrykte et stort ønske om at finde mulighed for at få genstande og arkivalier registreret og opbevaret på forsvarlig vis, så de ikke blev spredt for alle vinde, når han trak sig tilbage. Det er problematisk ved alle “énmandssamlinger”, men måske allermest, når det drejer sig om et sted som Hans Knudsen Instituttet, der i dag faktisk fungerer som en erhvervsvirksomhed. Netop derfor kunne løsningen måske tænkes at være en udvidet “korridorudstilling” og et enkelt lille “åbent magasin” med billeder, litteratur og arkivalier.

PTU – Landsforeningen af Polio- Trafik- og Ulykkeskadede

I 1945 stiftedes *Foreningen til Bekæmpelse af Børnelammelse* som en følge af den første større polioepidemi i 1944. Senere fulgte endnu mere omfattende epidemier, bl.a. i 1952 hvor Danmark havde det største antal ofre, man har set i et land af Danmarks størrelse. Rehabilitering blev en af foreningens hovedopgaver. Med de store polio-vaccinationskampagner fra 1955 og frem lykkedes det at begrænse de nye udbrud, og i 1964 opnåede man for første gang at få et år uden et poliotilfælde. Der var dog stadig efterbehandling at drage omsorg for, og en del af denne behandling fandt sted på *Hald Ege*.

Efter polioepidemiernes udryddelse blev der kapacitet til også at tage sig af trafikskadede og ulykkesramte. I dag har man hos PTU bl.a. en forskningsvirksomhed vedr. fysioterapi og ergonomi, ligesom man har koordinerende virksomhed vedrørende behandling, uddannelse af trafikinformatører o.s.v.

Arkiv og bibliotek

Selv om der er ældre medarbejdere, der har håbet, at der kunne blive mulighed for at starte et “museum”, var det ret tydeligt, at de få gemte genstande, som jeg besøgte i et lager, ikke kunne danne grundlag for et sådant. Til gengæld findes der her måske den største samling af bøger om polio – og det drejer sig både om videnskabelige og ikke videnskabelige bøger.

Bibliotekaren blev antaget i 1999 med det som hovedopgave at få “udpakket” og registreret en større samling bøger, 90 kasser i alt. Man var af den mening, at kasserne rummede en masse unik litteratur, som ikke findes andre steder. Det viste sig dog, at langt de fleste videnskabelige bøger i forvejen fandtes på Danmarks Naturvidenskabelige Bibliotek, og det samme gælder tidsskrifterne. Der er dog stadig unika imellem, som ikke findes andre steder, og især er samlingen af bøger og tidsskrifter relateret til polio givet den mest fuldstændige i Danmark. Der er også livshistorier og erindringer fra personer, der har haft polio. Med hensyn til ulykkes- og trafikskadede er samlingen mindre fuldstændig. Bøger og tidsskrifter registreres i en database efter bibliotekernes decimalsystem. Det er meningen, når registreringen er fuldført, at alle computere på stedet skal have adgang til basen, der i øjeblikket kun er tilgængelig for bibliotekaren. På lidt længere sigt vil basen blive åbnet også for søgning udefra, fra biblioteker m.v. En speciel ting er det, at også artikler her hører under samme system. Der kan altså søges på artikler og bøger i samme operation. Man har yderligere en næsten total udklipsamling vedrørende handicapdebatter, foreningens arbejde o.s.v.

I øjeblikket skal alle spørgsmål over bibliotekarens bord, men da hun er særdeles velorienteret i det begrænsede materiale, vil der være mulighed for, i givet fald, hurtigt at finde frem til en bestemt bog, der så – i hvert fald indtil videre – må lånes et andet sted. I øvrigt bærer foreningens bibliotek præg af det sene tidspunkt, foreningen blev startet på (1945), men dette har ikke haft den store betydning for poliodelen, idet det netop var 1950ernes polioepidemi, der kom til at betyde ny viden og en strøm af litteratur om polio.

PTU må betegnes som et “arkiv og bibliotek”, selv om arkivaliedelen er begrænset. Med hensyn til genstande, så kunne man foreslå evt. at samarbejde med Hald Ege Museum, der jo også tidligere som behandlingssted har haft tæt forbindelse til foreningen. Her er man meget i bekneb for visse typer genstande – især behandlingsudstyr.

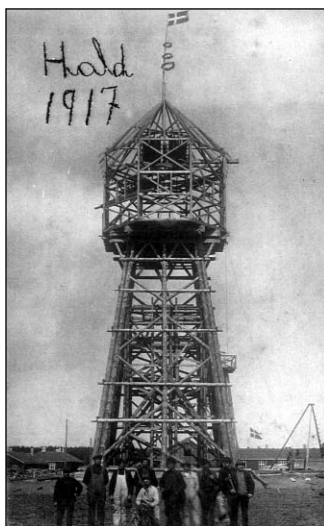
Det kan diskuteres, om den her nævnte samling egentlig hører hjemme i denne redegørelse. Der er dog et vigtigt argument for, at den gør det: der eksisterer – samlet – litteratur af handicaphistorisk relevans, som ikke kan findes så fuldstændig andre steder. Da slutmålet må være at bevare de forskellige handicapgrupperes historie og desuden medvirke til den videre forskning i – i dette tilfælde – særlig polio, der ramte så mange danske børn og unge i 1950-erne, må det siges, at samlingen er vigtig. Det specielle er, at der ikke alene findes videnskabelige bøger om emnet, men også litteratur, der fortæller om handicappedes og deres pårørendes liv med polio. Samlingen har derfor også kulturhistorisk relevans.

Hald Ege Samlingen

Baraklejren i *Hald Ege* blev etableret af Røde Kors samtidig med den nordsjællandske Horserødlejr i 1917. De ca. 65 træpavilloner blev betragtet som Danmarks bidrag til Europas genopbygning, og i en del år rummede de krigsfanger. Da der ikke længere var brug for dem til dette formål blev de anvendt til gigtpatienter, og under polioepidemierne blev Hald Ege det vigtigste behandlings- og genoptræningssted for poliopatienter og andre patienter med bevægelseshandicap. I årene efter 2. verdenskrig kom stedet til at spille en rolle i en “byttehandel” med Norge: Danmark sendte astmabørn til Norge, der så til gengæld sendte polioskadede børn til genoptræning på Hald Ege. I 1961 overtog Statens Åndssvageforsorg stedet, der blev centralinstitution for forsorgscenter X (Midtjylland). Efter sær-forsorgens udlægning er de resterende pavilloner bl.a. blevet anvendt til beboelse – området er nu et attraktivt beboelsesområde – og der er blevet tilbygget nye “barakker” til ældreboliger.

*Bygningen af
lazarettejen i
Hald 1917*

En museumsgruppe på 5 personer, der samtidig er i bestyrelsen for en nydannet lokalhistorisk forening, har sammen samlet og planlagt Hald Ege Samlingen, der skulle have til huse i stedets Forsamlingshus. En af initiativtagerne, Ditte Larsen, har allerede registreret en stor del af materialet.

Man havde i efteråret fået lejekontrakt fra amtet på de ca. 75 kvm udstillingslokale + magasinfaciliteter, men umiddelbart før færdiggørelsen af den 1. udstilling opstod der problemer, idet man fra amtets side ytrede ønske om at bruge lokalerne på anden måde. I øjeblikket forhandles der stadig om dette, men man er klar til at vise den første udstilling, så snart man er sikker på, at man ikke skal begynde forfra i nogle andre lokaler.

Man har genstande og fotos fra alle tidspunkter i Hald Eges historie, og man vil i høj grad satse på temaudstillinger af fotos m.v.

Fra "Kuren". Herren i overfrakke og med blød hat er overlæge Holger Jacobsen, der både arbejdede med fysiurgiske patienter i almindelighed og med poliobørn som på billedet.

To små patienter leger på sovestuen.

Leg i sandkassen med overlægen som tilskuer. Der findes endnu en del af de røde barakker tilbage. I dag er området et meget eftertragtet boligområde.

Ingen angivelser af fotograf på billederne fra Hald.

Den første udstilling om "Bygaden i Hald" var klar til opsætning, da lokaleproblemerne vendte tilbage. Det er karakteristisk for denne museumsgruppe, at den også og måske især har et lokalhistorisk sigte og i øvrigt er tæt knyttet til "livet i forsamlingshuset", hvor man bl.a. har fællesspisning mindst én gang om ugen. Om foreningens formål står der i vedtægterne, at det er

"at etablere en alsidig, permanent udstilling om Hald Eges historie med det særlige perspektiv, som retter sig både mod det europæiske, det nationale, det regionale og det lokale område,

at indsamle og registrere materielle levn og skriftlige kilder vedrørende ovennævnte område samt at stille disse til rådighed for nærmere studium for interesserede grupper og enkeltpersoner;

at arrangere og afholde udstillinger, ekskursioner, oplysende foredrag og lignende for at øge kendskabet til og interessen for fastholdelse af områdets historie”.

Endvidere lyder pag. 3: “*Viborg Stiftsmuseum fører tilsyn med samlingen*”. Det ses, at man her har taget alle forholdsregler: man har vedtægter, man indkræver kontingent o.s.v., men i den sidste ende er det amtet, der har det store ord, og alt kan strande på, om huslejen for nogle lokaler muligvis bliver et lille antal kroner større eller mindre.

Foreløbig er man dog optimistiske i Hald Ege, og skulle forehavendes blive forvist til andre lokaler med store besværligheder til følge, så vil man også klare dem.

De afleveringspligtige arkivalier befinder sig på Landsarkivet for Nørrejylland, men en god portion af de ikke afleveringspligtige findes stadig på steder sammen med et stort antal fotos. Det vil være muligt i en permanent udstilling at vise genstande fra alle perioder i Hald Eges rigt facetterede handicaphistorie.

Hørehandicap

Inden for dette område findes tre vidt forskellige samlinger: en studiesamling, *Døvehistorisk Studiesamling*, en privat samling relateret til firmaet Oticon, *Eriksholm-museet*, samt en “korridorudstilling” af høreapparater på *Fyns Amts Tale-Høreinstitut*.

I det følgende vil jeg kort resumere 1800-tallets undervisningshistorie – specielt hvor den er relateret til nedennævnte samlinger. 1900-tallets omfattende historie med udviklingen af audiologien o.s.v. er beskrevet i nogle af de bøger og artikler, der findes på litteraturlisten.

Undervisning af døve og hørehæmmede

Uanset, hvad der var årsag til døvheden eller den dårlige hørelse, så var det tidligt klart, at hvis et barn var født døvt eller meget tidligt blev døvt, så mistede det talens brug. Herved skabtes begrebet “døv-

stum”, som man har set brugt helt op imod vor tid. At den døve faktisk ofte ikke havde nogle fysiologiske hindringer for at kunne lære at tale, bortset fra at han/hun ikke kunne høre ordene, har været årsag til en langvarig kamp om “døvesproget”, der har vist sig ved konkurrerende synspunkter på, om tegnsprogsmetoden eller “talemetoden” var mest fordelagtig for den døve.

Undervisningens udvikling, metodeproblemer o.s.v. er grundigt skildret i “Døveundervisning i Danmark 1807-1992”, der som alle andre i disse tekster nævnte bøger findes på litteraturlisten.

Egentlig døveundervisning blev tidligt indført i Danmark, idet Døvstumme-Instituttet blev oprettet allerede i 1807. Den første forstander P.A. Castberg havde i Tyskland stiftet bekendtskab med nogle teorier om elektrisk stimulation af ørerne. Metoden viste sig ikke at virke, men Castbergs interesse forblev stabil. I en betænkning fra 1805 skriver Castberg bl.a., at de fleste døve børn er født af “ringe, uoplyste” forældre, der behandler børnene som en plage og anser dem som en straf fra forsynet. De mener ikke, at det er muligt at oplære de døve til arbejde og forsøger derfor ikke på det. *“Overladte til sig selv og til deres Ulykke opnaae de Døvstumme kun den ringeste Grad af moralsk Dannelse og have heller ikke nogen Idee om, at der gives noget højere. Tavse Betragtere af Menneskenes Handlinger, udelukkede fra Deltagelse i det store Baand mellem Mennesker, et almindeligt Sprog.”*

Allerede da Castberg inden Døvstumme-Instituttets oprettelse søgte inspiration i udlandet, kunne han stifte bekendtskab både med en “talemetode” opfundet af en underviser på døveskolen i Leipzig og en tegnsprogsmetode, hvor en forhenværende parisisk præst Abbé de l’Épée (1712-1789) havde den overbevisning, at tegnsproget var de døves “naturlige” sprog. Til det lagde man tegn for abstrakte begreber. Den sidste metode tiltalte Castberg mest.

Det nyindviede institut i Sølvgade, der i starten rummede 40 elever, blev ramt af englændernes bomber, men det lykkedes at reparere instituttet i løbet af nogle uger. På instituttet lagde man megen vægt på undervisning i “håndgerning”, for iflg. fundatsen gjaldt det jo netop om at sikre eleverne en plads i “det borgerlige liv”. Man fik altså lige så megen undervisning i håndens gerning som i åndens.

Flytning af instituttet

I 1823 døde Castberg, og hans efterfølger blev teologen Tyge Schow (1794-1838), der heller ikke var imponeret af talemotoden. Instituttet blev i 1823 flyttet til Stormgade, hvor man kunne konsta-

tere mange tilfælde af “Kirtelsyge og Rachitis” og derfor overvejede flytning til bedre forhold. På denne tid var “miasme-teorien” i blomstring, og man var begyndt at frygte manglende lys, luft og renlighed. Sundhedsforholdene syntes da også at blive stærkt forbedret, da man flyttede til det dengang landlige Citadelsvej (Kastelsvej), der var et militært område. Vi møder altså her for første gang ved de behandlede institutioner optagetheden af en “sund” placering i naturen.

(fra Holm m.fl. s. 22).

Talemetoden

I 1845 ansøgte en af instituttets lærere, H.V. Dahlerup om at måtte anstille forsøg med den tyske talemetode. Man var ikke begejstrede, men han fik tilladelsen og kunne i 1849 afslutte forsøget. Man var ikke helt overbeviste om talemetodens overlegenhed, men direktionen foreslog, at man oprettede en særlig skole for børn, der var “*døvstumme i indskrænket betydning*”. Undervisningen skulle kun vare en time daglig, og Dahlerup åbnede selv en skole i Sølvgade i 1850, hvor hans medarbejder teologen H.P. Duurloo snart efter overtog den. Han var leder, til han i 1855 afløste Ramussen Hübertz som kun var forstander på den nyindviede “Helbredelsesanstalt for Idioter” på Gl. Bakkehus i få uger før sin død.

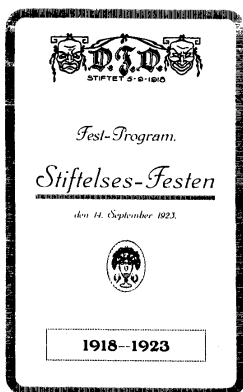
Duurloos afløser blev teologen Johan Keller, der senere skulle blive, hvad man næsten må betegne som den danske åndssvageforsorgs fader (bl.a. også som fader til Christian Keller!). Relationerne mellem disse to grene inden for handicaphistorien er klare og interessante. Det blev Keller, der først formulerede, at “*der egentlig ikke er Stumhed, men kun Døvhed til Stede*”. Johan Keller troede fuldt og fast på talemetodens overlegenhed. Keller oprettede afdeling for

åndssvage på sin skole og efterhånden udvidedes antallet af elever særligt på dette felt. Det er behandlet under "Åndssvageforsorgen".

Ændringer på Døvstumme-Instituttet

I 1865 blev Hans Rasmus Malling Johan Hansen (1835-1890), der som sine umiddelbare forgængere var teolog, forstander på instituttet. Han opfandt "verdens første skrivemaskine", *skrivekuglen*, men fik ikke synderlig succes med den. Malling Hansen var tilhænger af talemotoden, men der blev en bitter kamp mellem Keller og Malling Hansen, fordi sidstnævnte mente, at Keller i strid med regulativerne havde optaget elever, der hørte hjemme på Døvstumme-Instituttet. Striden gik på, at Keller havde optaget andre elever end de "uegentligt døvstumme (og åndssløve)", som han iflg. Regulativerne havde lov til at optage.

På Døvstumme-Instituttet startede man i 1874 på undervisningen af også de bedst begavede "egentlig døvstumme", men man fandt, at en ren taleundervisning nok burde have helt sin egen skole, og skolen i Fredericia blev oprettet.

Fra begyndelsen af 1900-tallet opstod en masse specifikke døveforeninger – bl.a. politiske og foreninger med kreative formål.
Fra Holm m.fl. (s. 203).

Loven af 1880

I 1880 kom "Lov om Foranstaltninger til Undervisning af Døvstumme". Her fordelte man eleverne på følgende måde:

1. *de bedst begavede, egentlige døvstumme til undervisning efter talemetoden i Fredericia,*
2. *de svagere begavede, egentlig døvstumme til Døvstumme-instituttet i København med undervisning efter tegnmetoden,*
3. *de uegentlig døvstumme til Kellers skole i Baldersgade i København efter talemetoden, og*
4. *de åndssvage, døvstumme til Kellers skole i Meinungsgade efter "Lydmetoden men med Støtte af det naturlige Tegn-sprog."*

Kritikken mod Kellers døvstummeskole for at overskride grænserne fortsatte, og i 1890 lukkedes den private skole i Baldersgade, og man oprettede en statsanstalt i Nyborg. Endvidere blev det bestemt, at der i Fredericia skulle være en forskole, hvor eleverne blev for-delt.

Døvehistorisk Studiesamling

At denne samling befinder sig på den gamle døveskole betragter man i Døvehistorisk Selskab som en absolut nødvendighed. Det er dér, den hører hjemme, og skolens lærere er flinke til at melde ud, hvis de mener at have "museumsgenstande" og undervisningsmateriel, som ikke længere kan bruges i skolen.

De offentlige arkiver rummer vigtig viden omkring døvhed – bl.a. i lægdspapirer, indberetningerne fra provstierne, kirkebøger o.s.v. På studiesamlingen findes dog ganske meget materiale fra skolerne – også en god del af det, der ikke findes på de offentlige arkiver.

I et af rummene har man en fin lille udstilling af døve kunstnere, og der findes skolestue, undervisningsmateriale og bibliotek med en smuk bog- og tidsskriftsamling. Iflg. sagens natur har man også mange gamle arkivalier og billeder. Det er en interessant samling, hvor der også findes unikke genstande. Bl.a. har man her en hel del af de tinskåle til servering, som der findes meget få tilbage af på andre institutioner. En af de mest spændende genstande synes at være en "hjemmelavet" sammenklappelig globus af papir, der er lavet i instituttets første tid.

Det kan synes at være lidt af et paradoks, at man her faktisk har skabt en værdifuld samling, som man nok kunne unde andre end de involverede personer at se, men man kan/ønsker ikke at holde åbent for almenheden. Studiesamlingen drives alene ved hjælp af kontingent, men man har husly på skolen. Lokalerne er ikke ideelle, men det er alligevel lykkedes at få presset meget ind i de små kælderrum. Det er ikke alene et personalespørgsmål, når man er restriktiv med besøg, man har simpelthen ikke plads til f.eks. at have opgaveskrivende eller forskende personer siddende. Man søger derfor meget bevidst ikke at "udvide" målgruppen, og iflg.

lederen Jan William Rasmussen, ser man ikke på studiesamlingen noget stort fællesskab med de øvrige samlinger, der retter sig mod et bredere sammensat publikum. Det anses endvidere som en af fordelene ved ikke at modtage hjælp, at man så er uafhængig af offentlige tiltag af enhver art.

Studiesamlingen er trods den manglende adgang for det "almindelige" publikum medtaget her dels for at vise mangfoldigheden i de eksisterende samlinger og dels for at eksemplificere, hvordan en interesseret gruppe har kunnet skabe en samling blot ved hjælp af foreningskontingent og lidt hjælpsomhed fra værtsinstitutionen. Bagsiden er, at denne model kun kan anvendes, hvor man ikke ønsker generelt at invitere almenheden ind! I øjeblikket er der enighed om principperne for adgang, men man kunne godt forestille sig, at det på lidt længere sigt kunne blive et diskussions-emne blandt selskabets medlemmer, om man evt. skulle vende sig mod offentligheden eller indgå i et større netværk?

Samlingen blev dannet omkring det tidspunkt, hvor man udgav "jubilæumsskriftet" vedr. Døvstummeinstituttets 175. årsdag, og netop fordi den blev oprettet på den ældste fungerende skole, lykkedes det at overtage mange gode ting. Det kan også siges, at denne samling til trods for dens "lokale" placering på døveskolen har et langt mere nationalt – og internationalt – fokus, men altså samtidig en snævrere målgruppe. Man kan diskutere, om Døvehistorisk Selskabs opfattelse af målgruppen er den "rigtige", men man kan

*Tinkande, -krus og -tallerken
fra Døvehistorisk Studiesamling.
Fra Holm m.fl. (s. 55).*

ikke diskutere, at man dér har et klart formuleret formål, der omfatter service med historisk viden til personer, der gennem selskabet har brugt kræfter og viden i etableringen af samlingen.

“Tunghøre” og forbedringer for svagthørende – høreapparatet.

En særlig gruppe udgøres af de svagt hørende, som man fra folkeskoleloven i 1937 flere steder kunne tilbyde undervisning. Men dette drejede sig om børnene, og mange voksne måtte derfor stadig klare sig med ikke specielt veltilpassede høreapparater.

Netop det elektriske høreapparat var en stor forbedring, men i modsætning til, hvad man ofte tror, var det voldsomt store *“Fru Møhge-hørerør”* ikke det første. I Danmark har man været førende med hensyn til høreapparater, og især har firmaet Oticon opnået et verdensomspændende ry på området. I det følgende kobles der mellem det offentliges behov for hjælpemidler og erhvervslivets forsøg på at opfylde disse behov på en også for firmaerne udbytterig måde. Før omtalen af det private museum vil det altså være nødvendigt med en kort omtale af firmaet og de forudsætninger, der skabte museet.

Oticon og Eriksholm-museet

Som Oticons grundlægger regner man urmageren Hans S.A. Demant (1828-1897). På verdensudstillingen i Paris i 1855 udstilledes amerikanske symaskiner, og Demant iværksatte i 1861 en produktion af symaskiner. Senere fremstillede man også cykler.

Demants kone led som så mange andre under tunghørhed, der var en udbredt lidelse. Chr. IXs datter, den engelske dronning Alexandra, var f.eks. allerede i en forholdsvis ung alder handicappet af en svær tunghørhed, og hun kom til at “afprøve” et af de første apparater fremstillet af en ung amerikaner – med god virkning, for hun sagdes at have haft stor nytte af apparatet under kroningen. Demant blev bekendt med dette, og han erhvervede et apparat til sin kone. Det lykkedes Demant at få agenturet for apparatet i Danmark i 1904, og der kom en del af disse “Acousticon”-apparater til Danmark. Forretningen havde til huse i Kongensgade i Odense, og Demant kunne snart reklamere med eneforhandling for Skandinavien. Høreapparaterne var dyre, og Demant tjente ca. 100% på dem. I indkøb kostede de ham, hvad der svarer til ca. 95 kroner – i ud salg kostede de ca. 195, så det har ikke været aggregater for alle og enhver!

Demant var en foretagsom forretningmand, der hele tiden inddrog nyt og satte noget i gang. F.eks. prøvede han at overtale præsterne til at indføre høreapparater i kirken, men det var man meget imod. Til den af brygger Carl Jacobsens byggede Jesuskirke blev

der dog på bryggerens foranledning indkøbt et kirkehøreapparat fra Acousticon i 1907.

I 1887 havde Demants nevø overtaget forretningen, og i 1907 flyttede virksomheden til København. Forretningen videreførtes af familien. Kort efter 2. verdenskrig igangsattes firmaets egen produktion af høreapparater, der var den første danske produktion, og i dag udgør Oticon-selskabet kun en del af den omfattende koncern. Man har til huse på det nordsjællandske landsted Eriksholm, hvor det særprægede, lille museum også var indrettet (se foto). Der foregår nu ombygninger, og museet vil få til huse i en anden bygning.

Da samlingen kan trække på Oticon-fonden, er den mere veludstyret end de amtslige samlinger. Man mangler ikke apparatur, monterer o.lign. I de nye museumsrum, som arkitekten har indrettet netop med udstillingen for øje, er der taget hensyn til alle udstillingsmæssige forhold af betydning. Hvor store udstillingslokaler man får er ikke helt afklaret.

*Interiører fra Eriksholm Museet, der p.t. indrettes i en ny bygning.
Foto: Claus Nielsen*

*Radiolytter fra 1920-erne.
Foto fra Danmarks Ra-
dios 40 års jubilæum i
1965, der viser brugen af
krystalapparatet sammen
med datidens almindelig-
ste hørehjælpemiddel,
hørerøret.
Foto: Mogens Ladegaard,
Nord Foto, 1965.*

Oticon bruger meget museet i sin internationale PR og får henvendelser fra hele verden. Der er næppe heller tvivl om, at der ikke på nuværende tidspunkt ville kunne skabes noget lignende i offentligt regi. Man har ikke kun udstillet høreapparater fremstillet af Oticon, men har også høreapparater fra andre firmaer. Hele tidsspektret er dækket, og der findes eksempler på også de nyere digitale høreapparater. Samlingen er fotoregistreret – og man satser i øvrigt på at lægge så meget som muligt på nettet.

Fyns Amts Tale-Høreinstitut

På Fyns Amts Tale- Høreinstitut, der er et af de amtslige institutter, har en enkelt medarbejder på en befærdet gang udstillet en pæn samling høreapparater. J. Sander Petersen har haft denne “korridorsamling” som en stor og helt ulønnet interesse, og det er lykkedes ham på en lille plads at stable en i høj grad seværdig udstilling på benene. På disse institutter er man nærmere ved sine brugere end så mange andre steder, og dette betyder blandt andet, at samlingerne får en helt logisk “brugsværdi”, som kan animere og befordre en historisk interesse hos de besøgende.

“Korridorsamlingen” er en udmærket løsning i de tilfælde, hvor et egentligt museum hverken er ønsket eller nødvendigt, men hvor man ønsker at markere et fags eller et produkts udvikling, dokumentere nogle skiftende livsbetingelser eller lignende. Denne mellemting mellem museet, arkivet og de nedpakkede genstande egner sig i særlig grad til hospitaler og andre offentlige institutioner, hvor brugere og interesserede kommer forbi. En yderligere fordel er det, at en udstilling eventuelt hurtigt kan udskiftes med en anden.

Tale- og sproghandicap

Selv om der ikke findes en egentlig samling på dette område, må det siges at være så vigtigt, at det ville være forkert ikke at komme ind på den historie, der kunne fortælles via en samling, som da også muligvis kan etableres på et tidspunkt. Under alle omstændigheder må der kunne laves en særudstilling. Der ligger ca. 500 genstande hovedsagelig fra *Instituttet i Hellerup* nedpakket sammen med "Ordblindemuseet". Disse genstande er ikke registrerede. Ligeledes findes der fine billeder både fra Instituttet i Hellerup og *Instituttet i Århus*, hvor der muligvis også et sted beror nogle sjældne ganespalefstøbninger.

Instituttet i Hellerup

Tale- og høreinstituttet i Hellerup, der regnes for oprettet i 1898, havde først til huse i Det kgl. Døvstummeinstitut. I 1916 flyttede man til Rosenvængets Allé på Østerbro, og i 1932 flyttede man til Hellerup.

Der havde været mange forsøg på at hjælpe også de ikke døve, f.eks. stammere, og lærerne på Døvstummeinstituttet, herunder forstanderen pastor Malling-Hansen, organiserede private kurser. Disse første talepædagogiske forsøg blev blandt andet forsøgt brugt på de åndssvage elever fra De Kellerske Anstalter, hvorfra da også den allerførste lærer på Statens Institut for Talelidende, Oscar Møller, kom.

I 1895 inviterede man den franske talepædagog Leon Berquand til Døvstumme-Instituttet, hvor man planlagde forsøg med stammende børn. 8 børn fra kommuneskolen kom til at deltage i dette forsøg, men for at kunne deltage måtte de aflægge prøve for en undersøgelseskommission. Efter 3 ugers internering og behandling blev børnene stillet over for et snævrere udvalg fra prøvekommissionen, som konstaterede så store fremskridt, at undervisningsmetoden blev anerkendt som "*simpel, rationel og systematisk, ikke skadelig eller anstrengende for eleverne.*"

Der er ikke overleveret materiale fra denne sensationelle franske metode, men der var ret intensiv undervisning 2 x 3 timer daglig, øvelsestimer, hvile og motion samt forbud mod at sige noget uden for undervisningen. Børnene skulle bruge en langsomt og sært rytmisk tale, som selv i datiden ansås for ekstrem, men man brugte også åndedrætsøvelser og afslapning. Man forventede at børnene ville få tilbagefald.

I starten fandtes der en afdeling for stammen og en for andre udtalefejl. I 1903 kom en tredje afdeling for børn med medfødt ganespalte, som blev behandlet med kunstig ganeprotese og taleøvelser.

I 1905 beskrives Statens Institut for Talelidendes formål som følger:

“...har til Formaal at helbrede talelidende Børn og ugifte Mennesker af begge Køn fra hele Landet, fortrinsvis saadanne, hvis Forsørgeres og egne Kaar ere smaa.

Det bestaard af 3 Afdelinger:

I. Elever med Stammen. II. Elever med Udtalefejl og III. Elever med Ganespalte.

Under Overtilsyn af Direktøren for de kgl. Døvstumme Institutter Gehejme-Etatsraad, Dr. Jur. C. Goos, K. af Dbg. Og Dbmd., ledes Undervisningen af Forstanderen for det kgl. Døvstumme-Institut i København, Forstander Pastor Fr. Heiberg (R), i Forbindelse med den af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet antagne Læge Professor Dr. Med. Holger Mygind (R*). Ved Instituttet er desuden ansat som Lærer: Kursusbestyrerer Oscar Møller; Lærerinde: Frøken B. Møller; Hjælpelærer: Cand. Med. & chir. S. Engel; Hjælpelærerinde: Frøken K. Goos: Inspektionshavende: forhenv. Oversergent H. Jensen”.*

I 1916 oprettedes et særligt institut for talelidende, og her blev grunden lagt for en mere systematisk kirurgisk behandling af børn med gane- og læbespalte. Efter socialreformen i 1933 blev der mulighed for, at alle personer med talelidelser kunne henvises til vederlagsfri behandling på instituttet, og i 1954 overtog staten også udgifterne ved behandling af talelidende uden for statens institutter.

På “Det fonetiske Laboratorium” på Taleinstituttet, blev der lavet avancerede stemmeoptagelser på spolebåndoptagere. En del af disse optagelser findes. Om optagelserne skriver Kaj Lauritzen, der arbejdede på laboratoriet under Svend Smith fra 1957 til 1967. *“Alle læste en standardhistorie (om en kineser for dommeren i retten) højt i et lille lydstudie, isoleret med æggebakker på alle vægge. Optagelserne blev opbevaret i et omfattende arkiv, hvorfra Svend Smith udvalgte fire stemmer, en mand, to kvinder og en dreng (13 år). To af disse patienter var blevet behandlet efter den “klassiske” metode, mens de to andre var behandlet efter Svend Smiths metode.”*

Folkeskolen var ikke i første halvdel af 1900-tallet specielt egnet til at tage sig af handicappedes problemer. Det kunne dreje sig om ordblindhed og det kunne også være en stammen, som gjorde det

umuligt for eleven at udtrykke sig forståeligt. I folkeskoleloven af 1937 var der ellers åbnet mulighed for, at der kunne oprettes særskilt undervisning for “børn, der ikke kan følge den almindelige undervisning – hvis forholdene tillader det.” Forholdene tillod det ikke så ofte i landsbyskolerne.

En hel del af undervisningsmaterialet fra denne tid findes altså nu nedpakket i “Ordblindemuseet” på Dansk Skolemuseum, idet personalet på Ordblindeinstituttet efter særforsorgens udlægning fik station på en af Københavns Amts to tale- høreinstitutter, og man har også haft øje for de interessante genstande fra taleområdet, da man indsamlede genstande relateret til ordblindhed. Her er områderne dog behandlet hver for sig.

Foto: Jens Kølsen Petersen.
Lektor, specialtandlæge, M.S.

Ganespalte obturatorer fremstillet af guttaporka på ganespalteafdelingen, Statens Institut for Talelidende, Århus. Ganespalteobturatorerne blev fremstillet af tandlægen, tandteknikeren og talepædagogen med henblik på at lukke ganespalten (i stedet for operation). Axel Bloch var ledende tandlæge på instituttet 1937-1979 og forestod denne obturatorbehandling. Venligst udlånt fra Axel Blochs billedarkiv.

Instituttet i Århus

Dette institut blev etableret i 1937, så der nu var et institut øst for og et vest for Storebælt. En undersøgelse i 1920'erne havde vist, at 1,3 % danske børn havde talelidelser. Procenten svarer ret nøje til ordblindhedsprocenten, hvilket dog ikke betyder, at der er en sammenhæng. Instituttet overtog en igangværende klinik, og man behandlede 20 patienter heraf 12 med ganespalte og 8 stammere. I årenes løb blev nogle flytninger nødvendige.

I Århus har der tidligere været en del genstande, men der er nogen uvished om, hvor de nu befinder sig. Der er dog en del gode fotos.

Som det var tilfældet på andre områder betød særforsorgens udlægning en stærk decentralisering af taleundervisningen, og der er i dag taleinstitutter eller kommunikationscentre vedrørende tale i alle amter i landet.

Dysleksi (ordblindhed)

Visse handicap, som man kender godt, har man en tilbøjelighed til at "tilbageskrive" i historisk tid. Ja, måske kendte vi ikke deres navn eller diagnose, men de må da have været der? Forskere er f.eks. i dag inde på, at H.C. Andersen var "ordblind", selv om man ikke kendte denne betegnelse på hans tid. Nogle af os vil synes, at han var i usædvanlig grad "ordseende", men det er måske lidt en anden historie – som til gengæld muligvis fortæller lidt om, hvor bastant en term ved nærmere eftertanke kan forekomme?

Stort set kan det dog godt siges, at børn, der ikke kunne lære at læse, indtil sidst i 1800-tallet blev anset for at være dumme. På dette tidspunkt begyndte man imidlertid at sætte spørgsmålstejn ved det indlysende i denne karakteristik, idet man blev klar over, at nogle mennesker bare manglede evnen til at sætte bogstaver sammen til ord, som de måske udmærket kunne bruge i deres tale. Det er altid et vigtigt spørgsmål, hvorfor noget sker lige netop på den pågældende tid: hvorfor ville man nu gerne finde ud af, om man kunne hjælpe de ordblinde? Et af de enkle svar på dette spørgsmål, og det som man oftest hører – men næppe det eneste – er, at industrialiseringen krævede arbejdere, der kunne læse. Det er imidlertid en kendsgerning, at det ikke alene var inden for dette område, der skete store ændringer i handicapsynet i slutningen af 1800-tallet. Der var i denne tid gennemgående et stort krav om at få diagnosticeret og behandlet så meget som muligt. Det blev vigtigt at skille "de dumme" fra dem, der bare havde svært ved at lære at læse. I årene omkring 1900 accelererede interessen for at få sat folk i de rigtige båse.

Den første egentlige beskrivelse af medfødt ordblindhed blev givet af en engelsk læge (Morgan) i 1896. Det drejede sig om en 14-årig dreng, der klarede sig på linje med alle sine kammerater i alle andre fag end stavning og læsning. På en redegørelse fra undervisningsministeriet vedr.: *Læsevanskeligheder eller ordblindhed, dysleksi, læseretardation, læsehandicap, funktionel analfabetisme eller hvad?*, (som man kan finde på nettet) refererer man ligeledes historisk til fænomenet, og man angiver her, at "starten" på kendskabet til ordblindhed skyldes en skotsk læge Hinschelwood i 1895. Disse modsætninger støder man hele tiden på i en undersøgelse som denne, og det er netop et af argumenterne for at lade dette være en historie om samlingerne – og ikke de enkelte områders historie! Det er samtidig – igen – et argument for vigtigheden af handicapshistorisk **forskning**.

I Danmark blev begrebet ordblindhed introduceret i 1924, hvor en skolelæge Ørum skrev om fænomenet. Også i *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet* var der i 1920'erne diskussion om særlige læsevan- skeligheder, her deltog Ørum også.

Der har været ordblindeundervisning for både børn og voksne, både inden for og uden for folkeskolen, og det kan være svært at "skille" særforsorgs-området fra folkeskoleområdet. Ikke alene overskrider ordblindheden grænserne fra det "normale" folkeskole- område til særforsorgsområdet, der har også været forskellige linjer i undervisningen, bl.a. en auditiv og en visuel.

Ordblindeundervisningen begyndte i kommunalt regi midt i 1930-erne. Lige efter startede musikpædagogen Edith Norrie, der selv var ordblind, med at undervise ordblinde. Hun oprettede Ord- blindeinstituttet i 1939, og i 1948 skete en "udspaltning", der med- førte, at man oprettede Hovedstadens Ordblindeskole. Lærerne kom fra Ordblindeinstituttet.

Edith Norrie

Edith Norrie var datter af lægen Gordon Norrie og gik på Zahles Skole. Her oplevede hun ikke at kunne lære at læse, og hun blev betragtet som dum og måtte forlade skolen som 15-årig uden at tage nogen afsluttende eksamen, hvilket var en meget stor skam i den familie. Hun uddannede sig så i stedet til musikpædagog og aflagde eksamen der. Hun tog til Haderslev og skabte sig en levevej ved at undervise i klaverspil og sang i 18 år. Omkring 1936 må Edith Norrie have hørt om ordblindeundervisning, og da hun fik en stue- pige, der slet ikke kunne læse, begyndte hun at undervise hende efter et system, som hun siger, at hun selv har opfundet. Det var noget med på små papstykker at sætte bogstaverne sammen i min- dre grupper, så de blev til lyde. På denne måde kom først mulighe- den for at danne ord og siden for at danne sætninger.

Som mange andre ordblindeundervisere brugte Edith Norrie bog- stavkasser, eller sættekasser, men hun satte bogstaverne sammen efter det fonologiske system, den måde, lydene dannes på. Hun brugte også hverdagspædagogik på den måde, at foran "huset" – bogstavkassen – var blomsterne (vokalerne) og så kom man op imod huset, hvor der boede nogle mennesker (konsonanter). Edith Norrie fik senere udgivet denne sættekasse. Det er en vigtig gen- stand i museet. Edith Norrie har skrevet en hel del, bl.a. en ret anvendt bog: *"Undervisning med fonetisk sættekasse"*.

Ordblindemuseet har samlet Edith Norries litteratur. Man mener, at hun er blevet påvirket af Margrethe Marstrand, der var en genial lærer på Zahles Skole. Hun kan være inspireret af den sættekasse, som Margrethe Marstrand udgav. De to kvinder sætter begge deres præg på ordblindeundervisningen.

Som inden for så mange andre områder har der været konflikten-
de undervisningssystemer på ordblindeområdet. De to hovedgrupper
må siges at være den auditive og den visuelle metode, men begge
havde forskellige udløbere. De blev i øvrigt ind imellem også an-
vendt overlappende.

Margrethe Marstrand startede med ordbilleder, sætninger, og så
analyserede hun dem ud til bogstaver, til lyde, så hun gik så at sige
“den modsatte vej” af den, Edith Norrie gik. Hun behandlede først
lydene og bagefter bogstavnavnene.

Man mener, at 1-2 % af befolkningen har så massive læsevan-
skeligheder, at det må betegnes som dysleksi. Tidlig opdagelse og
behandling er vigtig. Man er også klar over, at ikke al ordblindhed
nødvendigtvis behøver at være medfødt, idet hjerneskader i barn-
dommen eller senere kan betyde, at en person mister sin evne til at
læse, på samme måde, som man kan opleve det hos nogle ældre
demente. Det er derfor klart, at der også i hjernens strukturer kan
være væsentlige forhold, der betinger denne “aleksi”, som den
erhvervede ordblindhed kaldes.

På dette som på andre områder har særforborgens udlægning
betydet en decentralisering, og der findes i dag undervisning for så-
vel børn som voksne ordblinde mange steder. Blandt underviserne
er såvel seminarieuddannede lærere med en videreuddannelse som
psykologer.

Ordblindemuseet (samt dele af samling fra Høre- og Taleinstitutter), lokaliseret på Dansk Skolemuseum

Ordblindemuseet har haft en omskiftelig tilværelse i de få år, det har
eksisteret.. Det er startet af en kreds af undervisere omkring
Ordblindeinstituttet, der begyndte indsamling af undervisningsma-
teriale og genstande i 1992. Som museets formål angives:

*“At befordre og beskrive den udvikling i samfundet, der har
medvirket til, at det fra offentlig side er blevet erkendt, at ord-
blindhed er et handicap,
– at redegøre for forskellige teorier om årsager til ordblindhed,
– at dokumentere de undervisningsmetoder, der har været be-
nyttet ved ordblindeundervisning.”*

Undervisning på Ordblindeinstituttet.

Ordblindeinstituttet blev oprettet i 1939 af talepædagog Edith Norrie (1889-1960).

Edith Norrie udviklede en særlig fonetisk bogstavsættekasse til ordblindeundervisning.

"'Edith Norries Sættekasse for ordblinde og normale læsere' er en papkasse med 33 rum til bogstaver og tegn samt et langt rum til blyant og læsemærke.... Vokalerne ligger i de ni nederste rum, og for nemheds skyld kaldes de 'de røde bogstaver' eller 'de røde blomster'. Eleven lærer om dem, 1) at vi kan synge på dem, 2) at de kan stå alene, og 3) at der skal gro én rød blomst i hver stavelse." Norrie (1960).

o	c	o	o						
x	q	q	7	z		r	h		
w	w	w	l			f	h		
x	x	x	z						
z	z	z	z						
m	b	p	n	d	t	g	k		
m	b	p	n	d	t	g	k		
v	f		l	s		j			
v	f		l	s		j			
a	e	e	i	y	ø	å	o	u	
a	e	e	i	y	ø	å	o	u	

Erik Detlefsen

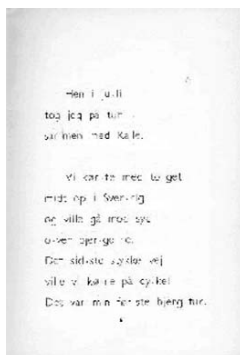
Erik Detlefsen og Eva Jacobsen grundlagde i 1948 den skole, der blev til "Hovedstadens Orblindeskole".

Eva Jacobsen

Eva Jacobsens læsebog var beregnet til voksne ordblinde. Bogen er opbygget således, at hver side udgør en helhed. I bogen er vokalerne røde og konsonanterne blå.

Som et tillæg til formålet står, “at det er indlysende, at museets samling med tiden også vil kunne være nyttig som studiesamling”.

I starten af sin tilværelse havde Ordblindemuseet til huse på Tale- og Høreinstituttet på Rygaards Allé i Hellerup, men det blev nedpakket, og en del genstande og undervisningsmateriel blev brugt i en udstilling på Dansk Skolemuseum. I dag befinder det sig her og en af initiativtagerne søger i sin fritid at få registreret så meget som muligt af samlingen. På lidt længere sigt er håbet, at der kan blive mulighed for en permanent udstilling på Skolemuseet. Sidste år var der på Dansk Skolemuseum en udstilling om ordblindhed, og her blev blandt andet vist noget af Margrethe Marstrands righoldige undervisningsmateriale.

Blandt genstande og undervisningsmateriale er en hel del fra det gamle Tale- og Høreinstitut i Hellerup. Særforsorgens udlægning betød nemlig, at underviserne på Ordblindeinstituttet kom til at høre sammen med tale- høreområdet, og de samme personer, som har været initiativtagere til at samle materiale sammen fra Ordblindeinstituttet, har også samlet en del fra Tale- og Høreinstituttet.

Ordblindebladet udkom første gang i 1944. Bladet er medlemsblad for Landsforeningen for Ordblindesagen i Danmark. Foreningens navn er nu Ordblinde/Dysleksiforeningen i Danmark.

Man regner med, at der er ca. 2000 numre på ordblindeområdet, og vil i første omgang koncentrere sig om at få registreret dette område. Jørgen Petersen kommer én gang om ugen som frivillig og ulønnet og registrerer, besvarer forespørgsler og skriver på artikler.

Da Dansk Skolemuseum er et statsanerkendt museum, er håbet, at der måske senere vil være en mulighed for at søge penge til studentermedhjælp – og på lidt længere sigt at få lavet alt klart til, at materialet kan udstilles og anvendes til forskning, som det er meget velegnet til. Håbet er altså at kunne opfylde alle kravene til at blive et “rigtigt” museum, eller rettere: at blive et fuldgældigt led i Dansk Skolemuseum.

Hvis man skal se på Ordblindemuseets formålsparagraffer, hører materialet logisk hjemme på Dansk Skolemuseum. Den klart største og vigtigste genstandsgroupe er undervisningsmateriale. Man kan dog diskutere, om der er tale om en studiesamling eller et potentielt museum, men denne forskel forekommer i denne forbindelse ikke væsentlig.

Synshandicap

Inden for det tidligere særforansområde, som omfatter synshandicap, findes to historiske samlinger: Blindehistorisk Museum og Refsnæsskolens Studiesamling – førstnævnte er et fuldt udbygget landsdækkende museum, mens sidstnævnte i øjeblikket knapt nok kan siges at være en egentlig samling.

Arkivalier vedrørende blinde

Det er så heldigt, at vi i Danmark har mange arkivalske oplysninger om blinde – mange er samlet på Landsarkivet for Sjælland, hvor Niels Strandsbjerg har fremstillet en registratur vedrørende kilderne fra Blindeinstituttet. En hel del finder sig imidlertid på Blindehistorisk Museum – herunder en fin samling båndoptagelser, som er beskrevet nedenfor, samt fotografier. Men blinde vil kunne spores på alle de danske landsarkiver, idet man først og fremmest må gå til kirkebøger, fattigprotokoller og folketællinger, hvor blinde er omtalt. Dette materiale er bl.a. udnyttet i et etnologisk speciale fra sidste år (2000), hvor de mønske sogne er gennemgået for perioden 1645-1800.

Der er skrevet en del om blindes historie, men der mangler alligevel i høj grad historisk forskning, specielt kulturhistorisk forskning – og her har man som antydning en fin oversigt over brugelige kilder i registraturen fra Landsarkivet for Sjælland. Ydermere har man netop på Blindehistorisk Museum fået foranlediget, at et omfattende arkivmateriale fra Kjæde-Ordenen er blevet overgivet til Landsarkivet for Sjælland. Dette materiale formodede man var gået tabt. Hele tidsrummet fra 1811 og frem til i dag kan altså nu dækkes.

I det følgende skal gives en meget kort oversigtlig skitse af den danske blindeundervisnings historie i 1800-tallet. Spørgsmål vedrørende pædagogiske metoder m.v. er noget af det, man kan få en del viden om ved et besøg på Blindehistorisk Museum.

Kjæde-Ordenen og det nye blindeinstitut

Starten af 1800-tallet var præget af mange filantropiske tiltag. Et af disse var Kjæde-Ordenens start på al blindeundervisning i Danmark. Kjæde-Ordenen “De tre Vise af Østerland” blev stiftet som loge i 1774 og var bemærkelsesværdig derved, at den også optog kvinder. Formålet var rent filantropisk. Fr. VI gav egenhændigt et tilskud til det nye institut og gav ydermere tilladelse til, at instituttet måtte hedde “Det kongelige Blindeinstitut”. Man blev imidlertid snart klar over, at selv om man fik mange tilskud kunne Kjæde-Ordenen ikke i længden klare opgaven. Det måtte være en statsopgave.

Loven om “Oprettelse af et nyt Blinde-Institut” kom i 1857, og i 1858 kunne man indvie det nye statslige institut.

Der var ikke undervisningspligt for blinde børn (som der faktisk var for døve fra 1817), og man fulgte hos Kjæde-Ordenen nogle principper om, at børnene skulle være fra 10-11 til ca. 18 år gamle. Dette ville Blindeinstitutets forstander Johannes Moldenhawer gerne have ændret, så de blinde børn startede skolegangen i samme alder som de ikke-blinde, men først i 1880 blev en forskole aktuel. Da havde man allerede hos Kjæde-Ordenen, der i 1861 oprettede et asyl for blinde børn, i flere år haft forsøgsundervisning af de små. Denne forsøgsundervisning fandt sted i Klerkegade, hvor man fra 1869 underviste forskolebørn. Her blev også indrettet et asyl for blinde kvinder, som eksisterede indtil 1960-erne.

Det nye kongelige Blindeinstitut

Ved indvielsen af det nye blindeinstitut blev der før talen af professor Heiberg, sunget en sang forfattet af pastor Bloch Suhr. Orgelakkompagnementet leverede den blinde organist Gether. Her priser man "Kjædens" initiativ. I første vers lyder det:

*Nys vemodsfylt vi sendte jo
En Afskedshilsen til den Bo,
Hvor før vi glade vare.
Thi hver en Plet var Hjertet nær
Os, lille blinde Skare
Aldrig,
Aldrig
Kan vi glemme,
At der hjemme
Kjærligheden
Ledte os til Evigheden.*

I den efterfølgende kantate forfattet af professor H.P. Holst sang den blinde Kirstine Jensen solosangen. Dette faldt fint i tråd med den musikalske uddannelse, der igennem årene har forsynet den danske kirke med mange gode organister. I solosangen takker man Gud for hans Naade.

*Mildt i Naade ned til os Du se,
Ned til os, der her i Mørket famle!
I Dit Navn skal al vor Gerning ske,
Derfor med Fortrøstning vi os samle,
Takke Dig for hver en Dag, der svandt,
For hver Blomst som paa vor Vej vi fandt.*

Johannes Moldenhawer var en i høj grad produktiv og værdsat forstander for Blindeinstituttet, selv om han også i løbet af sin funktionstid var involveret i flere faglige diskussioner o.lign. Da han i 1905 trak sig tilbage, blev han i tidens ånd hyldet på det varmeste med fest, taler og sange. Som det var almindeligt ved festlige lejligheder, blev der fremført en kantate komponeret og forfattet af tidligere elever. og i talerne blev der – også i tidens ånd – brugt mange store ord om Moldenhawers gerning og karakter. Samtidig blev han både udnævnt til instituttets bestyrelse og fik bestalling som konferensråd.

Der er næppe heller tvivl om, at Moldenhawer virkelig er den enkeltperson, der har spillet den største rolle for blindesagen. Alligevel fik Castberg, som står som døvesagens primus motor, en katalyserende rolle også på dette område. I starten af 1800-tallet tog han på studierejse til bl.a. Paris for at se på døveundervisning, og han fik samtidig pålagt at se på de institutter, der havde praktiseret blindeundervisning fra 1770'erne.

Det første undervisningsmateriale for blinde blev fremstillet i Paris af Valentine Haüy, der brugte en reliefskrift, der dog ikke var let at tyde for de blinde. En mere enkel skrift blev anvendt af Johan Klein i Wien. Det var også en reliefskrift, men bogstaverne var mere kantede og let tydelige. Fra *Kjæden* startede på undervisningen og de næste år fremover, forsøgte mange sig med skriftsprog for blinde, bl.a. fremkom en skrift med triangler (som der også findes eksempel på på Blindehistorisk Museum). Punkttskriften udviklet af Louis Braille var altså bare et af flere skriftsystemer, men i dag bruges den over hele verden. Det tog dog tid, før denne skrift slog igennem.

Johannes Moldenhawer fik bevilliget en studierejse, som gav store resultater. Professor Esschricht, der var pionér inden for "idiotuddannelsen", kunne i ham se den kommende leder af Danmarks første egentlige idiotanstalt, for faktisk havde den unge Moldenhawer allerede høstet erfaringer med nogle af de tungt opfattende børn, som man tidligere opgav. Men det blev altså på det nye blindeinstitut, han fik sit virke. Cultusministeren fik Moldenhawers lange beretning i 1856. Dette skrift findes i dag på Landsarkivet for Sjælland.

På Blindehistorisk Museum, der er beliggende på Institutet for Blinde og Svagsynede på Rymarksvej i Hellerup findes i dag materiale vedrørende den generelle blindehistorie fra Kjædens tid over Moldenhawer til i dag. Blindehistorisk Museum er altså nationalt – ja internationalt. Anderledes forholder det sig med Refsnæsskolen, hvis samling på grund af skolens smukke kystnære beliggenhed langt ude på landet i højere grad har lighedspunkter med de mere lokalhistoriske samlinger, som er beskrevet under åndssvageforsorgen.

Blindehistorisk Museum

Blindehistorisk Museum rummer ca. 5000 genstande, hvoraf langt de fleste stammer fra det gamle institut på Kastelsvej, men blev flyttet med til det nye institut i 1968.

Ca. 3000 af genstandene er manuelt registreret efter "den grønne registrant".

*“Sammenstilling”.
Genstande fra Blinde-
historisk Museum.
Fotograferet af
Jørgen Schütte efter
en idé af Mogens
Bang.*

Samlingen er opbygget af nu afdøde pensioneret inspektør på Blindeinstituttet, Folke Johansen, fortrinsvis i perioden fra 1976 til 1986. I 1981 åbnedes museet officielt. Folke Johansen var ulønnet, men man havde i flere år en studentermedhjælp 20 timer pr. uge. I denne periode blev ca. 3000 af genstandene manuelt registreret. Da Mogens Bang i 1987 overtog den daglige ledelse, blev der frikøbt en halv lærerstilling, men timerne blev gradvist reduceret, til de i 1991 helt bortfaldt, ligesom studentermedhjælptimerne på grund af de generelle besparelser på instituttet også blev suspenderet. Siden er der bevillet 9 ugentlige timer til vedligeholdelse og til at holde åbent for publikum.

Museet er for fonds- og tipsmidler indrettet i ca. 100 m² kælderum under Blindeinstituttet. Desuden er der et par mindre, kritisable magasinrum. Museet har 300-500 besøgende om året – et antal, der meget let kunne sættes i vejret, såfremt der var ressourcer til det. Kvaliteten af de udstillede genstande ville gøre det berettiget.

Bl.a. er man i besiddelse af Malling-Hansens skrivekugle, der må betegnes som verdens første skrivemaskine.

Museet rummer ca. 2000 bind – fortrinsvis faglitteratur om blinde, og en del stammer helt tilbage fra instituttets start i 1858. Disse bind er kun mangelfuldt registreret. Desuden er man i besiddelse af den tidligere nævnte båndsamling, der er resultatet af en indsats i 1993, hvor synshandicappede interviewede synshandicappede. Det er så vidt vides den største samling af livshistorier og erindringer vedr. handicappede, som findes i Skandinavien. Der er her en rig kilde både for forskningen og for synshandicappede, der vil stifte bekendtskab med, hvordan det var at være blind eller svagsynet for 50-60 år siden. Problemet er, at der ikke har været ressourcer til hverken at registrere båndene eller få dem udskrevet og udgivet. Heller ikke en del af de gode, ældre fotografier er registreret.

Elever, der ved hjælp af Det kgl. Blindeinstituts samling af portrætbuster skaffer sig et indtryk af historiske personligheds udseende.

På museet vises bl.a. en model af det gamle institut på Kastelsvej, hvor man havde rebslageri under loftet. Rebslageriet var et af de håndværk, blinde blev uddannet i. Mange blinde blev desuden uddannet som børstenbindere, kurvemagere, skomager og vævere, og man har på museet opbygget "værksteder" for disse fag.

En del af det undervisningsmateriale i forskellige skriftsystemer, som er nævnt ovenfor, findes også på museet, der faktisk har en af de fineste europæiske samlinger på området, som det vil føre for vidt at beskrive udførligt. Den skal ses – så må man bare håbe, at der er personale til at vise den frem! Uden kraftig brug af ubetalt arbejde ville samlingen imidlertid slet ikke kunne bese. Blindehistorisk Museum er den af de nævnte samlinger, der kommer nærmest til at opfylde alle kravene til et museum. Og det er "kun" et spørgsmål om tilstrækkelig bemanning, før også kravene om forskning på stedet ville kun opfyldes. Et problem er det imidlertid, at der er dårlige magasinforhold, og at udstillingspladsen er så knap, at det bogstavelig talt ikke kan lade sig gøre at ændre på den permanente udstilling, idet pladsen allerede er udnyttet optimalt.

Som det vil fremgå af den generelle evaluering kan det ofte være svært at fastslå, hvilken kommunal eller amtslig forvaltning et museum "hører til" eller ejes af. Blindemuseet sorterer under Familie- og Arbejdsmarkedsforvaltningen i København. Spørgsmålet om et måske lidt ulogisk "tilhørssted" kan betyde, at det kan være svært at diskutere økonomi, idet man så måske kan mene, at museet burde "høre til" et andet sted. Amtsrådsforeningen mener, at det burde finansieres af Kulturministeriet, men den tanke er nok urealistisk i dag. Det haster imidlertid med at gøre noget for at bevare samlingen og få registreret de resterende genstande. Fondsmidler og evt. engangsydelser alene kan ikke gøre det, der må et fast årligt beløb til.

Såfremt det ville være muligt at få ordnet og udstillet Refsnæsskolens Studiesamling, ville de to museer tilsammen danne et hele: det “overordnede” generelle landsdækkende museum og studiesamlingen på Refsnæs, der foruden at fortælle om børns liv på en skole langt væk fra hjemmet, også kunne fortælle lokalhistorie om en egn og dens institution.

*Portrætbuste fra Blindehistorisk Museum.
Det vides ikke, hvem
den forestiller.
Foto: Åse Rosing.*

Refsnæsskolen

Tæt ved vandet på Strandlyst på Refsnæs lå i 1898 allerede tuberkulosehospitalet *Kysthospitalet*, der nu ligger så sørgeligt “udbomber” med smadrede ruder og forfald alle vegne. Da forskolen startede, var Kysthospitalet imidlertid godt at have i nærheden. Man kunne bl.a. gøre brug af overlægens ekspertise og lade ham være tilsynsførende for børnene, hvoraf ikke så få havde eller fik tuberkulose.

I begyndelsen kaldtes stedet da også “Hjem, Skole og Sanatorium”, og man prøvede at følge devisen om lys og luft. Børnene sov f.eks. til middag i liggehaller lig dem, der fandtes rundt omkring på de mange tuberkulosehospitalet og –afdelinger, der opstod på denne tid, også på andre forsorgsinstitutioner.

For at få ophold på det, der i mange år var at betragte som en forskole, skulle der betales et kontingent, men staten betalte udgifterne til børnenes ophold, hvis forældrene ikke var i stand til det, og denne hjælp blev ikke anset for at være fattighjælp. Efter socialreformen blev det slået helt fast, at betalingen var statens opgave, men der skulle stadig betales kontingent. Først med “blindeloven” af 1956 forsvandt elevbetalingen fuldstændig.

Hvis børnene så “for godt” til at blive undervist sammen med blinde, kunne de blive hjemsendt fra skolen, men i 1921 indrettede man en svagsynsklasse. I de første år fungerede Refsnæsskolen som forskole, men da en hjælpeskole blev oprettet for de elever, der ikke egnede sig til at komme til videreuddannelse på Blindeinstituttet, blev aldersspredningen større for eleverne. Ydermere blev der nu også (i 1921) oprettet et børnehjem for 0-7-årige, og nogle år senere indrettede man et værnehjem for en gruppe voksne kvinder. Disse kvinder boede på stedet i mange år, og da nogle af dem blev ret gamle kan mine meddelere på skolen godt huske nogle af de først indflyttede piger.

Refsnæsskolen har haft flere navne i tidens løb: den har heddet *Det kgl. Blindeinstituts Forskole på Refsnæs (1898-1918)*, *Den kgl. Blindeforskole på Refsnæs (1918-1928)*, *Det kgl. Blindeinstitut på Refsnæs (1928-1956)*, *Statens Institut for Blinde og Svagsynede (1956-1966)*, *Statens kostskole for blinde og svagsynede, Refsnæsskolen (1966-1980)*, og fra 1980 har skolen heddet *Refsnæsskolen, Institut for Blinde og Svagsynede Børn og Unge i Danmark*.

Fra udstillingen i anledning af 100-års jubilæet i 1998: tekniske hjælpemidler for blinde. Fotos: Carsten Ahrens 1998.

Uanset, hvad skolen har heddet, har der dog været en vis kontinuitet, en bestemt “ånd”, som man påberåber sig også i dag. Beliggenheden, stabiliteten i lærerkræfterne o.s.v., har gjort skolen til et fast holddepunkt for mange blinde og svagsynede børn gennem tiderne. Men det betyder ikke, at storme ikke er gået hen over stedet – ikke så få erindringer fortæller om ensomhed og fortvivelse blandt de børn, der måtte tilbringe så megen tid hjemmefra. Problemer omkring ledelse, pædagogik m.v. er vendt tilbage med jævne mellemrum – helt op til i dag, hvor der er strukturændringer i gang på stedet.

Ideerne om en studiesamling har ligget latent i en del af lærergruppen, og en enkelt ældre lærer har været primus motor i etableringen. Desværre har der ikke været muligheder for at bevare hverken alle genstande eller lokaler fri for “indblanding”. Det er det tilbagevendende problem: når der kræves plads – eller eksempel-materiale til den egentlige undervisning – kan det gå ud over både lokaler og genstande. Dette sker i særlig grad, hvor genstandene er uregistrerede.

Ved 100-års-jubilæet blev der etableret en udstilling som vakte stor interesse. Som genstandene opbevares og fremtræder i dag, er det svært at bedømme dem, men det er min faste overbevisning, at netop dette vigtige sted, Refsnæsskolen, burde have en studiesamling, der kan præsenteres for de besøgende – især tidligere elever og studerende samt folk fra egnen. Der ligger bag denne skole en så vigtig historie om oprettelse af opholdssteder for handicappede “i naturskønne egne” og væk fra byens mylder, at det ville være synd ikke at udnytte denne mulighed. Nogle af genstandene er blevet spredt, men de findes. I øjeblikket passes samlingen af en lærer, Else Ahrens, på et beskedent frikøb, og det vil være en umulig opgave at få genetableret en egentlig samling, med mindre man tilbyder yderligere frikøb af personale og desuden sørger for penge til registrering under professionel supervision.

En vigtig opgave ville det også være at fastholde personale og tidligere elevers erindring i en række båndoptagelser. En samtale med en tidligere lærer viste tydeligt, at der er en ressource, som man bør tænke på, inden det bliver for sent. Ideelt ville det være, om man interviewede 3 generationers elever på Refsnæsskolen. Sådanne fortællinger kan på udmærket vis illustrere, at historien ikke er sort eller hvid, men begge dele og alle nuancer derimellem.

Blindehistorisk Museum og Refsnæsskolens Studiesamling burde som nævnt kunne supplere hinanden. De fortæller måske nok “den samme” historie, men de fortæller den to forskellige steder, der hver især er præget af specifikke traditioner – og de fortæller den med forskelligt perspektiv.

For hele blindeområdet gælder, at man faktisk har gode arkivalier og genstande, som fortjener, at museum og studiesamling udbygges, så det bliver muligt på stederne at forske i synshandicap.

Tak for hjælpen til meddelere og andre kontaktpersoner!

Nedennævnte personer takkes varmt for venlig hjælp, rundvisninger og samtaler. Desuden takkes et større antal personer for hjælp til lokalisering af samlingerne, rådgivning pr. telefon, fremsendelse af billedmateriale, oplysninger og sporadisk deltagelse i samtalerne ved besøgene på de tidligere institutioner o.m.m...

Andersvænge

Erling Kristensen, Sigrid Jørgensen, Viggo Marker

Blindehistorisk Museum

Mogens Bang

(samt deltagende i noget af samtalen:forstander Toni Strøbæk),
desuden har jeg ved en tidligere lejlighed talt med
Anna Johansen

Døvehistorisk Studiesamling

Jan William Rasmussen

Eriksholm Museet (Oticon)

Claus Nielsen

Fyns Amts Tale-Høreinstitut

J. Sander Petersen

(desuden har jeg på dette institut talt med Steen Fibiger-Dagnæs,
hvem jeg også siden har haft stor hjælp og støtte af)

Hald Ege Samlingen

Ditte Larsen, I. Musaeus

Hans Knudsen Instituttet

Ib Bjerring Nielsen

Kellers Minde Samlingen, Brejning

Jørn Dyrholm

Kolonien Filadelfia

Bent Gaardbo, Jens Hansen, Arne Bredegaard, Rita Østergaard

Lillemosegaards lokalhistoriske Studiesamling

Birthe Elisabeth Friis (telefonisk information)

Lindebjerg

Michael Henriksen

Ordblindemuseet

Jørgen Petersen

(deltagende i noget af samtalen: Chr. Glenstrup

samt Dansk Skolemuseums leder Keld Grinder-Hansen)

PTU

Birgitte Devantier

Ribelund

Hanne Windfeld, samt et stort antal personer,
der har bidraget til en tidligere undersøgelse

Refsnæsskolen

Else Ahrens, Lillian Krog Larsen

Rødbygaard (Syrenvej)

Grethe Holm

Sødisbakke

Ruth Skou Christensen, Anne Margrethe Madsen

samt yderligere to medlemmer af museumsgruppen

Sølund

Mauritz Eijgendaal, Henning Lysdal, Olga Stollig

Vodskov

Vagn Laustsen, Per Nikolajsen, E.G. Nielsen,

Hans-Jørn Ottosen, Johanne Petersen

Sluttelig skal også **Styregruppen** og museumsinspektør Kirsten Henriksen samt det øvrige personale på Ringsted Museum have en stor tak. Den varmeste tak må dog nødvendigvis gå til Birgit Kirkebæk, der – trods travlhed – med stor omhu og venlighed har læst korrektur og i øvrigt altid har været parat til at øse af sin store viden på handicapområdet. En helt speciel tak for tilladelsen til at benytte optegnelserne fra Vodskov-journalen skal gå til slægtninge til den afdøde kvinde, der figurerer her.

Litteratur og andre skriftlige kilder

Basislitteratur

Rummer kun titler, der direkte eller indirekte er anvendt i rapporten. Denne gruppe må altså ikke betragtes som en selektiv bibliografi. Tidsskrift- og årbogsartikler er af pladsmæssige grunde ikke specificeret med titel og forfatter, men de anvendte årgange af tidsskrifter/årbøger er anført.

Betænkning fra udvalget om udlægning af åndssvageforsorgen og den øvrige særforborg nr. 781, 1976.

Bibelen. Div. udgaver.

Christensen, Jeanne G.: *Mestendeels blind – blinde i det mønske landbosamfund 1645-1800*. En etnologisk undersøgelse. Upubl. cand.phil. speciale på Institut for Arkæologi og Etnologi, 2000.

Det danske sygehusvæsen I og II. Red. Af sygehusdirektør Chr. Knudsen og B. Laulund m.fl., Dyva og Jeppesens Forlag A/S, Kbh. 1962.

Ejlert, Erik: *Fra anstalt til bofællesskab*. Åndssvageforsorgens bygningshistorie 1855-1990. En skitse. Historisk Selskab for Handicap og Samfund, Christian Ejlert Forlag, København, 1994.

Et integreret liv. Pædagogiske arbejdstekster om unge og voksne personer med vidtgående fysiske eller psykiske handicap. Grupperapport nr. 14. Knud E. Jessen m.fl. Socialstyrelsen, 1985.

Floris, Lene og Vasström, Annette: *På museum: – mellem oplevelse og oplysning*. Roskilde Universitetsforlag, 1999.

Forsorgslære. 3. reviderede udgave. Personalehøjskolen, februar, 1977.

H. Becker-Christensen m.fl. *Fra Forsorg til Service*. Sahva Fonden. 125 års udvikling, Kbh., 1997

Funktionærbladet. Årgang 1939-1941.

Gotfredsen, Edv.: *Medicinens historie*. Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck 1973.

Hamre, Bjørn: ... *syge må plejes med kærlighed*. Kolonien Filadelfia, 1997.

Handicap og Samfund, nr. 1-11. Herefter *Handicaphistorisk Tidsskrift*, nr. 1-4. Udg. Af HSHS på Dansk psykologisk Forlag 1992-2001.

Handicaphistorie 1987 – 1992. Årbøger fra Historisk Selskab for Handicap og Samfund. Dansk psykologisk Forlag.

Hansen, Sv. Aa. og Henriksen, Ingrid: *Dansk Socialhistorie 1914-39: Sociale brydninger*. 1984. Ibid.: *Dansk Socialhistorie 1940-83: Velfærdsstaten*. 1984.

Hvam, Torben: *Ebberødgårds historie i medgang og modgang*. Med bidrag af Thormod Hessel, Hanne Mikkelsen, Inger Vestergaard, Detlev von Krüchten, Anny Feldman, Ellen Neve Petersen og Erik A. Voss. Birkerød Lokalhistoriske Arkiv og Museum, 1993.

- Jørgensen, Harald: *Fra arbejdsanstalt til forsorgshjem*. Træk af den offentlige forsorgs udvikling i København igennem de sidste 150 år. Københavns Kommunes Socialdirektorat, 1972.
- Jørgensen, Harald: *Vanføreforsorgen i Danmark gennem 100 år*. Udg. Af Samfundet og Hjemmet for Vanføre i anledning af 100-års-jubilæet 21. oktober 1972.
- Kirkebak, Birgit: *Defekt og deporteret*. Ø-anstalten Livø 1911-1961. Forlaget Socpol, Holte 1997.
- Kirkebak, Birgit: *Da de åndssvage blev farlige*. Disputats. Forlaget Socpol, Holte, 1997.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, Rosenkilde og Bagger, 1956-1978.
- Lauridsen, John T.: *Fra udstødte til anbragte 1500-1950. Marginalgruppeforskning i Danmark*. Det kongelige Bibliotek, 1996.
- Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*, 1899-1931.
- Nordisk Tidsskrift for Aandssvageforsorg*, 1939-1942.
- Ordbog over det danske sprog*. Gyldendal, 1919-1954.
- Paragraf 7-planen 1-3. Særforsorgens Udbygningsplan 1980-85*. Socialministeriet, 1979
- Rasmussen, Anna: *Forsørget og forfulgt. Om offentlig forsorg på landet i første halvdel af 1800-tallet*. Udgiverselskabet for Landsarkivet for Nørrejylland, 1996.
- Rønn, Edith Mandrup: *Konstruktion af handicaphistorien – genstande og hverdagspraksis*. I VERA 14, 2001.
- Rønn, Edith Mandrup: *De fattige I ånden. Essays om kultur, normalitet og ufornuft*. Museum Tusculanum. 1996.
- Rønn, Edith Mandrup: *Den befriende død. Døden på institution 1907-1961*. I: FOLK OG KULTUR, 1997.
- Rønn, Edith Mandrup: *Institution under afvikling – en etnologisk undersøgelse af Ribelund*. Den antikvariske Samling i Ribe, 1991.
- Rønn, Edith Mandrup: *Åndssvageanstalten i Ribe i 1930-erne – plejepersonalet og anstaltens ånd*. I: MARK OG MONTRE 1991, s. 41-48.
- Toft, Irma: *Fra sovesal til egen bolig. En bog om de udviklingshæmmede i Viborg Amt*. Socialforvaltningen, Viborg Amt, 2000.
- Viby Mogensen, G.: *Socialhistorie: kilder og studieområder vedrørende dansk socialhistorie efter 1890*. 1975.
- Wingender, Nete Balslev: *“...Drivhuset for den sygnende plante...”* Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902, Dansk psykologisk forlag, 1902.

Anden litteratur

(mindre jubilæumsskrifter, undervisningsbøger, rapporter, pjecer, brochurer, erindringer, vedtægter og andre småskrifter samt upublicerede tekster):

Andreasen, Karl Åge: *Hurra for den gamle dame i Hellerup*. I Dansk Audiologopædi, marts 1999, s. 2-10.

Blindehistorisk Museum. Brochure. Familie- og Arbejdsforvaltningen i København, Institutet for Blinde og Svagsynede. U.a.

Boinstitutionen Ribelund 90 år 1907-1997. Jubilæumsskrift med historisk rids. Christensen, Kurt: *En bid af Bakkernes historie*. Nørresundby Avis 22.11.2000.

Danmarks eneste specialhospital for epilepsi. Epilepsihospitalet Dianalund. Brochure.

Diakon, smed Søren Stubkjær født 9. marts 1880 ansat i perioden 1904-1944. Upubl. Erindringer.

Duedahl, Poul: *Billeder fra en anden verden*. Museet "Kellers Minde", 1999.

Fyns Amts Tale-Høreinstitut. Pjecerne: Høreapparat – og hvad så?, Stammen, Dysleksigruppen og Afasi.

Gartneriet og Værkstedet i Hammer Bakker. Pjece fra Nordjyllands Amt april, 2000.

Hammer Bakker. Regulativer for besøgende, 1918.

Hjernen og læsning. Arbejdsgruppen om Hjernen og Læsning i Vestsjællands Amt 1998. Rapport og bidrag fra foredrag og åbent-hus arrangementer.

Hald vind. Lokalblad for Hald Ege, Nonbo og Bækkelund, nr. 1, 2 og 3, 2000.

Hvad førte til oprettelsen af Anstalten i Vodskov i 1916? Historisk tilbageblik.

Her leves et liv. Materiale vedr. Sødisebakke i dag.

Jacobsen, Eva: *Hovedstadens ordblindeskole 1948-1973*. I Læsepædagogik, nr. 21, s. 479-485.

Johansen, Folke: *Sådan fik danske blinde et skriftsprog*. Social- og sundhedsforvaltningen i København. Institutet for Blinde og Svagsynede. Nov., 1983.

Kirkebladet for Tersløse – Skallebjerg – Niløse – Kolonien Filadelfia. Juli – september 2000.

Kirkebæk, Birgit: *Abnormbegrebet i Danmark i 20'erne og 30'erne*. Licentiat-afhandling, Danmarks Lærerhøjskole, 1985.

Kolonien Filadelfia. Museum. Brochure.

Kolonien Filadelfia 1947 – 1967. Længere duplikeret historisk beretning u/forf. Kort og skitser over Vodskov-området.

Larsen, Svend og Madsen, Anne Marie: *Aandssvage-Anstalten Vodskov. Historisk tilbageblik fra 1916*. Opgave på AMU-kursus.

Lauritzen, Kai: *Det fonetiske laboratorium på Statens Institut for Talelidende – genoplevet i erindringen fra tiden 1952 til 1965*. I Dansk Audiologopædi, maj 1999, s. 62-66.

Lindebjerg. Fyns Amts Bo- og Aktivitetssted for voksne udviklingshæmmede. Rapporter og brochurer.

Love og cirkulærer vedrørende forsorgen for åndssvage og andre særligt svagt-begavede. (Fra perioden 1959-1973). Hft. 1, Personalehøjskolen, Kbh., 1973.

- Moldenhawer, Johannes: *Det kongelige Blindeinstituts Historie samt Meddelelser om Blindesagens Begyndelse og dens Udvikling i Danmark*. Særtryk, København, 1905.
- Museet i Hammer Bakker. Et lille museum, der gemmer historien fra Hammer Bakker*. Brochure.
- Nordisk Pædagogisk Særforsorgskongres 1959*.
- Nordisk Tidsskrift for Aandssvageforsorg*, årg. 1941.
- Olsen, Johs.: *Kolonien Filadelfia. Historiske glimt fra 1966 til 1997*.
- Om brugen af muffetroje*. Særtryk fra S.Å.-nyt nr 11, 1969.
- Ordblindeinstituttet i Hellerup* marts 1958. I: Ordblindebladet nr. 15, 1958, s. 9-12.
- Påske, Vald.: *Med klodser, kugler og taster*. Om undervisning af blinde i regning gennem tiderne. Social- og sundhedsforvaltningen i København, Institutet for Blinde og svagtseende, 1991.
- Ribelunds Museum*. Brochure.
- Rønn, Edith Mandrup: *Beskrivelse og bedømmelse af 7 historiske samlinger på danske psykiatriske institutioner*, rapport. Middelfart Museum, 2000.
- Spændende museum med usle kår*. Artikel i Personaleblad for Familie- og Arbejdsmarkedsforvaltningen i Københavns Kommune, nr. 3, juni, 1999.
- Statens Åndssvageforsorg. Centralinstitutionen Vodskov 1916-1966*. Særtryk af Centernyt V – nr. 2
- Strandsbjerg, Niels: *Refsnæsskolen 1898-1998*. 100 års jubilæum. Institutet for Blinde og Svagsynede Børn og Unge i Danmark, 1998.
- Strandsbjerg, Niels: *Blindeinstitutioner i Danmark ca. 1858-1970*. Arkivregistratur 1992.
- Sødisbakke. Sådan levede de åndssvage på Sødisbakke fra 1940 og frem til i dag*. Museumsbrochure.
- Sølund Revy 1985*. 50 års jubilæum.
- Taleinstituttet Århus 50 år 1937-1987*. Redigeret af Knud Rasmussen. Undervisnings- og Kulturforvaltningen, Århus Amtskommune, 1987.
- Thorlacius-Ussing, Søren: *En blind håndværker. En rebslager*. Udg. Af Blindehistorisk Selskab som nytårsgave til medlemmerne, 1996.
- Tidstavle for Taleinstituttet 1937-1999 v. fhv. Kontorleder Kaj Kjeldsen*. (Forord til særnummer af "im", november, 2000)
- Vedtægter for Foreningen Hald Ege Samlingen*.
- Wad, G.: *Statens Aandssvageforsorg. Centralinstitutionen Vodskov 1916-1966*. I: Centernyt V, nr. 2.
- Østfjernes Aandssvageanstalt (u.forf.)*. Særtryk fra det 8. nordiske Særforsorgsmøde i København i juni, 1931.
- Åndssvage – Anstalten Vodskov (nu Institutionerne i Hammer Bakker)*. Historisk tilbageblik fra 1916. Opg. udarb. på AMU-kursus af Svend Larsen og Anne-Marie Madsen, juni 1998.

Desuden et større antal mindre avisartikler.

Øvrige kilder

Bilag til registreringsblad, arkivfondnr. A48/ journalnr. 1999-27 (Lok.hist. Arkiv i Birkerød)

Patientjournal fra Vodskov Åndssvageanstalt 1377 (endnu beroende i Nordjyllands Amts arkiv på den tidligere institution i Vodskov).

Desuden et stort antal interviews og samtaler med personer med relation til handicapområdet (se takkeliste).

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra dette blad eller dele heraf er *kun* tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er kort uddrag til brug ved anmeldelser.

